

รายงานการศึกษาวิจัย
บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา

โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์มาลี พฤษ์พงศาวัลี

เสนอต่อ
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ
สำนักนายกรัฐมนตรี

คำนำ

“บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา” เป็นหัวข้อวิจัยเรื่องหนึ่งในบรรดางานวิจัยกว่า 40 เรื่อง ที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.) ได้สนับสนุนให้จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการยกร่างกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 81 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

คุณศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ อดีตข้าราชการจากกรมวิเทศสหการ ผู้ซึ่งมีประวัติและผลงานโดดเด่นในงานด้านการวางแผนและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนานจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ได้กรุณาเสนอชื่อผู้วิจัยต่อ สกศ. ในฐานะนักวิชาการซึ่งสนใจด้านการศึกษาและมีประสบการณ์เกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งผู้วิจัยถือว่าเป็นการให้เกียรติเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับความชื่นชมศรัทธาที่ผู้วิจัยมีต่อองค์กรพัฒนาเอกชนเฉพาะประเภทที่เป็น “ทองเนื้อแท้” รวมทั้งเห็นว่าหัวข้อวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ในระยะยาว ผู้วิจัยจึงได้ตัดสินใจรับงานวิจัยนี้ แม้ว่าจะมีข้อจำกัดทางด้านเวลาและภารกิจอื่น ๆ

บัดนี้ งานวิจัยได้เสร็จสิ้นลงเรียบร้อยแล้ว ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์มากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณของผู้อ่านและผู้ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ข้อมูลดิบจากแบบสอบถามบางส่วนและข้อมูลจากรวบรวมกรณีที่เกี่ยวข้องทั้งของไทยและต่างประเทศยังมีอีกมาก ซึ่ง ผู้วิจัยยังมองเห็นช่องทางที่จะนำข้อมูลเหล่านี้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

ในโอกาสนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณบุคคลและสถาบันต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณ คุณศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ ที่ได้แนะนำผู้วิจัยต่อ สกศ. ถึงแม้ว่าปัจจุบันท่านมีตำแหน่งต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งตำแหน่งวุฒิสมาชิก แต่สำหรับผู้วิจัยแล้วท่านเป็นอดีตข้าราชการที่มีความขยันขันแข็งและซื่อสัตย์ในการปฏิบัติงานในหน้าที่อย่างมีวิสัยทัศน์ที่ ลึกซึ้ง กว้างไกล และทำงานอย่างมีกลยุทธ์ ท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการวางแผนพัฒนาสตรี เด็กเยาวชน และผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ นอกเหนือไปจากบทบาทด้านการพัฒนาเชิงโครงสร้างด้านอื่น ๆ นอกจากนี้ท่านยังคลุกคลีเกี่ยวข้องกับการทำงานในองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่งอย่างเอาการเอางานและต่อเนื่อง ชนิด “กัดไม่ปล่อย” คุณสมบัติทุกด้านของท่านจึงเป็นแบบอย่างและแรงบันดาลใจของผู้วิจัยเสมอมานับตั้งแต่ได้มีโอกาสได้ร่วมร่างแผนหลักงานพัฒนาสตรีระยะยาวที่ท่านเป็นประธานคณะทำงาน ประมาณ พ.ศ. 2523

ขอขอบคุณ สกศ. ที่ได้ให้โอกาสในการทำวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมกรณีที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่เข้มข้น ลุ่มลึกและหลากหลาย นอกจากนี้ยังได้มอบหมายให้ คุณเพ็ญพรรณ จิตตะเสนีย์ นักวิชาการศึกษา สำนักพัฒนาระบบการศึกษาและวางแผนมหภาค มาเป็นเจ้าหน้าที่ประสานงาน ซึ่ง คุณเพ็ญพรรณ จิตตะเสนีย์ ได้ทำหน้าที่อย่างดียิ่งในการสนับสนุนข้อมูลและหน้าที่อื่น ๆ รวมถึง คุณอารีรัตน์ ลายนาค ซึ่งเป็นผู้มีส่วนในการพิมพ์รายงานฉบับนี้จนเสร็จสิ้นสมบูรณ์

เหนือสิ่งอื่นใด ผู้วิจัยขอขอบคุณนักพัฒนาทุกท่าน และนักวิชาการซึ่งให้ความสำคัญต่องานพัฒนา ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนทุกแห่งที่ได้บันทึกข้อคิดเห็น ประสพการณ์การทำงานของท่านไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้สามารถศึกษาค้นคว้าและนำมาเผยแพร่ในวงกว้างได้ แต่ผู้วิจัยก็ตระหนักในข้อจำกัดของตนที่ไม่สามารถถ่ายทอดข้อเขียนที่กว้างไกลลุ่มลึกไว้ในงานวิจัยทั้งหมด แต่อย่างน้อยที่สุดก็เป็นภาระแนะนำวรรณกรรมเหล่านี้ต่อผู้อ่านในวงกว้างขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อผู้มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการวางแผนการศึกษาของชาติ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณ นักพัฒนาและองค์กรพัฒนาหลายแห่งที่ได้กรุณาตอบแบบสอบถาม/ให้สัมภาษณ์ด้วยความตั้งใจอย่างดี ซึ่งถ้าปราศจากสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ผู้วิจัยก็ไม่อาจทำการศึกษาในเรื่องนี้ได้

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้มอบรายงานการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับองค์กรสาธารณประโยชน์ในประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ

ขอขอบคุณ คุณสุพีชา เบาทิพย์ ผู้ช่วยนักวิจัยที่ได้ช่วยในการอ่าน สังเคราะห์ และเรียบเรียงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการช่วยให้ข้อเสนอแนะในการออกแบบสอบถาม รวมทั้งการเรียบเรียงรายงานวิจัยหลายส่วน นอกจากนี้ยังได้ช่วยจัดพิมพ์ต้นฉบับและดูแลงานธุรการด้านอื่น ๆ ซึ่งถ้าปราศจากความช่วยเหลืออย่างขยันขันแข็งของ คุณสุพีชา เบาทิพย์ แล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ก็ยากที่จะสำเร็จได้

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้เผยแพร่งานวิจัยชิ้นนี้ในวงกว้างต่อไป และประสงค์ที่จะให้สาธารณชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรพัฒนาเอกชนและนักการศึกษาได้อ่านและแสดงความคิดเห็นต่องานวิจัยชิ้นนี้ด้วย สำหรับข้อบกพร่องทั้งหลายผู้วิจัยขออภัยไว้

ผศ. มาลี พฤษ์พงศาวัลี

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา เป็นรายงานการวิเคราะห์บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนของไทยในการจัดการศึกษา โดยเน้นการศึกษาสภาพปัจจุบันของการจัดการศึกษา ความสำคัญและบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคสาธารณประโยชน์ การดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศและตัวอย่างการดำเนินงานของต่างประเทศบางส่วน ทั้งนี้เพื่อนำเสนอวิสัยทัศน์ ร่างสาระสำคัญที่ควรบรรจุไว้ในร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และมาตรการ/แนวทางที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ โดยศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และใช้แบบสอบถามความคิดเห็นของผู้ปฏิบัติงานในองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ รวมถึงการสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากนักพัฒนาบางท่าน ผู้มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งผลการศึกษาสรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่อง “การศึกษาตลอดชีวิต” (Lifelong Education) เป็นความพยายามในการแสวงหาช่องทางในการแก้ปัญหาวิกฤติทางการศึกษา ซึ่งนับเป็นปัญหาระดับโลก แนวคิดดังกล่าวเป็นการวางแผนการจัดการศึกษาโดยการบูรณาการการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาในระบบ โรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนเข้าด้วยกัน รวมถึงการระดมทรัพยากรด้านการศึกษาทั้งหมดที่มีอยู่มาใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุณธรรมของมนุษย์ ทำให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย

ความสำเร็จของการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้ด้วยการมีส่วนร่วมกันในการดำเนินงานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งอาจหมายรวมถึง ครอบครัว ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรศาสนา และสถานประกอบการ เป็นต้น

2. องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization) หมายถึง องค์กรนอกระบบราชการ ซึ่งจัดตั้งขึ้นจากการรวมตัวด้วยใจสมัครของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายร่วมกันในการจัดทำกิจกรรม เพื่อการช่วยเหลือและการพัฒนาสังคม มีการดำเนินงานอย่างเป็นอิสระด้วยจิตใจอาสาสมัครของผู้ปฏิบัติงาน ไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร และไม่หารายได้มาแบ่งปันกันเอง องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้อาจมีสถานภาพทางกฎหมายโดยการจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ สมาคม หรืออาจเป็นการรวมตัวกันโดยไม่จดทะเบียนก็ได้

3. ปัจจุบันองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือและพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ รวมถึงการมีส่วนร่วมในการให้การศึกษาแก่กลุ่มเป้าหมายในลักษณะที่เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบสี่สองทาง กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้จากกันและกัน แลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ชีวิตระหว่างกัน บนพื้นฐานของความเป็นเพื่อนมนุษย์

อาจกล่าวได้ว่า องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทในการให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยแก่ประชาชนผู้ใช้หรือได้รับประโยชน์จากการบริการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ ที่อาจจะไม่เคยได้รับประโยชน์จากการศึกษาในระบบโรงเรียนของรัฐมาก่อน

รูปแบบของการจัดการศึกษาที่จัดโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ การรณรงค์ด้วยสื่อต่าง ๆ เช่น แจกเอกสาร ติดแผ่นโปสเตอร์ รวมถึงการเผยแพร่ข้อมูล ข่าวสารผ่านสื่อมวลชน การจัดฝึกอบรมอาชีพ/ความรู้เฉพาะเรื่อง การจัดโรงเรียนทางเลือก เช่น โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก การจัดสร้างห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล การสาธิตกิจกรรมเพื่อการประกอบอาชีพ เช่น การทำบ่อสาธิตการเลี้ยงปลา การจัดทัศนศึกษา/ดูงาน การประชุม/สัมมนา/การจัดเวทีอภิปราย เป็นต้น

4. การดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย ยังมีปัญหาอยู่มาก โดยเฉพาะปัญหาและอุปสรรคเรื่องความเข้าใจจากรัฐและบทบาทของรัฐในการสนับสนุนและส่งเสริมการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน

ในทัศนะขององค์กรพัฒนาเอกชน มีความเห็นว่า รัฐบาลความเข้าใจที่ถูกต้องเรื่อง การดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน รัฐผูกขาดความเป็นเจ้าของงานพัฒนาและนโยบายของรัฐก็ไม่สอดคล้องกับวิธีการในทางปฏิบัติ รวมถึงปัญหาและอุปสรรคด้านกฎ ระเบียบ และกฎหมายหลาย ประเด็น ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานด้านการพัฒนาสังคมขององค์กรพัฒนาเอกชน

นอกจากปัญหาอันสืบเนื่องมาจากการดำเนินงานของรัฐแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชน ยังประสบปัญหาเรื่องการขาดแคลนงบประมาณในการดำเนินงาน ซึ่งเป็นผลให้การดำเนินงานของ องค์กรพัฒนาเอกชนอาจไม่มีความต่อเนื่องเท่าที่ควร เนื่องจากผู้ปฏิบัติงานขาดความมั่นคงในสถาน ภาพการทำงานของตน

5. แนวทางการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชนในการ จัดการศึกษานั้น ควรมีส่วนร่วมกันทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน โดยเริ่มจากการสร้างช่องทางใน การติดต่อสื่อสารและระบบประสานงาน การประสานความคิด การประสานนโยบาย การประสาน แผนปฏิบัติการ การติดตามและการประเมินผล และการสร้างกลไกการประสานงานเพื่อให้เกิดความ ร่วมมืออย่างเป็นรูปธรรม

6. ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยยังไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัด การศึกษามากเท่าที่ควรนั้น ในต่างประเทศบางประเทศได้อาศัยพลังและศักยภาพขององค์กรพัฒนา เอกชนในการพัฒนาสังคม โดยรัฐให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชนอย่าง เต็มที่

ประเทศสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ใช้กลไกทางกฎหมายในการปฏิรูปการศึกษา โดย ฝ่ายบริหารซึ่งมีวิสัยทัศน์และความกล้าหาญทางการเมืองในการประกาศนโยบายที่ชัดเจนและแนบ นอน และลักษณะที่สำคัญในการดำเนินงานของทั้งสองประเทศ คือ การผนึกกำลังของภาคีทุกฝ่าย ให้เข้าร่วมในกระบวนการจัดการศึกษาเรียนรู้ โดยรัฐทำหน้าที่ในการจัดวางระบบ การประสานความ ร่วมมือและให้การสนับสนุนด้านทรัพยากรทางการศึกษา

ประเทศสหรัฐอเมริกา มีกฎหมายหลักสำคัญ 2 ฉบับ ที่เปิดช่องให้องค์กรพัฒนาเอก ชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา คือ พระราชบัญญัติการศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education Act 1966) และพระราชบัญญัติการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Learning Act 1968)

ประเทศไทยมีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้ทางสังคม (Social Education Law) ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 และต่อมาออกกฎหมายว่าด้วยการพัฒนาไกลและมาตรการสำหรับการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต นอกจากนี้ยังได้มีการยกฐานะของกรมการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งอยู่ภายใต้กระทรวงศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมขึ้นเป็นทบวงส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต นอกจากนี้การจัดการองค์กรและการบริหารงานการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้แบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับชาติ ระดับจังหวัดและระดับอำเภอ ซึ่งการจัดวางระบบดังกล่าว รัฐเน้นการให้ภาคีอื่น ๆ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการ

สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน เปิดโอกาสให้กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในสังคม เช่น องค์กรทางศาสนา สหภาพแรงงาน สมาคมนายจ้าง และ มูลนิธิทางการเมือง เป็นต้น ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาทางการเมือง ซึ่งเป็นการศึกษาทางเลือกของยุคปัจจุบัน (Alternative Political Education)

7. จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชนข้างต้น ผู้วิจัยขอเสนอวิสัยทัศน์ของบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา และสาระบัญญัติที่ควรบัญญัติไว้ในร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ รวมถึงมาตรการ/แนวทางในการปฏิบัติ ดังนี้

วิสัยทัศน์

1) รัฐต้องตระหนักถึงบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ในฐานะเป็นทรัพยากรทางการศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการเรียนรู้ของสังคมไทย และตระหนักว่า อพช. เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประชาชนที่มีศักยภาพในการเรียนรู้และการพัฒนาตน โดยรัฐพึงให้การสนับสนุน

2) รัฐต้องให้การยอมรับต่อคุณค่าและคุณูปการขององค์กรพัฒนาเอกชน ในการส่งเสริมและสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ให้แก่สังคมไทยในประเด็นที่ อพช. ทำงานอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบท ซึ่งยังไม่มีสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานของรัฐได้มีอยู่อย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้ด้านอื่นซึ่งจำแนกได้เป็นหลายเครือข่าย โดยในแต่ละเครือข่ายจะมีรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นย่อย ๆ อีกหลากหลาย

องค์ความรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการสัมผัสสภาพปัญหาที่เป็นจริงของประชาชนกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ โดยผ่านการสังเคราะห์และการสรุปของ อพช. ซึ่งทำงานอย่างต่อเนื่องและเกาะติดสถานการณ์ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล นอกจากนี้ อพช. ยังได้ศึกษา ค้นคว้า รวบรวมและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของ “ปราชญ์ชาวบ้าน” ให้แพร่หลาย และนำเสนอภูมิปัญญาเหล่านี้ในฐานะที่เป็นทางเลือกหรือทางออกส่วนหนึ่งของการพัฒนา

องค์ความรู้เหล่านี้จะเป็นเนื้อหาที่จะนำไปปรับเปลี่ยนหรือบูรณาการหลักสูตรการศึกษาในทุกประเภท ทุกระดับ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย

3) ให้ความสำคัญอย่างเป็นรูปธรรมต่อนักพัฒนาอาวุโส ผู้ปฏิบัติงาน อพช. และปราชญ์ชาวบ้าน ในฐานะทรัพยากรด้านการศึกษาที่พึงได้รับการยกย่อง ให้เกียรติ ทนุถนอมและ

บำรุงรักษา เพื่อให้บุคลากรทางการศึกษาเหล่านี้สามารถทำหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่สังคม การให้ความสำคัญควรดำเนินการผ่านกิจกรรมรูปธรรมต่าง ๆ อย่างจริงจัง และต่อเนื่อง ตัวอย่างของกิจกรรมเหล่านี้ ได้แก่

- การรวบรวม เรียบเรียง จัดระบบ และการถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ของ อพช. และปราชญ์ชาวบ้าน โดยการบันทึกในสื่อต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ ระเบียบ
- การสร้างกลไกในการ “ต่อวิชา” ระหว่างแหล่งความรู้ และนักการศึกษารุ่นใหม่
- จัดทำทำเนียบ “ปราชญ์ชาวบ้าน” และทำเนียบผู้ปฏิบัติงานองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเน้นรายละเอียดเกี่ยวกับประสบการณ์การทำงาน ความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง แนวคิด และเจตนารมณ์ที่จะเข้าร่วมเป็นทรัพยากรบุคคลในเครือข่ายการเรียนรู้

สาระบัญญัติ

- 1) ระบุให้องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นภาคีหนึ่งของเครือข่ายการเรียนรู้ของประชาชน โดยรับรองสิทธิและความเป็นอิสระขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาในประเภทและระดับต่าง ๆ ทั้งนี้ ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายรัฐธรรมนูญ
- 2) รับรองสถานภาพของความเป็นบุคลากรด้านการศึกษาของผู้ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งรัฐพึงบำรุงรักษาและพึงได้รับการยกย่องเสมือนครู
- 3) ให้นำหน่วยงานด้านการศึกษาของรัฐ ราชการส่วนต่าง ๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกระดับ ประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายการเรียนรู้อื่น ๆ ในการจัดการศึกษาทุกประเภทและทุกระดับ
- 4) ให้องค์กรพัฒนาเอกชนได้รับการสนับสนุนทรัพยากรด้านการศึกษาทุกด้าน ทั้งในด้านงบประมาณ อุปกรณ์ วิชาการ สถานที่
- 5) ให้มีการบัญญัติกฎหมายเฉพาะ เพื่อจัดโครงสร้างในการรองรับการทำงานของ “ภาคีความร่วมมือการศึกษาตลอดชีวิต” ทั้งนี้เพื่อให้มีกฎหมายที่กำหนดรายละเอียดต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับมาตรการ/แนวทางในการปฏิบัติที่สำคัญต้องคำนึงถึงมาตรการ/แนวทางในเรื่องของการระดมและจัดสรรงบประมาณเพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน การจัดระบบการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนให้เป็นระบบคู่ขนาน

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 : บทนำ	1
1. วิกฤตการณ์ด้านการศึกษา : ปัญหาระดับโลก	1
2. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 กับโอกาสใหม่ของการปฏิรูปการศึกษา	2
3. โครงการวิจัยประกอบการยกร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.	3
4. วัตถุประสงค์และการดำเนินงานวิจัย “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา”	3
4.1 วัตถุประสงค์	3
4.2 วิธีการดำเนินงานวิจัย	4
4.3 ความหมายที่ใช้ในงานวิจัย	4
บทที่ 2 : ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคสาธารณสุขประโยชน์	6
1. ความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชน	6
2. ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคสาธารณสุขประโยชน์	8
3. ประเด็นกฎหมายเกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชน	12
3.1 สถานภาพทางกฎหมายขององค์กรพัฒนาเอกชน	12
3.2 ลู่ทางในการรับรองสถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชน	13
4. ประเภทขององค์กรพัฒนาเอกชน	14
4.1 ตามลักษณะของงานหรือกิจกรรม	14
4.2 ตามพื้นที่การดำเนินงานและเนื้อหางาน	14
4.3 ตามบทบาท	14
4.4 ตามสัญชาติและพื้นที่ภูมิศาสตร์	15
5. องค์กรประกอบ โครงสร้าง และวิธีการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน	15
5.1 อาสาสมัคร	15
5.2 ผู้ปฏิบัติงานหรือเจ้าหน้าที่	15
5.3 กรรมการที่ปรึกษา	18
6. พัฒนาการของภาคสาธารณสุขประโยชน์และองค์กรพัฒนาเอกชน	19
6.1 พุทธศาสนา : รากฐานของงานสาธารณสุขประโยชน์	19
6.2 บทบาทของคริสต์จักรและองค์กรสาธารณสุขประโยชน์ชาวจีน	21

6.3 พัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย	21
(1) ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475	21
(2) หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน	22
6.4 การสนับสนุนด้านการเงิน	25
6.5 การก่อตั้งกลไกองค์กรพัฒนาเอกชนระดับชาติ	25
7. บทสรุป	27
บทที่ 3 : อิทธิพลของระบบทุนนิยมและระบบอำนาจนิยมต่อระบบการศึกษาไทย	28
1. วิกฤตสังคมไทย	28
2. ลัทธิอาณานิคม : ปัจจัยภายนอกของการเปลี่ยนแปลง	30
3. ระบบอำนาจนิยมและทุนนิยม : รากเหง้าของวิกฤตสังคมไทย	33
3.1 ระบบอำนาจนิยม	33
3.2 ระบบทุนนิยมกับวิกฤตของสังคมไทย	35
4. ผลกระทบของระบบอำนาจนิยมและทุนนิยมต่อระบบการศึกษา	38
4.1 พัฒนาการของระบบการศึกษาเรียนรู้ในสังคมไทย	38
4.1.1 การศึกษาเรียนรู้จากวิถีชีวิตชุมชน	38
4.1.2 จากวิถีชีวิตสู่การศึกษาในห้องเรียน : การรับมือกับลัทธิอาณานิคม	40
4.1.3 อิทธิพลของระบอบการเมืองต่อพัฒนาการการศึกษา	40
4.1.4 ผลกระทบของระบบอำนาจนิยมและทุนนิยมต่อระบบการศึกษา	41
4.2 วิกฤตการณ์การศึกษาไทย	42
4.2.1 การมุ่งสร้างแต่ “ยักษ์” และ “เทวดา”	42
4.2.2 การละเลยทอดทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิม	43
4.2.3 การศึกษาเรียนรู้บนมายาคติและอาณานิคมทางปัญญา	45
5. ธรรมชาติรัฐศาสตร์ : ทางรอดของวิกฤตสังคมไทย	46
6. เครือข่ายศาสนากับการพัฒนา : จากแนวคิดสู่การทดลองปฏิบัติ	47
7. บทสรุป	49

บทที่ 4 : บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา :	
แนวคิดและการดำเนินงาน	51
1. ความนำ	51
2. แนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านการศึกษา	51
3. การดำเนินงานด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน	54
3.1 กลุ่มเป้าหมายและระดับของงานด้านการศึกษาของ อพช.	54
3.2 เนื้อหา	54
3.3 รายละเอียดการดำเนินงานด้านการศึกษาของ อพช.	55
3.4 วิธีการให้การศึกษา	67
3.5 รูปแบบกิจกรรมการให้การการศึกษา	68
บทที่ 5 : ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน	72
1. ความนำ	72
2. ปัญหาและอุปสรรคพื้นฐานและปัญหาทั่วไป	72
3. ปัญหาข้อจำกัดด้านงบประมาณและทรัพยากรอื่น ๆ	78
4. บทสรุป	80
บทที่ 6 : แนวทางประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับรัฐใน	
การจัดการศึกษา	81
1. ความนำ	81
2. ทำที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อการประสานความร่วมมือ	82
3. สถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาที่ประสงค์	83
4. การกำหนดความสัมพันธ์และท่าทีการทำงาน	83
5. แนวทางประสานความร่วมมือ	85
6. ขั้นตอนการประสานความร่วมมือ	86
7. การสนับสนุนส่งเสริมด้านงบประมาณและทรัพยากรการศึกษาอื่น ๆ	98
8. การยอมรับสถานภาพและบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน	100
9. ทักษะขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อภาพพจน์และความเป็นอิสระกรณีที่ได้รับ	
การสนับสนุน	101
10. บทสรุป	102

	หน้า
บทที่ 7 : บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาในบางประเทศ	103
1. ความนำ	103
2. บทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน	103
3. กฎหมายหลักและการรับรองสถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชน : กลไกการทำงาน	104
4. ตัวอย่างแนวทางการดำเนินงานของบางประเทศ	105
บทที่ 8 : วิสัยทัศน์ สารະบัญญัติและมาตรการ/แนวทาง	114
1. ความนำ	114
2. วิสัยทัศน์	115
3. สารະบัญญัติที่ควรบัญญัติไว้ในร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ	116
4. มาตรการ/แนวทาง	117
เอกสารอ้างอิง	120
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก	123
บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่เกี่ยวกับการศึกษาของชาติ	
ภาคผนวก ข	125
แบบสอบถาม	
ภาคผนวก ค	131
รายชื่อองค์กรที่ตอบแบบสอบถาม	
ภาคผนวก ง	135
องค์กรรัฐที่ให้การสนับสนุนเครือข่ายต่าง ๆ ขององค์กร พัฒนาเอกชน แยกตามเครือข่าย	

บทที่ 1

บทนำ

1. วิกฤตการณ์ทางการศึกษา : ปัญหาระดับโลก

วิกฤตการณ์ทางการศึกษาเป็นปัญหาระดับโลก ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเกิดจากการทุ่มเททรัพยากรเป็นจำนวนมากให้แก่การศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) ซึ่งนับวันจะตายตัวหยุดนิ่ง ไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคม

การศึกษาในระบบโรงเรียนได้รับการยกย่องและให้ความสำคัญสูงสุด เนื่องจากการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ผูกขาดการเรียนรู้และการประสิทธิประสาทหุ้บัตริ์ หรือปริญญาบัตร ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของสัมฤทธิ์ผลด้านการศึกษา สภาพดังกล่าวส่งผลให้เกิดความเชื่อและค่านิยมว่า ผู้ที่ไม่ผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียนหรือผ่านเพียงบางระดับ เป็น “ผู้ไร้การศึกษา” แต่แท้ที่จริงแล้วคนเหล่านี้เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม แต่ในขณะเดียวกัน John Dewey นักการศึกษาผู้มีชื่อเสียงกลับมีความเห็นว่า วิชาความรู้ที่ได้จากระบบโรงเรียนหลายเรื่องเก่าแก่ล้าสมัย เป็นการศึกษาที่ไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมของผู้เรียน และผู้เรียนไม่สามารถนำไปปรับใช้กับชีวิตจริงได้ (ร่างข้อเสนอ : การร่างพระราชบัญญัติเพื่อปฏิรูปการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540, น. 5)

ความเชื่อและค่านิยมซึ่งให้คุณค่าแก่การศึกษาในระบบโรงเรียนเกินความเป็นจริงนั้น ขัดแย้งกับธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งมีสัญชาตญาณในการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด โดยการพยายามเรียนรู้และปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา และยังขัดแย้งต่อสภาพความเป็นจริง ที่ผู้คนเป็นจำนวนไม่น้อยซึ่งไม่ได้รับการศึกษาจากระบบโรงเรียน แต่อาจประสบความสำเร็จในชีวิตการทำงานและการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นยิ่งกว่าผู้ผ่านการศึกษาในระบบ นอกจากนี้ยังเป็น การมองข้ามความสำคัญของการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน ซึ่งปัจจุบันเรียกว่าเป็น “การศึกษานอกระบบ” (Non-Formal Education) และการเรียนรู้จากวิถีชีวิตหรือที่เรียกว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” (Informal Education)

วิกฤตการณ์ทางการศึกษาได้นำไปสู่ความพยายามในการแสวงหาเส้นทางที่จะแก้ปัญหา โดยตลอด และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า แนวคิดเรื่อง “การศึกษาตลอดชีวิต” (Lifelong Education) ซึ่งองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้รณรงค์ผลักดัน น่าจะเป็นมาตรการหลักที่จะผ่อนคลายนววิกฤตการณ์ทางการศึกษาได้ การศึกษาตลอดชีวิตเป็นแนวคิดในการวางแผนจัดการศึกษาโดยการบูรณาการเชื่อมโยง และผสมผสานการศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษานอกระบบโรงเรียนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้มนุษย์ยังเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมรอบตัวตลอดเวลา ดังนั้นจึงเป็นภาระหน้าที่ของผู้ที่รับผิดชอบหรือเกี่ยวข้อง ที่จะสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการศึกษาตามอัธยาศัย

การจัดการศึกษาในลักษณะเช่นนี้จะบรรลุผลได้ต้องมีเอกภาพทางด้านความคิด และเอกภาพในการบริหารและการจัดการ โดยต้องระดมทรัพยากรทางการศึกษาที่มีอยู่ทั้งหมดมาใช้ เพื่อพัฒนาคุณ

ภาพชีวิตและคุณธรรมของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย การจัดการศึกษาด้วยเอกภาพทางความคิดและการบริหารจัดการ ดังกล่าวจะก่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกทุกคนของสังคม (ดู การศึกษาตลอดชีวิต, กรมการศึกษานอกโรงเรียน เล่มที่ 1, 2538, น.3 และร่างโครงสร้างและสาระสำคัญในกฎหมายการศึกษาไทยและประเทศต่าง ๆ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2540, น. 27)

เพื่อให้การศึกษาสามารถตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการของสังคม จำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งหลายประเทศได้ดำเนินการและประสบความสำเร็จมาแล้ว ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ เกาหลี ญี่ปุ่น มาเลเซีย และเวียดนาม ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ทำการศึกษาแล้ว จะเห็นได้ว่ากลไกสำคัญที่ทำให้การปฏิรูปการศึกษาในประเทศเหล่านี้บรรลุผล คือกลไกด้านกฎหมาย โดยผ่านกระบวนการทางนิติบัญญัติทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น

2. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 กับโอกาสใหม่ของการปฏิรูปการศึกษา

แม้ว่าประเทศไทยจะได้มีความพยายามในการปฏิรูปการศึกษาหลายครั้ง แต่ก็ล้มเหลวมาโดยตลอด โดยสาเหตุสำคัญเนื่องมาจากการขาดเสถียรภาพและความต่อเนื่องทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย ทำให้การปฏิรูปการศึกษาไม่ได้รับการพิจารณาอย่างจริงจัง ระบบการศึกษาของไทยที่ผ่านมาจึงถูกครอบงำด้วยอำนาจเผด็จการและระบบราชการ ทำให้ขาดเสรีภาพในการริเริ่มสร้างสรรค์ และการผลักดันการเปลี่ยนแปลงให้ถึงที่สุด อย่างไรก็ตาม จะเห็นความพยายามของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาทุกครั้งที่ยุทธศาสตร์ทางการเมืองคลี่คลายไปในทางที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปถึงความจำเป็นที่จะต้องทำการปฏิรูประบบการศึกษาของประเทศ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันที่มีผลใช้บังคับมาตั้งแต่วันที่ 11 ตุลาคม 2540 ทำให้เกิดโอกาสใหม่ของการปฏิรูปการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง และตราบไต่ที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังมีผลใช้บังคับอยู่ โดยไม่มีภาวะแทรกซ้อนที่ไม่พึงประสงค์ หรือถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญของบทบัญญัติด้านการศึกษา ก็คงจะพอเป็นที่หวังได้ว่า การปฏิรูปศึกษาน่าจะเกิดขึ้นไม่มากก็น้อย เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญของการพัฒนาประเทศยิ่งกว่ารัฐธรรมนูญฉบับก่อน ๆ ดังจะเห็นได้จากการที่มีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหลายมาตรา (ดูภาคผนวก ก) โดยเฉพาะมาตรา 81 ซึ่งบัญญัติว่า “รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษา อบรมให้เกิดความรู้คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้และปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้น

คว้าวิจัยในศิลปวิทยาการต่าง ๆ เร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาอาชีพครู และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติ”

3. โครงการวิจัยประกอบการยกย่องพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.

เพื่อรองรับหลักการและสาระสำคัญของบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในรัฐธรรมนูญ และเพื่อให้เกิดกลไกและเงื่อนไขสู่การบรรลุเป้าหมาย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ จัดทำโครงการวิจัยประกอบการยกย่องพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติขึ้น โดยประเด็นวิจัยครอบคลุมเนื้อหาเรื่องการศึกษาหลายหัวข้อ และด้วยความตระหนักถึงบทบาทด้านการพัฒนาสังคมและการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ จึงจัดให้มีการศึกษาวิจัยในหัวข้อ “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา” ด้วย

4. วัตถุประสงค์และการดำเนินงานวิจัย “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา”

งานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อแสวงหาแนวทางการส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (อพข.) ให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งรวมถึงการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนให้มากขึ้น งานวิจัยนี้จะศึกษาบทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชนทั้งที่มีและไม่มีสถานภาพทางกฎหมาย

4.1 วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อศึกษาขอบข่ายการดำเนินงานด้านการศึกษาของอพข. ในประเทศไทย
- (2) เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานด้านการศึกษาของ อพข. โดยเน้นปัญหาและอุปสรรคอันเป็นผลมาจากกฎหมายหรือนโยบายของรัฐ
- (3) เพื่อนำเสนอแนวคิดของ อพข. เกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทด้านการศึกษาของ อพข. และการจัดความสัมพันธ์ที่พึงประสงค์ระหว่างรัฐ อพข. กลุ่ม/หน่วยงานอื่น ๆ
- (4) เพื่อศึกษาบทบาทของ อพข. ด้านการศึกษาในบางประเทศ
- (5) เพื่อเสนอวิสัยทัศน์/ภาพในอนาคตที่พึงประสงค์ ในเรื่องบทบาทของ อพข. กับการศึกษา
- (6) เพื่อเสนอร่างสาระบัญญัติเรื่องบทบาทของ อพข. กับการศึกษาที่ควรบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ
- (7) เพื่อเสนอแนะมาตรการในการนำสาระบัญญัติไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งครอบคลุมเรื่องขอบข่ายการประสานการดำเนินงานของหน่วยงาน/องค์กรสถาบันที่เกี่ยวข้อง มาตรฐาน/เกณฑ์ที่จำเป็น แนวทางแก้ไขหรือการตรากฎหมายที่เกี่ยวข้อง

4.2 วิธีการดำเนินงานวิจัย

4.2.1 การวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาจาก

- (1) ทำเนียบองค์กรเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งจัดทำโดยหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อจำแนกเนื้อหา กลุ่มเป้าหมาย ลักษณะกิจกรรมด้านการศึกษาของ อพช.
- (2) วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย รายงานการประเมินผลการดำเนินงานของ อพช. ฯลฯ

4.2.2 การสัมภาษณ์

- (1) แบบสอบถาม อพช. ในประเด็นปัญหา อุปสรรคในการทำงาน วิสัยทัศน์ และข้อเสนอแนะต่อร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ภาคผนวก ข. ผู้วิจัยได้ส่งแบบสอบถามไปยังองค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 417 ชุด มีองค์กรพัฒนาเอกชนตอบแบบสอบถามกลับมาจำนวน 107 ชุด และแบบสอบถามในขั้นทดลอง (Pre-test) อีก 3 ชุด ส่วนแบบสอบถามอีก 11 ชุด ถูกไปรษณีย์ส่งกลับเนื่องจากไม่ถึงผู้รับ)
- (2) การสัมภาษณ์นักพัฒนาอาวุโสและผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชนของต่างประเทศ ได้แก่ คุณสรรพลสิทธิ์ คุณพีระพันธ์ ดร. โคทม อารียา คุณศรีศักดิ์ ไทยอารี คุณเตือนใจ ดีเทศน์ และ Dr. Thomas Helfen ซึ่งเป็นผู้แทนมูลนิธิคอนราดอเดเนา ประจำประเทศไทย
- (3) การประชุมปรึกษาหารือกับองค์กรพัฒนาเอกชน

4.3 ความหมายที่ใช้ในงานวิจัย

“องค์กรพัฒนาเอกชน” หมายถึง องค์กรนอกระบบราชการ ซึ่งจัดตั้งขึ้นจากการรวมตัวด้วยใจสมัครของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายร่วมกันในการจัดทำกิจกรรม เพื่อการช่วยเหลือและการพัฒนาสังคม มีการดำเนินงานอย่างเป็นอิสระด้วยจิตใจอาสาสมัครของผู้ปฏิบัติงาน ไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร และไม่นำรายได้มาแบ่งปันกันเอง องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ อาจจะมีสถานภาพทางกฎหมายโดยการจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ สมาคม หรืออาจเป็นการรวมตัวกันโดยไม่จดทะเบียนก็ได้

“การศึกษาตามอัธยาศัย” เป็นกระบวนการทางการศึกษาที่ส่งเสริมให้ประชาชนสามารถเรียนรู้จากการดำเนินชีวิตประจำวัน รัฐพึงส่งเสริมให้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูล ข่าวสาร และเทคโนโลยีที่มีอยู่อย่างมหาศาล ในการพัฒนาความรู้ ความคิด ความสามารถในการแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

“การศึกษาตลอดชีวิต” หมายความว่า การศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาในโรงเรียน และการศึกษานอกโรงเรียน เป็นระบบการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพอย่างเหมาะสมกับยุคสมัยตั้งแต่เกิดจนตาย ทำให้สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องและอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นตามลำดับ ช่วยให้ประเทศสามารถแข่งขันและร่วมมือกับนานาชาติ ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทที่ 2

ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคสาธารณประโยชน์

1. ความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชน

บทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน นับวันจะได้รับการยอมรับจากหน่วยงานด้านการศึกษาของรัฐมากขึ้น (ดูรายงานการสัมมนา เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538 ต่อไปจะอ้างว่า เครือข่ายการเรียนรู้ และร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาดลอดชีวิต) ในการยกร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.) ก็ถือว่าองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายของการเรียนรู้ ซึ่งควรได้รับการสนับสนุนให้ทำหน้าที่ด้านการศึกษา และควรได้รับการสนับสนุนด้านทรัพยากรจากรัฐ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเบื้องต้นต่อความหมาย บทบาท สถานภาพและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยสังเขป

ประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจเบื้องต้น ได้แก่ คำเรียกขานกลุ่ม หรือ องค์กร ซึ่งปรากฏว่าเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป และอาจทำให้เกิดความสับสนกันพอสมควร คำที่เรียกขานได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรเอกชน หรือ องค์กรการเอกชน และทั้งหมดนี้มักจะใช้คำแปลภาษาอังกฤษว่า Non-Government Organization (NGO)

ภูมิธรรม เวชยชัย ให้ความหมายของ “องค์กรพัฒนาเอกชน” ว่า หมายถึง “องค์กรหรือมูลนิธิหรือสมาคมหรือหน่วยงานที่มีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น ซึ่งมีลักษณะเป็นสถาบันนอกระบบราชการรวมตัวกันขึ้นตามกลุ่มวิชาชีพ กลุ่มศึกษา กลุ่มสนใจ หรือกลุ่มที่มีเป้าหมายร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อที่จะดำเนินบทบาทในการช่วยเหลือและคลี่คลายปัญหาในสังคม การบริการสังคม รวมทั้งการพัฒนาสังคมโดยมิได้แสวงหากำไรหรือผลประโยชน์ใดๆ” (ภูมิธรรม , 2527, น. 22-31)

ในแวดวง “นักพัฒนา” ตามนัยที่ภูมิธรรมกล่าวถึงข้างต้น นิยมเรียกองค์กรของตนอย่างสอดคล้องกันว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” และใช้ภาษาอังกฤษว่า Non-Governmental Organization (NGO) นักพัฒนาอาวุโสบางท่านเสนอว่า เพื่อให้สื่อความหมายที่แท้จริง ควรแปลว่า Non-Governmental Development Organization (NGDO) มากกว่า เพื่อให้ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับว่าเป็นองค์กรเอกชนที่แตกต่างจากองค์กรอื่นๆ เนื่องจากเป็นองค์กรที่ทำงาน “พัฒนา” แต่ชื่อภาษาอังกฤษนี้ไม่เป็นที่ยอมรับ

ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2540 ซึ่งจัดทำโดยคณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.) ไม่ได้ให้ความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชนไว้โดยตรง แต่อธิบายว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน มีบทบาทในสังคมไทยมานานกว่า 3 ทศวรรษและเป็นที่รู้จักกันในนามของ เอ็นจีโอ (Non-Governmental Organization- NGO) เป็นองค์กรที่ตั้งขึ้น และดำเนินการโดยกลุ่มบุคคลที่สนใจและมีความมุ่งมั่นที่จะแก้ไขปัญหาสังคม โดยเน้นปัญหาด้านใดด้านหนึ่ง และทำงานกับกลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะ ไม่แสวงหาผลกำไรจากการทำงาน และอยากเห็นปัญหาสังคมได้รับการแก้ไข

รายชื่อขององค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่ที่ตีพิมพ์ในทำเนียบฉบับนี้ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนไทยที่ดำเนินการโดยอิสระและอยู่ในความรับผิดชอบของคณะบุคคลคณะใดคณะหนึ่ง ซึ่งอาจจะไม่ได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิหรือสมาคม มีวัตถุประสงค์และแนวทางการทำงานที่เน้นบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชน มุ่งดำเนินการเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่แสวงหากำไร โดยมีทั้งที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาเฉพาะเรื่อง การเผยแพร่ข้อมูล การรณรงค์ และการสนับสนุนขบวนการขององค์กรพัฒนาเอกชน” (คำนำ ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน, 2540, คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา)

นอกจากคำเรียกขานว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” จะเป็นที่ยอมรับในหมู่นักพัฒนาดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว นักวิชาการก็ยังเรียกองค์กรที่มีวัตถุประสงค์ และกิจกรรมดังที่กล่าวมาแล้วเหมือนกันด้วย จะเห็นได้ว่าในการจัดทำ “ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนไทย พ.ศ. 2533” ซึ่ง อมรา พงศาพิชญ์และคณะจัดทำ ให้ความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชนว่า หมายถึง องค์กรที่ทำงานด้านการพัฒนา ซึ่งหมายถึง “การทำงานเพื่อช่วยให้สังคมดีขึ้น” และได้จำกัดขอบเขตของการรวบรวมรายชื่อไว้เฉพาะ “องค์กรที่ทำงานด้านการพัฒนาด้วยตัวเองทั้งหมดหรือบางส่วน” ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนฉบับนี้ ไม่รวมถึง “องค์กรการกุศลที่เน้นการสงเคราะห์ หรือให้ทุนโดยเฉพาะ โดยไม่ได้ทำงานพัฒนาด้วยตนเองทั้งหมดหรือบางส่วน”

ส่วนสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการอนุญาตให้จัดตั้งมูลนิธิและสมาคมเรียกลักษณะของการรวมกลุ่มนี้ว่า “องค์กรเอกชน”

สวช. ได้กล่าวถึงองค์กรเหล่านี้ว่า “มีบทบาทในการดำเนินงานเพื่อสังคมส่วนรวม ในหลายมิติ อาทิ การแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคม รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานวัฒนธรรมมาโดยตลอด” นอกจากนี้ ยังเห็นว่า การสนับสนุนส่งเสริมและพัฒนาองค์กรเอกชนเหล่านี้ จะมีผลต่อ “การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถดำเนินงานร่วมกับภาคีต่าง ๆ ของภาคประชาสังคมได้อย่างมีพลังและประสิทธิภาพ”

ข้อสังเกตที่จะต้องกล่าวให้ชัดในที่นี้คือ กฎหมายกำหนดให้มูลนิธิและสมาคมทุกแห่ง ต้องจดทะเบียนกับ สวช. แต่องค์กรเหล่านี้ บางแห่งมีวัตถุประสงค์ในด้านการพัฒนา หรือการสงเคราะห์ช่วยเหลือสังคม แต่บางแห่งเป็นการรวมตัวกันเพื่อประโยชน์ของสมาชิกเท่านั้น เช่น สมาคมกีฬา สมาคมผู้ประกอบการหรือวิชาชีพเดียวกัน หรือ มูลนิธิศิษย์เก่าสถาบันการศึกษาต่าง ๆ แต่ สวช. ก็เรียกรวม ๆ กันว่า “องค์กรเอกชน”

ปัจจุบัน มีกฎหมายบางฉบับที่ให้ “ฝ่ายเอกชน” มีบทบาท และมีส่วนร่วมกับรัฐในการดำเนินกิจกรรมบางประการ กฎหมายเหล่านี้ได้เรียกชื่อ “ฝ่ายเอกชน” แตกต่างกันไป ตัวอย่างกฎหมายบางฉบับ ได้แก่

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 กำหนดหลักการให้มีการแต่งตั้ง “ผู้แทนองค์กรเอกชน” เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการวิสามัญ เพื่อพิจารณาร่างพระราชบัญญัติที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรวินิจฉัยว่า มีสาระสำคัญเกี่ยวกับเด็ก สตรี และคนชรา ผู้พิการ หรือทุพพลภาพ (มาตรา 190)

- พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 มีหลักการให้ “องค์กรเอกชน” ซึ่งจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ หรือสมาคมตามกฎหมายไทยหรือกฎหมายต่างประเทศ ซึ่งมี กิจกรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับอนุญาตให้จดทะเบียนกับกระทรวงวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม สามารถขอรับทุนสนับสนุนจากรัฐในการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมได้

- พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี พ.ศ. 2539 กำหนดให้คณะกรรมการคุ้มครองและพัฒนาอาชีพ (กอค.) ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งดำเนินงานในองค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้องในการป้องกันและแก้ไขปัญหาการค้าประเวณี (มาตรา 14) และกำหนดให้ มูลนิธิ สมาคม สามารถจดทะเบียนเป็นสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ (มาตรา 26)

- ร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ใช้คำว่า “องค์กรเอกชน”

จะเห็นได้ว่ากฎหมายหรือร่างกฎหมายแต่ละฉบับ ก็ยังเรียกขานองค์กรดังกล่าวนี้ด้วยชื่อที่แตกต่างกันออกไป สำหรับงานวิจัยนี้ จะเรียกว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” หรือ “อพช.”

โดยสรุปกล่าวได้ว่า องค์กรพัฒนาเอกชน หมายถึง องค์กรนอกระบบราชการ ซึ่งจัดตั้งขึ้นจากการรวมตัวด้วยใจสมัครของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายร่วมกันในการจัดทำกิจกรรม เพื่อการช่วยเหลือและการพัฒนาสังคม มีการดำเนินงานอย่างเป็นอิสระด้วยจิตใจอาสาสมัครของผู้ปฏิบัติงาน ไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร และไม่หารายได้มาแบ่งปันกันเอง องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ อาจจะมีสถานภาพทางกฎหมายโดยการจดทะเบียนเป็น มูลนิธิ สมาคม หรืออาจเป็นการรวมตัวกันโดยไม่จดทะเบียนก็ได้

โดยความนิยมทั่วไป มักจะแปลองค์กรพัฒนาเอกชนว่า Non-Governmental Organization (NGO) ในระยะหลังได้มีการใช้คำว่า Public Interest Non-Governmental Organization (PINGO) เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นว่า เป็นองค์กรของเอกชน ซึ่งมุ่งประโยชน์สาธารณะโดยไม่มีการแสวงหากำไร (Amra, อ้างแล้ว, น. 32)

2. ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคสาธารณประโยชน์

องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนหนึ่งของภาคสาธารณประโยชน์ (Non-Profit Sector) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือและพัฒนาสังคมด้วยกิจกรรมหลากหลาย ตั้งแต่การรวมกลุ่มเพื่อให้ความช่วยเหลือในระหว่างกันและกัน การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในด้านต่าง ๆ การเคลื่อนไหวผลักดันในประเด็นเกี่ยวกับสังคมส่วนรวม ภาคสาธารณประโยชน์มีประวัติศาสตร์และพัฒนาการความเป็นมาที่ยาวนาน

การยอมรับบทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเป็นท่าทีที่สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาทั้งในระดับประเทศและในระดับสากล

ในระดับประเทศจะเห็นว่า แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่ฉบับที่ 6 เป็นต้นมาจนถึงฉบับที่ 8 ได้ยอมรับถึงความจำเป็นที่จะต้องขยายบทบาทของภาคสาธารณประโยชน์ ซึ่งรวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาสังคม ผลในทางรูปธรรมปรากฏว่า

โครงสร้างคณะกรรมการระดับชาติหลายคณะ จะระบุให้มีผู้แทนองค์กรภาคเอกชนเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง นอกจากนี้ กฎหมายหลายฉบับซึ่งออกมาใช้บังคับในระยะหลัง ตามที่กล่าวมาแล้วในข้อ 1 ได้ให้การยอมรับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ในฐานะกลไกส่วนหนึ่งที่จะทำให้กฎหมายเกิดสภาพบังคับ

ในระดับสากลถือว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” เป็นตัวแปรสำคัญของการพัฒนาโลกที่สาม การดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งต่อเนื่องยาวนานมาเกือบสามทศวรรษและประสานงานกันอย่างใกล้ชิดทั้งในระดับประเทศและระดับสากล เป็นพลังสำคัญที่ผลักดันไปถึงระดับนโยบายขององค์การสหประชาชาติ ธนาคารโลก องค์กรเงินทุนระหว่างประเทศ สถาบันการพัฒนาระหว่างประเทศ ตลาดร่วมยุโรป และรัฐบาลของประเทศโลกที่หนึ่ง ซึ่งสถาบันเหล่านี้ต้องปรับนโยบายของตนให้เข้ากับสถานการณ์และการเติบโตของ “ตัวแปร” ใหม่ในโลกที่สาม” (เสรี พงศ์พิศ, บทความ, ในทิศทางหมู่บ้านไทย, 2531, น.369-370) หน่วยงานที่กล่าวมานี้ถือว่า องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นกลไกสำคัญที่กระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม (Participatory Development Approach)

แนวโน้มที่สำคัญในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ได้แก่ ความสนใจของธนาคารโลก (The World Bank) ต่อบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของ อพช. ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของงบประมาณในการสนับสนุนโครงการต่าง ๆ ที่ อพช. มีส่วนร่วมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ซึ่งเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 6 ในระหว่างปี พ.ศ. 2516 - พ.ศ. 2531 เป็นร้อยละ 48 ในปี พ.ศ. 2539 การสนับสนุนการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชนในการพัฒนาประเทศของธนาคารโลกจะดำเนินต่อไปและทวีความสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากธนาคารโลกใช้นโยบายการพัฒนาที่ต้องการให้ทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วม และเพื่อสร้างหลักประกันว่า โครงการพัฒนาต่างๆของรัฐบาลที่ได้รับเงินกู้จากธนาคารโลก เป็นโครงการที่เอื้อประโยชน์ต่อประชาชน และได้รับการสนับสนุนจากประชาชนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ธนาคารโลกยังให้ทุนสนับสนุน โครงการพัฒนาที่เสนอมาจากองค์กรพัฒนาเอกชนโดยตรงอีกด้วย (คำบรรยายหัวข้อ The World Bank and the Non-Governmental-Profit Sector in Asia ของนาย Jean-Michel Severino, รองประธานธนาคารโลก ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในการสัมมนา เรื่อง “Supporting the Nonprofit Sector in Asia, กรุงเทพฯ ระหว่าง วันที่ 8-11 มกราคม 2541)

รูปธรรมอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสนใจของธนาคารโลกต่อบทบาทของ อพช. ได้แก่ การที่ธนาคารโลกมอบหมายให้ The International Center for Not-for-Profit Law (ICNL) ทำการยกร่าง “คู่มือแนวปฏิบัติทางกฎหมายเกี่ยวกับองค์กรเอกชน” (Handbook for Laws Relating to Non-Governmental Organization) หนังสือคู่มือนี้ได้ให้เหตุผลของการจัดทำว่า เพื่อใช้เป็นแนวทางในการยกร่างกฎหมายของประเทศต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมให้รัฐบาลยอมรับฐานะของ “องค์กรสาธารณประโยชน์” โดยการอำนวยความสะดวกด้านการจดทะเบียนและการพิจารณาให้สิทธิและผลประโยชน์พิเศษบางประการ และในขณะเดียวกันก็จัดให้มีมาตรการติดตามดูแลการทำงานขององค์กรเหล่านี้ ทั้งมาตรการตรวจสอบตนเองและมาตรการการตรวจสอบโดยรัฐ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณชนอย่างแท้จริง มาตรการเหล่านี้เป็นการป้องกันมิให้มีการจัดตั้งองค์กรสาธารณประโยชน์ขึ้นบัง

หน้า เพื่อแสวงหาประโยชน์อันมิชอบ นอกจากการจัดทำคู่มือแล้ว ธนาคารโลกยังได้ให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลบางประเทศในการร่างกฎหมายเกี่ยวกับองค์กรสาธารณประโยชน์อีกด้วย

ภาคสาธารณประโยชน์ไม่เพียงแต่จะได้รับการยอมรับในบทบาทด้านการพัฒนาสังคมเท่านั้น แต่ยังได้รับความสนใจทางวิชาการอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ได้มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทขององค์กรเหล่านี้อย่างกว้างขวางในหลายประเทศ มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาบทบาทและกิจกรรมของ “องค์กรสาธารณประโยชน์” ในมหาวิทยาลัยชั้นนำหลายแห่ง สำหรับประเทศไทยได้มีการจัดตั้งศูนย์ประเภทนี้หลายแห่ง เช่น “ศูนย์สาธารณประโยชน์และประชาสังคม” ในสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ “โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม” มหาวิทยาลัยมหิดล “โครงการทางเลือกเพื่อการพัฒนา” ในสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้จะร่วมงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างใกล้ชิด

นอกจากนี้มหาวิทยาลัย Johns Hopkins สหรัฐอเมริกา ได้จัดทำโครงการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบสถานภาพและบทบาทของภาคสาธารณประโยชน์ (The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project) ใน 27 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยด้วย จัดเป็นโครงการวิจัยขนาดใหญ่ที่มีเครือข่ายผู้วิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงกว่า 500 คน

โครงการวิจัยนี้ นอกจากจะส่งผลสำคัญต่อวงวิชาการในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านแนวคิด ทฤษฎี และขยายความเข้าใจทางด้านองค์กรสาธารณประโยชน์แล้ว ยังส่งผลกระทบต่อนโยบายในประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อาทิ รัฐบาลของประเทศอิตาลีออกกฎหมายรับรององค์กรสาธารณประโยชน์ พร้อมจัดสรรงบประมาณสนับสนุนเป็นครั้งแรก ประชาคมยุโรป (EU) ให้การยอมรับที่จะผนวกตัวเลขการจ้างงาน และผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจขององค์กรสาธารณประโยชน์ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการคำนวณตัวเลขทางเศรษฐกิจของประชาคม นอกจากนี้ สำนักงานสถิติในหลายประเทศ ได้ผนวกเรื่ององค์กรสาธารณประโยชน์ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการสำรวจสถิติแห่งชาติด้วย (โครงการวิจัยเชิงเปรียบเทียบ องค์กรสาธารณประโยชน์ (Nonprofit Sector) มหาวิทยาลัยจอห์น ฮอปกินส์ ในจดหมายข่าวประชาสังคม, ฉบับปฐมฤกษ์, พ.ย.-ธ.ค. 2540 น. 6)

โครงการวิจัยกำหนดขอบเขตองค์กรสาธารณประโยชน์ว่า ประกอบด้วยองค์กร 3 ประเภท ได้แก่ (1) องค์กรการกุศล (philanthropy) (2) องค์กรพัฒนาเอกชน (non-governmental) (3) องค์กรสาธารณประโยชน์ (non-profit)

โครงการวิจัยได้สรุปลักษณะร่วมขององค์กรทั้ง 3 ประเภท ซึ่งจะทำให้เข้าใจความหมายขององค์กรที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- (1) เป็นองค์กรที่มีการจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ ถึงแม้ว่าอาจจะไม่มีสถานภาพทางกฎหมายก็ตาม
- (2) เป็นองค์กรที่เป็นอิสระจากรัฐบาล
- (3) เป็นองค์กรที่ไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาผลกำไร
- (4) มีการปกครองและการบริหารงานของตนเอง
- (5) การดำเนินงานหรือกิจกรรมส่วนใหญ่ขององค์กรเกิดขึ้นจากความสมัครใจ

นอกเหนือจากลักษณะร่วมที่กล่าวมาข้างต้น โครงการวิจัยยังจำกัดขอบเขตของงานวิจัยว่า จะไม่ศึกษาบทบาทขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับศาสนา หรือเกี่ยวข้องกับการเมือง (Amra, 1977, น.1) ไม่รวมสหภาพแรงงาน หรือสหกรณ์ เนื่องจากมีกฎหมายที่กำหนดเป็นพิเศษต่างหาก และไม่เข้าตามเงื่อนไขข้างต้น

เหตุผลที่ได้มีการให้ความสนใจต่อภาคสาธารณประโยชน์นี้ สืบเนื่องมาจากการที่นักวิชาการได้สังเกตเห็นการเติบโตขยายตัวของภาคประชาชน ซึ่งนับวันจะมีการรวมตัวกันอย่างเป็นปึกแผ่นมากขึ้น ขบวนการนี้ดำเนินกิจกรรมการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส และการพัฒนาสังคมส่วนรวม ทั้งนี้โดยไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร หรือนำรายได้ที่เกิดจากการดำเนินงานมาจัดแบ่งในระหว่างกันเอง

นักวิชาการตะวันตกอธิบายว่า เดิมสังคมประกอบด้วยกลุ่มคนหรือองค์กร 2 ภาค ได้แก่ภาครัฐบาล (Governmental Sector) และภาคธุรกิจ (Business Sector) ต่อมาได้มีการรวมตัวของกลุ่มประชาชนที่สนใจและมีบทบาทด้านการพัฒนาสังคม โดยไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร ถือเป็นภาคที่ 3 ของสังคม (The Third Sector) ภาคสาธารณประโยชน์จึงถือว่าเป็นภาคที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐกับภาคธุรกิจ ซึ่งในแต่ละประเทศต่างมีความเป็นมาที่สลับซับซ้อนตามประวัติ-ศาสตร์ของตน แต่ได้รับการยอมรับฐานะและการดำรงอยู่ ภาคสาธารณประโยชน์ในหลายประเทศได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐ และมีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนาสังคม การก่อตั้งและการเติบโตขยายตัวของภาคสาธารณประโยชน์ ในช่วงหลังของศตวรรษที่ 20 ถือเป็นรากฐานสำคัญ ที่จะพัฒนาไปสู่สังคมที่ประชาชนจะมีบทบาทและมีส่วนร่วมในกิจการส่วนรวม ที่เรียกว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) มีการสรุปในเชิงเปรียบเทียบว่า ความเจริญเติบโตขององค์กรสาธารณประโยชน์ในปลายศตวรรษที่ 20 เป็นปรากฏการณ์ที่มีความสำคัญพอ ๆ กับการก่อตัวของรัฐชาติในสมัยศตวรรษที่ 19 ที่เดียว (Salamon อ้างถึงใน Amra, 1997 หน้า 1)

ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แท้ที่จริงการรวมตัวของภาคประชาชน ซึ่งมีองค์กรประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมเก่าแก่ที่มีอยู่อย่างช้านานแล้ว และเป็นปรากฏการณ์ของชุมชนที่ “อำนาจรัฐ” และ “อำนาจทุน” เข้าไม่ถึงหรือมีอิทธิพลน้อย การรวมตัวจึงเกิดขึ้นโดยสภาพความจำเป็นตามธรรมชาติของการพึ่งพาอาศัยกัน และตั้งอยู่บนพื้นฐานทางมนุษยธรรม ต่อมาเมื่ออำนาจรัฐ อำนาจทุนเข้มแข็ง ตลอดจนการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนในชุมชน กิจกรรมหลายอย่างซึ่งชุมชนเคยช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันมา ได้กลายเป็นบทบาทของ “รัฐ” และการจัดหาด้วยอำนาจ “เงิน” ปัจจัยจากภายนอกประกอบกับปัจจัยภายในอื่น ๆ ทำให้ชุมชนล่มสลายลง ชนบท ล่มสลายพร้อมกับการขยายตัวเติบโตของเมืองใหญ่ แต่ผู้คนทั้งในเมืองและชนบทมิได้รวมตัวกันอย่างเป็นกลุ่มก้อนอีกต่อไป มีสภาพต่างตนต่างอยู่ มีความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดความอ่อนแอ และตกเป็นฝ่ายถูกกระทำอย่างไม่เป็นธรรมจากอำนาจที่เหนือกว่า ซึ่งมาจากแหล่งต่าง ๆ ความเข้มแข็งของปัจเจกบุคคลจะต้องเกิดจากการรวมตัวเพื่อให้เกิดพลัง ซึ่งเป็นเรื่องที่มีมาในทุกยุคทุกสมัย ในรูปแบบและคำเรียกขานที่ต่างกันไป การเติบโตขยายตัวของภาคประชาชนจึงไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่เหมือนกับทัศนะของนักวิชาการตะวันตกข้างต้น

การรวมตัวเพื่อความเข้มแข็งของภาคประชาชนเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจของ นักวิชาการไทย ที่สนใจเรื่องการพัฒนาสังคม เช่น ศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เรียกว่า เป็น “สังคมสันติประชาธรรม” หรือ ดร. เสรี พงศ์พิศ เรียกว่า “สังคมประชาธรรม” ซึ่งหมายถึงการร่วมมือกันขององค์กรประชาชน ทุกๆภาค ทุกๆระดับ ทุกส่วน เพื่อจะได้แก้ปัญหาและพัฒนาตนเอง ไม่ใช่เป็นหน้าที่ของรัฐอย่างเดียวซึ่งมีอำนาจในการปกครอง ไม่ใช่เป็นเรื่องของทุน คือภาคธุรกิจอย่างเดียวที่มีอำนาจ ปัจจุบันเราเห็นอำนาจของรัฐกับอำนาจของทุนที่ครอบงำอยู่ ถ้าองค์กรสังคมประชาธรรมไม่เข้มแข็ง ก็คงไม่สามารถทำให้เกิดความสมดุลในอำนาจในสังคมนี้ได้ ก็จะถูกครอบงำโดยรัฐ ถูกครอบงำโดยทุนต่อไป” (เสรี พงศ์พิศ, เครือข่ายการเรียนรู้, น. 72) ประเด็นการรวมตัวเพื่อความเข้มแข็ง และเพื่อแสดงบทบาทในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคม เป็นประเด็นสำคัญของยุคสมัยปัจจุบันในสังคมไทย ที่มีชื่อเรียกต่างๆกันออกไป ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนถือเป็นภาคีหนึ่งที่ได้รับการยอมรับถึงความสำคัญ

3. ประเด็นกฎหมายเกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชน

3.1 สถานภาพทางกฎหมายขององค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยมีทั้งที่จดทะเบียนตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในรูปของ สมาคม¹ หรือมูลนิธิ² และองค์กรที่ไม่ได้จดทะเบียน ซึ่งอาจมีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการ โครงการ ชมรม กลุ่ม ศูนย์ สำนักงาน ฯลฯ

ควรทำความเข้าใจว่า ถึงแม้จะไม่ได้จดทะเบียน แต่ไม่ควรถือว่า องค์กรเหล่านี้เป็น “องค์กรเถื่อน” ทั้งนี้เนื่องจากสิทธิในการรวมตัวเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยอยู่แล้ว ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 44 ก็ให้การรับรองสิทธิดังกล่าวไว้ องค์กรที่ไม่ได้จดทะเบียนคงมีความหมายแต่เพียงว่า ไม่มีสถานภาพเป็นนิติบุคคลแยกต่างหากจากผู้ดำเนินกิจกรรม และขาดสิทธิและหน้าที่บางประการที่กฎหมายกำหนดไว้ การแบ่งแยกประเภทอพช. จึงควรแบ่งว่า เป็นองค์กรที่มีหรือไม่มีสถานภาพทางกฎหมายมากกว่า

การมีหรือไม่มีสถานภาพตามกฎหมายนี้เป็นพัฒนาการที่มีความหมายสำคัญ เพราะเดิมมีอพช. น้อยมากที่มีสถานภาพเป็นสมาคมหรือมูลนิธิ แต่ต่อมาเริ่มมีหลายองค์กรจดทะเบียนมากขึ้น องค์กรที่มองเห็นว่าข้อดีของการจดทะเบียน ได้แก่ การได้รับการยอมรับจากภาครัฐและภาคสังคมทุกระดับทั้งในและต่างประเทศ นอกจากนี้ยังหมายถึงโอกาสที่มีมากขึ้นในการขอทุนสนับสนุนจาก

¹ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535) มาตรา 78 บัญญัติว่า “การก่อตั้งสมาคมเพื่อกระทำการใดๆ อันมีลักษณะต่อเนื่องร่วมกันและมีใช่เป็นการหาผลกำไรหรือรายได้มาแบ่งปันกัน ต้องมีข้อบังคับและจดทะเบียนตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายนี้”

²ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535) มาตรา 110 บัญญัติว่า “มูลนิธิได้แก่ทรัพย์สินที่จัดสรรไว้โดยเฉพาะสำหรับวัตถุประสงค์เพื่อการกุศลสาธารณะ การศาสนา ศิลปะ วิทยาศาสตร์ วรรณคดี การศึกษาหรือเพื่อสาธารณประโยชน์อย่างอื่น โดยมีได้มุ่งหาผลประโยชน์มาแบ่งปันกัน และได้จดทะเบียนตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายนี้”

ภายในและต่างประเทศ ความน่าเชื่อถือและความสะดวกในการประสานงาน โดยเฉพาะกับทางราชการ อย่างไรก็ตาม กระบวนการของการขอยื่นจดทะเบียนมีความยุ่งยาก สลับซับซ้อน และเสียเวลามาก อีกทั้งยังต้องผ่านหลายหน่วยงาน และมีข้อกำหนดให้ต้องมีเงินฝากประจำในธนาคารตามจำนวนที่รัฐกำหนด (ประมาณ 200,000 บาท) ดังนั้นจึงเป็นอุปสรรคสำคัญขององค์กรขนาดเล็กและทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่ไม่จดทะเบียน (ดูรายละเอียดประเด็นนี้ได้จาก นันทวัฒน์ บรมานันท์, 2539)

องค์กรที่ไม่ได้จดทะเบียนเห็นว่า ข้อดีของการไม่มีสถานภาพตามกฎหมายคือ ทำให้มีความเป็นอิสระ และคล่องตัวในการทำงาน แต่การมีหรือไม่มีสถานภาพย่อมไม่ทำให้เป้าหมายขององค์กรที่ตั้งไว้เสียไป เพียงแต่สะท้อนสถานการณ์ของ อพช.ที่ยังใหม่ต่อความเข้าใจของสังคม และจำเป็นต้องสร้างผลงานและแสวงหาวิธีในการสร้างความยอมรับและความมั่นคงแก่องค์กรด้วยวิธีการอื่น

องค์กรสาธารณประโยชน์อื่น ๆ นอกเหนือจาก สมาคม หรือ มูลนิธิ ที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งกฎหมายกำหนดให้ต้องจดทะเบียน ได้แก่ หอการค้า (ตามพระราชบัญญัติหอการค้า พ.ศ. 2507) สมาคมสถาปนิกผังเมือง (ตามพระราชบัญญัติการสถาปนิกผังเมือง พ.ศ. 2517) องค์กรเหล่านี้จะต้องไม่แสวงหาผลกำไร รายได้ หรือ ผลประโยชน์มาแบ่งปันกัน

3.2 เส้นทางในการรับรองสถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชน

เนื่องจากมีกฎหมายและนโยบายของหน่วยงานของรัฐหลายแห่ง ที่ให้การสนับสนุนกิจกรรมของ อพช. ที่ทำงานในสายงานเดียวกัน การมีหรือไม่มีสถานภาพทางกฎหมาย จะมีผลต่อสิทธิในการที่จะขอรับงบประมาณเพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมจากหน่วยงานของรัฐด้วย ซึ่งในหน่วยงานแต่ละแห่งมีระเบียบข้อบังคับและแนวปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป บางหน่วยงานจะให้ทุนสนับสนุนเฉพาะองค์กรที่มีสถานภาพทางกฎหมายเท่านั้น เช่น องค์กรที่จะขอรับทุนสนับสนุนกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม จะต้องมีความเป็นนิติบุคคลซึ่งได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิ หรือสมาคม ตามกฎหมายไทย หรือ กฎหมายต่างประเทศ (กรมควบคุมมลพิษ, 2540) บางหน่วยงานอาจมีการผ่อนปรนมาก โดยให้องค์กรอื่นที่มีสถานภาพทางกฎหมายรับเป็นองค์กรค้าประกัน

นอกจากนี้ยังมีความพยายามที่จะผลักดันร่างพระราชบัญญัติสวัสดิการสังคม ตั้งแต่สมัยที่นายอานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยร่างกฎหมายนี้กำหนดให้รัฐจัดตั้ง “กองทุนสวัสดิการสังคม” เพื่อให้การช่วยเหลือแบบให้เปล่าแก่ประชาชนผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนผู้ประสบความเดือดร้อนเฉพาะหน้า ร่างกฎหมายเปิดโอกาสให้องค์กรสาธารณประโยชน์ทั้งที่มีและไม่มีสถานภาพทางกฎหมาย ซึ่งประสงค์จะได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อนำไปดำเนินการด้านสวัสดิการสังคม สามารถขึ้นทะเบียนเป็นองค์กรสมาชิกได้ แม้จะมีการผลักดันร่างกฎหมายฉบับนี้มาเป็นเวลาหลายปีแล้ว แต่ยังไม่เป็นผลสำเร็จ ล่าสุด สำนักคณะกรรมการกฤษฎีกาได้ทำการยกร่างใหม่ทั้งฉบับ ซึ่งถ้าใช้บังคับ น่าจะเป็นการสนับสนุนการดำเนินงานของ อพช. และองค์กรสาธารณประโยชน์อื่นได้ นอกจากนี้ยังมีความพยายามที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือยกร่างกฎหมาย เพื่อเอื้อให้การจดทะเบียนและการทำงานขององค์กรสาธารณประโยชน์ให้สะดวกยิ่งขึ้น (ดู นันทวัฒน์, อ้างแล้ว)

4. ประเภทขององค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชนมีวิธีการจำแนกได้หลายมิติ (ดู สุรพงศ์ กองจันทิก, 2538, น. 11-14) สำหรับงานวิจัยนี้จำแนกดังต่อไปนี้

4.1 ตามลักษณะของงานหรือกิจกรรม ซึ่งนิยมจำแนกออกเป็น (ก) งานสงเคราะห์ (ข) งานพัฒนา (ค) งานรณรงค์เคลื่อนไหว การจำแนกตามลักษณะนี้ พึงเข้าใจว่า หาใช้การแบ่งแยกที่เด็ดขาดไม่ เพราะอาจมีการทำงานทั้งสามลักษณะภายในองค์กรใดองค์กรหนึ่งก็ได้ จึงต้องพิจารณาว่าองค์กรใดมีกิจกรรมใดเป็นด้านหลัก

4.2 ตามพื้นที่การดำเนินงานและเนื้อหา ได้แก่ (ก) อพช. ที่ทำงานในเมือง (ข) อพช. ที่ทำงานในชนบท (ค) อพช. ที่ทำงานในเนื้อหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (issues) โดยไม่จำกัดพื้นที่

4.3 ตามบทบาท ได้แก่ (ก) อพช. ระดับพื้นฐานหมายถึงอพช.ที่ลงมือดำเนินกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นมวลชนพื้นฐาน (Grassroots) ด้วยตนเอง เช่น อพช.ที่ทำกิจกรรมกับกลุ่มเกษตรกร ผู้ใช้แรงงาน คนพิการ เด็กและสตรี เป็นต้น (ข) อพช. ที่มีได้ลงมือดำเนินกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมายโดยตรง แต่มีบทบาทในการ สนับสนุน ส่งเสริม หรือประสานงาน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่อพช.ระดับพื้นฐาน อพช. เหล่านี้มีฐานะเป็นองค์กรสนับสนุนการประสานงานเพื่อสร้างเครือข่าย (Network) ระหว่าง อพช. ระดับพื้นฐานซึ่งมีเป้าหมายและกิจกรรมที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน เช่น คณะกรรมการประสานงานสิทธิมนุษยชน (กปส.) ซึ่งทำหน้าที่ในการประสานงานระหว่างองค์กรพื้นฐานที่ทำงานเคลื่อนไหวในการปกป้องสิทธิของกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มเด็ก และเยาวชน เกษตรกรและผู้ใช้แรงงาน ฯลฯ สมาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน (สอद्य.) ซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริมและประสานงานระหว่างองค์กรด้านเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นองค์กรสมาชิก สมาสังคมสงเคราะห์ สมาสตรีแห่งชาติซึ่งมีฐานะเป็นองค์กรร่ม (Umbrella Organization) หรือองค์กรกลางในการประสานงานระหว่างองค์กรสมาชิก ฯลฯ เป้าหมายหลักขององค์กรประสานงานเหล่านี้ ก็เพื่อให้เกิดพลังและศักยภาพการทำงานในแต่ละประเด็น

ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนของ ผสพ. ได้แยกแยะและจัดกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนไทยตามลักษณะกิจกรรมออกตามประเด็นหลักในการทำงานได้เป็น 13 ประเด็นหรือเครือข่าย (ซึ่งในแต่ละเครือข่ายยังมีประเด็นย่อยของการทำงานที่แตกสาขาออกไปอีกมาก) ตัวอย่างของเครือข่ายเหล่านี้ ได้แก่ เครือข่ายเกษตร เครือข่ายแรงงาน เครือข่ายผู้หญิง เครือข่ายเด็ก เครือข่ายชุมชนแออัด เครือข่ายศาสนากับการพัฒนา ฯลฯ เป็นต้น

4.4 ตามสัญชาติและพื้นที่ภูมิศาสตร์ กล่าวคือ อาจเป็น อพช. ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของประชาชนในประเทศใดประเทศหนึ่งในแต่ละระดับตามโครงสร้างภายในประเทศ ซึ่งอาจมีตั้งแต่ระดับพื้นที่ ระดับภาค จนถึงระดับประเทศ หรืออาจเป็น อพช. ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของคนหลายชาติเพื่อการทำงานในระดับภูมิภาค (Regional) หรือระดับสากล (International) หรืออาจเป็น อพช. ของต่างประเทศ ซึ่งให้ทุนสนับสนุนการทำงานของ อพช. ในประเทศที่กำลังพัฒนา

การจำแนกประเภทของ อพช. ตามที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อประโยชน์ในการมองเห็นภาพ และความสัมพันธ์คร่าว ๆ ของ อพช. พอให้เข้าใจกิจกรรมและวิธีการทำงานเท่านั้น

5. องค์ประกอบ โครงสร้าง และวิธีการทำงาน ขององค์กรพัฒนาเอกชน

องค์ประกอบ โครงสร้าง และวิธีการทำงาน ของ อพช. มีความยืดหยุ่นหลากหลายแตกต่างกันออกไป ตามขนาด สถานภาพ วิธีคิด และเป้าหมายขององค์กร

5.1 อาสาสมัคร

องค์กรพัฒนาเอกชนบางแห่งอาจจะมีแต่สมาชิกซึ่งรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมที่มีความสนใจร่วมกัน โดยไม่มีการจ้างผู้ปฏิบัติงานเลยเนื่องจากไม่มีทุน กิจกรรมที่แท้จริงเป็นกิจกรรมอาสาสมัครโดยแท้ แต่อาจทำงานได้ไม่เต็มที่นัก

5.2 ผู้ปฏิบัติงานหรือเจ้าหน้าที่

สำหรับ อพช. ที่มีทุนอยู่บ้าง จะมีการจ้างผู้ปฏิบัติงานหรือเจ้าหน้าที่มาทำงานเคียงคู่กันไปกับ “กรรมการ” โดยได้รับค่าตอบแทนตามอัตรา ผู้ปฏิบัติงานหรือเจ้าหน้าที่จึงเป็นกำลังพื้นฐานของ อพช.

ผู้ปฏิบัติงาน อพช. ส่วนใหญ่ มาจากชนชั้นกลาง หรือเป็นผู้ที่มีโอกาสด้านการศึกษาระดับอุดมศึกษา มักจะมีบทบาทในการทำกิจกรรมด้านการพัฒนาในระหว่างศึกษาอยู่ กล่าวคือเป็น “นักกิจกรรม” ซึ่งแตกต่างโดดเด่นไปจากนิสิตนักศึกษาโดยทั่วไป นักกิจกรรมเหล่านี้มีความสนใจใฝ่รู้เรื่องรอบตัว ได้ซึมซับรับรู้ปัญหาสังคม และมุ่งมั่นที่จะมีส่วนในการแก้ไขเยียวยา ดังนั้น เมื่อจบการศึกษาแล้วก็จะเลือกทางชีวิตที่แตกต่างไปจากเพื่อนร่วมรุ่นซึ่งมีแนวคิดกระแสหลัก ซึ่งกลุ่มหลังนี้มักจะมุ่งรับราชการหรือทำงานภาคเอกชนตามค่านิยมที่ถูกหล่อหลอมโดยระบบการศึกษา การทำงานในภาครัฐและภาคเอกชน มีหลักประกันมากกว่าในเรื่องค่าตอบแทน ความสะดวกสบาย ความก้าวหน้า และความมั่นคง แต่ “นักกิจกรรม” เหล่านี้ เลือกที่จะทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวมทำงานด้วยความรัก ความศรัทธา และ ความเชื่อในพลังที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สังคมดีขึ้น และตัดสินใจที่จะทุ่มเทอุทิศตนให้กับงาน จึงกล่าวได้ว่า เป็นผู้ที่มีอุดมการณ์และจิตสำนึกของความรับผิดชอบต่อสังคมมากเป็นพิเศษ

ในองค์กรขนาดเล็กอาจประกอบด้วยกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งรับผิดชอบงานเบ็ดเสร็จ ทั้งในระดับการวางแผน การตัดสินใจลงมือปฏิบัติการ โดยเจ้าหน้าที่คนหนึ่งอาจทำงานได้หลากหลาย เนื้อหาและรูปแบบ ในขณะที่ อพช. ที่มีขนาดใหญ่จะมีการแบ่งเป็นฝ่าย หรือมีการแบ่งสาขามากขึ้น ในองค์กรขนาดกลางและขนาดใหญ่ นั้น แม้ว่าจะมีการวางตัวผู้กำหนดนโยบายหรือผู้บริหารองค์กรที่แน่นอน แต่เจ้าหน้าที่ในแต่ละฝ่ายก็ยังมีหน้าที่ในการร่วมร่างแผนงาน และยังสามารถแสดงความคิดเห็นในการวางแผน อพช. ที่มีความคิดก้าวหน้าจะพยายามรักษาความสัมพันธ์ภายในองค์กรให้เป็นแนวราบและมีระดับชั้นในองค์กรให้น้อยที่สุด ใช้วิธีการทำงานในทุกระดับชั้นตอนอย่างมีส่วนร่วมจาก “ล่างขึ้นบน” และใช้วิธีสื่อสารสองทางหรือหลายทาง เพื่อหาแนวทางที่เป็นเอกภาพมากที่สุด วิธีการทำงานเช่นนี้ ทำให้องค์กรสามารถระดมความคิดเห็นและความร่วมมือจากผู้ปฏิบัติงานได้อย่าง

ทั่วถึง ก่อให้เกิดความผูกพัน ความรับผิดชอบ และความเป็นเจ้าของงาน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กร จึงกล่าวได้ว่า ความยืดหยุ่น คล่องตัว ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่ตายตัว เป็นลักษณะทั่วไปของ อพช. ขนาดเล็ก ซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการคิด วางแผน และลงมือปฏิบัติงาน แต่เมื่องานขยายตัวขึ้นเป็น อพช. ขนาดกลาง ก็เกิดความจำเป็นในการสร้างระบบการทำงาน เพื่อจัดความสัมพันธ์ภายในองค์กร โดยการแบ่งเป็นฝ่ายต่างๆตามลักษณะงานที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน เช่น งานรณรงค์เผยแพร่ งานพิทักษ์สิทธิ งานประสานกับองค์กรภายนอก หรืออาจแบ่งเป็นโครงการเล็ก ๆ ภายในองค์กร และยิ่งองค์กรมีขนาดใหญ่ขึ้น ก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดระบบงานภายใน รวมทั้งการสร้างกลไกในการบริหารจัดการภายใน ซึ่งรวมถึงการจัดองค์กร การจัดระบบความสัมพันธ์ของบุคลากร การวางระเบียบกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการทำงาน การจ่ายค่าตอบแทนการทำงาน ระบบสวัสดิการผู้ปฏิบัติงาน วิธีการจัดการกับปัญหาและการระงับข้อขัดแย้งภายในองค์กร การประสานงานภายนอก การพัฒนาบุคลากร ฯลฯ อพช. ที่เติบโตขยายตัวมากขึ้น มีบุคลากรที่เกี่ยวข้องมากขึ้นมักประสบปัญหาความไม่คล่องตัว และถ้าจัดการไม่ถูกต้องอาจกลายเป็นระบบราชการขนาดใหญ่ เกิดปัญหาความขัดแย้งทางความคิด ผลประโยชน์ หรือวิธีการทำงาน ดังนั้น จึงเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่หลายโครงการจะแยกไปตั้งกลุ่มทำงานที่เป็นเอกเทศ แต่ยังสัมพันธ์กับกลุ่มเก่าอยู่

สภาพแวดล้อมขององค์กรที่ให้ความสำคัญและการให้โอกาสในการแสดงความคิดเห็น ทำให้ผู้ปฏิบัติงานในองค์กรเห็นว่า แม้งานจะมีลักษณะที่ไม่มั่นคงหรือได้ค่าตอบแทนต่ำ แต่การทำงานก็ทำให้มีการเติบโตทางความคิด และเปิดโอกาสให้ทำงานที่ตนเองชอบเป็นการตอบแทน งานใน อพช. เปิดโอกาสให้มีความคิดสร้างสรรค์ในวิธีการทำงานกับกลุ่มเป้าหมาย และทดลองสิ่งใหม่ได้ค่อนข้างเป็นอิสระ ผู้ปฏิบัติงานจึงมีความพึงพอใจในการทำงาน (ดู สุรพงษ์ กองจันทึก, 2539)

สภาพการทำงานที่ต้องจดจ่ออยู่กับกลุ่มเป้าหมาย หรือประเด็นเฉพาะทำให้ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ต้องเข้าใจงานในหน้าที่อย่างเป็นองค์รวม เป็นการเสริมสร้างและพัฒนาอุปนิสัยของลักษณะ “ช่างคิด” (Critical Thinking) และความพยายามในการวิเคราะห์เชื่อมโยงประเด็นปัญหาต่าง ๆ ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. มิได้ทำงานตามคำสั่ง แต่ทำงานตามแรงบันดาลใจ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องคิดค้นสร้างสรรค์ การแสวงหารูปแบบการทำกิจกรรมต่างๆในลักษณะเกาะติดกับกลุ่มเป้าหมาย พื้นที่ และประเด็น โดยระบบของ อพช. ก็มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน ทักษะความคิดเห็น ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เนื่องจากมีการทำงานเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงหลายระดับ รวมทั้งการจัดสัมมนาฝึกอบรมภายในองค์กร กิจกรรมเหล่านี้เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพของผู้ปฏิบัติงาน กิจกรรมที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของผู้ปฏิบัติงานอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ การเข้าร่วมประชุมสัมมนาในระดับภูมิภาคและในระดับสากล ซึ่งเป็นเวทีการเรียนรู้ที่สำคัญ และกล่าวได้ว่า ยิ่งเครือข่ายการทำงานระดับสากลซึ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของ อพช. และ ประชาชนระดับพื้นฐาน (Grass Root) ยิ่งเข้มแข็งขึ้นเท่าใด ก็เป็นการเปิดโอกาสในการเรียนของผู้ปฏิบัติงานของ อพช. และผู้นำชาวบ้านมากเท่านั้น ผู้ปฏิบัติงานระดับกลางของ อพช. ที่มีผลงานไม่ว่าจะเป็นองค์กรขนาดเล็ก หรือขนาดกลาง จึงได้รับโอกาสในการเป็นผู้นำองค์กรในการเข้าร่วมสัมมนา ฝึกอบรมอยู่เสมอ และสำหรับ อพช. ขนาดใหญ่ก็ย่อมมีโอกาสเช่นนี้มากยิ่งขึ้น และทำให้ช่องว่างของการรับรู้และความคิดระหว่าง อพช. กับเจ้าหน้าที่ของ

รัฐในระดับกลางและระดับชั้นผู้น้อย ซึ่งขาดโอกาสในการเพิ่มพูนพัฒนาศักยภาพทั้งภายในและภายนอกประเทศมีมากขึ้น ประเด็นนี้เป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องหาทางแก้ไขอย่างจริงจัง

สภาพการทำงานของบุคลากรในภาครัฐยังแตกต่างจากการทำงานของ อพช. ในสาระสำคัญ ซึ่งส่งผลต่อวิธีคิดวิธีการทำงาน ที่กลายมาเป็นปัญหาและอุปสรรคในการทำงานด้านการศึกษา ซึ่ง อพช. สะท้อนให้เห็นในบทที่ 5 กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะต้องหมุนเวียนสับเปลี่ยน โยกย้าย และทำงานภายใต้ “กรอบ” “เส้นแบ่ง” ซึ่งทำให้ต้องพยายามประคับประคองไม่ให้ “ออกนอกกรอบ” หรือ “ล้ำเส้น” นอกจากนี้ ระบบราชการยังต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของระบบระเบียบ ลำดับชั้นของการบังคับบัญชา ระบบอาวุโส ตลอดจนการเมืองภายในและภายนอกองค์กร ระบบราชการจึงเป็นข้อจำกัดของการทำงานที่จะต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ที่เรียกร่องการทำงานอย่างต่อเนื่องโดยไม่ถูกจำกัดโดยระบบราชการหรืออิทธิพลทางการเมืองซึ่งอยู่เหนือการควบคุม ในขณะที่ อพช. ไม่ต้องเผชิญกับสถานการณ์เหล่านี้ ประสิทธิภาพและประสิทธิผลขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงเกิดจากความคล่องตัวในการดำเนินงาน และการสรุปบทเรียนอย่างไม่หยุดยั้ง จากปัญหาอุปสรรคและความล้มเหลวของตนเองและของผู้อื่น ทั้งของเอกชนและของรัฐ (เสรี พงศ์พิศ ,2531, น. 350)

5.3 กรรมการที่ปรึกษา

ด้วยเงื่อนไขด้านเงินทุน และความต้องการการยอมรับจากสังคม ทำให้ อพช. หลายแห่งที่มีทุนดำเนินการอยู่บ้าง พยายามจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ หรือสมาคม เพื่อที่จะเป็นหลักประกันความมั่นคงขององค์กรในอนาคต อย่างไรก็ตาม การจัดรูปองค์กรเป็นมูลนิธิ หรือสมาคม ทำให้ต้องมีฝ่ายต่าง ๆ เพิ่มขึ้นภายในองค์กร เช่น คณะกรรมการ คณะที่ปรึกษา เป็นต้น คณะกรรมการและคณะที่ปรึกษามักจะประกอบด้วยบุคคลจากหลายวงการที่สนใจและให้การสนับสนุนการทำงานของ อพช. เช่น นักพัฒนาอาวุโส นักวิชาการ ข้าราชการ ผู้นำชุมชน ฯลฯ คณะกรรมการหรือคณะที่ปรึกษาขององค์กรเหล่านี้นอกจากจะเป็นแหล่งทรัพยากรทางความคิดและกำลังให้กับองค์กรแล้วยังมีบทบาทในการเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ระหว่าง อพช. กับส่วนอื่น ๆ ของสังคมอีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างที่ปรึกษา กรรมการและผู้ปฏิบัติงานขององค์กรมักเป็นไปอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เพราะต่างทำงานบนพื้นฐานของการอาสาสมัครและเสียสละด้วยกันทั้งสิ้น ที่ปรึกษาและกรรมการมักมีอาวุโสและประสบการณ์มากกว่า ส่วนใหญ่จะมีงานประจำ หรือปลดเกษียณอายุแล้ว แต่ยังคงการอุทิศตนเพื่อประโยชน์ของสังคม หวังที่จะเห็นสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี จึงต้องผนึกกำลังกับเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอาวุโสและประสบการณ์น้อยกว่า แม้จะมีโครงสร้างขององค์กรแต่ความรู้สึกนึกคิดพื้นฐานหรือจิตวิญญาณของ อพช. หลอมรวมแนบแน่นอยู่กับประโยชน์ของสาธารณะ ซึ่งแตกต่างไปจากระบบราชการหรือภาคธุรกิจเอกชน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปฏิบัติงานกับกรรมการจึงไม่ใช่ระบบการบังคับบัญชาเป็นชั้น ๆ แต่ยึดโยงด้วยเรื่องอุดมการณ์และเรียกร่องแข่งขันในการเสียสละและทำความดีมากกว่า

อย่างไรก็ตามพึงต้องตระหนักว่าคุณลักษณะของบุคลากรใน อพช. ต่าง ๆ ย่อมมีความเข้มข้น เจือจาง แตกต่างกันออกไปในแต่ละปัจเจกบุคคล แต่ละองค์กร ความเข้มข้นของอุดมการณ์ ความขยันขันแข็งและทรหดอดทนของบุคลากรของ อพช. ย่อมแตกต่างกันไปตามภูมิหลัง สภาพแวดล้อม และคุณภาพของแต่ละปัจเจก นอกจากนี้ยังควรตระหนักว่า องค์กรพัฒนาเอกชนก็เหมือน

กับแวดวงอื่น ๆ ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายของบุคคลที่เกี่ยวข้อง อาจมีความทุจริต ฉ้อฉล หลอกลวงแอบแฝงอยู่

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่า อพช. ที่มุ่งทำงานเพื่อสาธารณประโยชน์อย่างแท้จริงก็จะมี แวดวงและระบบการตรวจสอบและคัดสรรบุคลากรและองค์กรที่จะเข้าร่วมกิจกรรมด้วย

การพยายามรักษาความยืดหยุ่นและหลากหลายดังกล่าวบางครั้งก็ทำให้องค์กรต้องพยายาม รักษาสมดุลย์ของคุณภาพและมาตรฐานงาน และต้องเข้มงวดใน ระบบตรวจสอบทั้งจากภายในและ ภายนอกมากขึ้น เพราะงานของ อพช. มีลักษณะเป็นเชิงคุณภาพสูง ซึ่งทำให้วัดผลการทำงานได้ ยาก นอกจากนี้ อพช. ยังไม่ค่อยถนัดเรื่องการเขียนรายงานถึงสิ่งที่ตัวเองทำไป ดังจะเห็นได้จากคำ ตอบแบบสอบถามที่ถามเรื่องข้อดีข้อเสียของการมีสถานภาพตามกฎหมาย มีหลายองค์กรที่เห็นว่า การต้องเขียนรายงานส่งเป็นเรื่องยุ่งยาก และเห็นว่าเป็นการทำให้ขาดความเป็นอิสระ ในขณะที่บาง องค์กรเห็นว่าเป็นเรื่องดี เพราะทำให้มีระบบการทำงานชัดเจน ทำให้เห็นว่า องค์กรมองเห็นว่าเรื่อง การจัดระบบการทำงาน โดยเฉพาะงานด้านเอกสาร และการตรวจสอบตัวเองนั้นบางครั้งอาจเป็น เรื่องที่ไม่สำคัญนอกเหนือความจำเป็น ทศนะดังกล่าวเป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วง ทั้งนี้เนื่องจากประสบ การณ์การทำงานของผู้ปฏิบัติและองค์กรมีคุณค่า เพราะเป็นข้อมูลที่ได้จากประสบการณ์ตรงของ ปฏิบัติงาน ข้อมูลชุดเดียวกัน ซึ่งส่งเสริมในเชิงปริมาณย่อมจะพัฒนาไปสู่“องค์ความรู้” ที่เกี่ยวกับเรื่อง นั้น ๆ โดยเฉพาะ ดังนั้น จึงควรให้ความสำคัญต่อการจัดระบบข้อมูล ซึ่งได้มาจากการทำงานของ อพช. เพื่อสังเคราะห์ให้เป็นองค์ความรู้ของสังคมไทยต่อไป

โดยสรุปแล้ว โครงสร้างและองค์ประกอบของ อพช. นั้น แตกต่างจากโครงสร้างของรัฐ อย่างมากในด้าน หลักการการทำงาน การบริหาร ลักษณะและความสัมพันธ์ของบุคลากร ทำให้องค์ กรพัฒนาเอกชน มีความเข้มแข็งในบางด้าน เช่น ในงานที่มีลักษณะบุกเบิก หรืองานที่ต้องการความ ยืดหยุ่นสูง ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมาะสมกับการทำงานกับมนุษย์ และการทำงานพัฒนาซึ่งทั้งความคิด และกิจกรรมต้องมีลักษณะไม่หยุดนิ่งตายตัวอยู่กับที่ อพช. อาจทำได้ดี อย่างไรก็ตาม โครงสร้าง และองค์ประกอบดังกล่าวอาจมีข้อด้อยในเรื่องการสรุปและนำเสนอประสบการณ์ของตนเองอย่างเป็น ระบบ และที่สำคัญ อพช. ไม่สามารถทำงานใหญ่ในระดับประเทศที่ต้องการความเป็นมาตรฐานเดียวกั นในทุก ๆ ด้านในทุกหน่วยการทำงานได้ ดังนั้น จุดอ่อนและจุดแข็ง ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึง เมื่อคิดถึงบทบาท ของ อพช. ในด้านการศึกษาในอนาคต นอกจากนี้ วิธีคิด วิธีการทำงานตลอดจน วินัยและระเบียบในการทำงานซึ่งมีระบบแตกต่างกันจะเป็นประเด็นที่จะต้องมีการปรับตัวเข้าหากัน ระหว่างบุคลากรของรัฐและ อพช.

6. พัฒนาการของภาคสาธารณประโยชน์และองค์กรพัฒนาเอกชน

6.1 พุทธศาสนา : รากฐานของงานสาธารณประโยชน์

ภาคสาธารณประโยชน์ในสังคมไทยมีประวัติความเป็นมาที่ต่อเนื่องยาวนาน เนื่องจากพุทธ ศาสนาเป็นศาสนาหลักของสังคม วัด โดยสถาบันสงฆ์จึงเป็นสถาบันที่เก่าแก่ที่สุด วัดมีบทบาททั้ง การเผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอน การอบรมความรู้ศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เนื่อง

จากพระภิกษุเป็นผู้มีบทบาทหลักและสังคมไทยไม่มีสถาบันภิกษุณี ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เพศชายจะได้รับประโยชน์จากสถาบันนี้มากกว่าเพศหญิง โดยผ่านประเพณีการบวชเรียน นอกจากนี้เพศชายยังได้รับบริการด้านการศึกษาอบรมศิลปะ วิทยาการแขนงต่าง ๆ รวมทั้งได้รับการสงเคราะห์จากวัดในรูปที่อยู่อาศัย และปัจจัยยังชีพอื่น ๆ ซึ่งโอกาสเช่นนี้ผู้หญิงไม่มี

การที่เพศชายได้รับประโยชน์จากสถาบันสงฆ์มากกว่าเพศหญิงเป็นเหตุผลจากธรรมเนียมและค่านิยมดั้งเดิมของสังคมไทย ซึ่งถือว่าชายจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำครอบครัวต่อไป ดังนั้นจึงควรได้รับโอกาสด้านการศึกษามากกว่าเพศหญิงซึ่งอยู่ในฐานะผู้ตาม นอกจากนี้ยังเป็นการขจัดปัญหาที่พระภิกษุสงฆ์จะถูกครหาเรื่องผิดวินัยอีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นสถาบันที่ให้การศึกษอบรมแก่เพศชายในสมัยโบราณตาม "ระบบของการบวชเรียน" ซึ่งมีกระบวนการ ขั้นตอนและระยะเวลาของการศึกษาที่มีระเบียบกฎเกณฑ์แน่นอนเป็นรูปธรรม ดังนั้นการบวชเรียน จึงเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมอันเทียบได้กับการศึกษาในระบบโรงเรียนนั่นเอง ส่วนโอกาสด้านการศึกษาของเพศหญิงในสมัยโบราณก่อนมีการศึกษาภาคบังคับมีอยู่อย่างจำกัด ไม่มีระบบระเบียบที่แน่นอน และไม่ใช้การศึกษาของมวลชน แต่ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละครอบครัว กล่าวคือถ้าเป็นบุตรหลานของผู้มีอันจะกินอาจมีครูมาสอนที่บ้าน หรือถูกส่งให้เข้าไปรับการศึกษาในวัง เป็นต้น ค่านิยมของสังคมไทยในสมัยโบราณไม่ส่งเสริมให้ผู้หญิงรู้หนังสือเพราะเกรงว่าจะ "เขียนเพลงยาว" ติดต่อกับผู้ชายจนเกิด "การชิงสุกก่อนห่าม" โอกาสด้านการศึกษาสำหรับเพศหญิงในลักษณะที่เป็นการศึกษาสำหรับมวลชนจึงเกิดขึ้นภายหลังจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า โอกาสด้านการศึกษาของหญิงเกิดขึ้นภายหลังชายมาก แม้ปัจจุบันปัญหานี้ก็ยังดำรงอยู่ การเสริมสร้างโอกาสด้านการศึกษาให้แก่หญิงจึงเป็นกิจกรรมที่องค์กรสาธารณประโยชน์กลุ่มหนึ่ง ได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจัง

นอกจากบทบาทด้านการศึกษาอบรมข้างต้น วัดมีบทบาทสำคัญในการอบรมขัดเกลาจิตใจของประชาชนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้เบิกบานแจ่มใส ให้มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น หลักธรรมคำสอนเหล่านี้ จึงเป็นพื้นฐานของการช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ยากไร้ และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม นอกจากนี้วัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการสงเคราะห์ช่วยเหลือตลอดจนระดมพลังศรัทธาเพื่องานพัฒนาชุมชน ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะไม่ใช้ศาสนาประจำชาติ แต่ก็มีฐานะพิเศษเหนือศาสนาอื่น ๆ เนื่องจากคตินิยมเก่าแก่โบราณซึ่งสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันว่า พระมหากษัตริย์ที่ดีคือพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็น "ธรรมราชา" กล่าวคือ เป็นผู้ปกครองบ้านเมืองโดยอาศัยหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรมซึ่งรวมถึงการบำเพ็ญทาน อันถือเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแล้ว แต่รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศก็ยังคงกำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และในขณะเดียวกันทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกของศาสนาอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ และ สถาบันพุทธศาสนาซึ่งเป็นสดมภ์หลักของสังคมไทย ต่างมีบทบาทสนับสนุนและส่งเสริมซึ่งกันและกันในการดำเนินกิจกรรมด้านสาธารณประโยชน์ของประเทศ

เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน พระสงฆ์จึงมีสถานะและบทบาทของการเป็นผู้นำชุมชนในด้านการพัฒนา ซึ่งมี “พระนักพัฒนา” หลายรูปที่ผสมผสานการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ แม้ว่าปัจจุบันอาจมีพระสงฆ์หลายรูปที่ยึดติดอยู่ในลาภ ยศ สรรเสริญ และประพฤติน่าไม่ชอบ จนนำไปสู่ความเสื่อมศรัทธาของประชาชน แต่ยังมีพระสงฆ์อีกนับเป็นพัน ๆ รูปที่ยังดำรงรักษาบทบาทดั้งเดิมที่มีคุณค่า ทั้งในแง่การเผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอนและการเป็นผู้นำในการพัฒนา และการสงเคราะห์แก่ชุมชน พระสงฆ์เหล่านี้จึงมีฐานะเป็นพระนักพัฒนาและผู้นำชุมชนที่ทรงบารมี และมีฐานะเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน พระสงฆ์เหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการทำงานร่วมกับฝ่ายต่าง ๆ ในลักษณะเครือข่ายเป็น "เครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนา" หรือ "เครือข่ายศาสนาเพื่อเสริมสร้างพลังชุมชน" งานของเครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนาจะได้ขยายความในบทต่อไป

6.2 บทบาทของคริสตจักรและองค์กรสาธารณประโยชน์ชาวจีน

นอกจากสถาบันทางพุทธศาสนาแล้ว ยังมีองค์กรทางศาสนาคริสต์นิกายหลายนิกายที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาพร้อม ๆ กับการสงเคราะห์และบริการด้านการศึกษา โดยแต่เดิม มีเป้าหมายที่จะโน้มน้าวให้ผู้รับบริการเปลี่ยนมานับถือศาสนาของตน และต่อมาได้ปรับเปลี่ยนเป็นการสงเคราะห์ช่วยเหลือเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและการแก้ปัญหาสังคม (Amra, 1993, p 3) การอพยพหลังไหลของชาวจีนเข้าสู่ประเทศไทยจำนวนมหาศาลในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนำไปสู่การก่อตั้งองค์กรสาธารณประโยชน์ของชาวจีน ทั้งที่ดำเนินการโดยลับและเปิดเผยเพื่อช่วยเหลือชาวจีนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งต่อมาได้ขยายผลเป็นความร่วมมือเชิงธุรกิจการค้า (Amra, Ibid, p 4-5) เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับบริการจากองค์กรศาสนาคริสต์นิกายและองค์กรชาวจีนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มประชาชนผู้ด้อยโอกาสที่มีความยากลำบากในการดำรงชีวิต ประกอบกับสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนอย่างรุนแรงระหว่างค่ายคอมมิวนิสต์และค่ายเสรีนิยม ทำให้รัฐบาลเกรงว่าจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ ดังนั้น รัฐบาลจึงได้ออกพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 เพื่อควบคุมการดำเนินงานขององค์กรเหล่านี้ โดยกำหนดให้องค์กรที่ประสงค์จะดำเนินงานเพื่อสาธารณประโยชน์ ต้องจัดตั้งในรูปแบบของมูลนิธิและสมาคม ซึ่งจะต้องจดทะเบียนต่อหน่วยงานของรัฐและมีหน้าที่ต้องจัดส่งรายงานกิจกรรมและการเงิน พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมและยังใช้บังคับในปัจจุบัน โดยใช้ควบคู่กับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในการก่อตั้งมูลนิธิ และสมาคม (รายละเอียด ดู หน้า ๖๖ วรรค ๖ บรรณานันท์, อ้างแล้ว)

6.3 พัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย

(1) ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชนในสมัยนี้แทบจะไม่มีอยู่เลย งานเขียนส่วนใหญ่มักจะอ้างว่า องค์กรพัฒนาเอกชนแห่งแรกในสังคมไทยได้แก่ "สภาอุณาโลมแดง" ซึ่งปัจจุบันคือสภาอากาศไทย สภาอุณาโลมแดงสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี สภาอุณาโลมแดง ได้ก่อตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากสงคราม ผู้ปฏิบัติงานของหน่วยงานนี้ได้แก่ภรรยาข้าราชการ และกุลสตรี ซึ่งทำงานในลักษณะอาสาสมัคร ในสมัยเดียวกันนี้ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ได้ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อสร้างสถานสงเคราะห์เด็กอนาถาขึ้น

ถ้าพิจารณาตามความหมายของโครงการวิจัยของมหาวิทยาลัย John Hopkin ก็จะทำให้เห็นว่าหน่วยงานทั้งสองนี้ มิได้มีฐานะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนตามความเข้าใจในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากเกี่ยวข้องโดยตรงกับองค์พระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งถือว่าเป็น "หลวง" หรือภาคราชการอยู่ หน่วยงานทั้งสองนี้เป็นองค์กรการกุศลซึ่งดำเนินการโดย "ฝ่ายใน" ด้วยศรัทธาความเชื่อทางพุทธศาสนาตามคตินิยมเรื่อง "ธรรมราชา" ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

อย่างไรก็ตาม ในสมัยปัจจุบันนี้จะเห็นว่า มีองค์กรการกุศลและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นจำนวนมากที่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงก่อตั้ง และองค์กรเหล่านี้มีฐานะเป็นนิติบุคคลแยกออกเป็นเอกเทศ นอกจากนี้ยังทรงรับองค์กรต่างๆไว้ในพระอุปถัมภ์อีกด้วย องค์กรเหล่านี้จะมีบทบาททั้งในด้านการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ประสบความเดือดร้อนและผู้ด้อยโอกาส รวมทั้งดำเนินกิจกรรมเพื่อป้องกันแก้ไขปัญหาในระยะยาว เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย ประชาชนไทยนิยมที่จะบริจาคทรัพย์สินโดยเสด็จพระราชกุศลเพื่อดำเนินกิจกรรมสาธารณประโยชน์

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่การรวมตัวของกลุ่มสตรีเพื่อเรียกร้องสิทธิทางการศึกษา สิทธิด้านการรับราชการที่เท่าเทียมกับชาย รวมทั้งให้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัวจากระบบผัวเดียวหลายเมียเป็นระบบผัวเดียวเมียเดียว กลุ่มสตรีได้ทำหนังสือพิมพ์ขายเพื่อโฆษณาความคิดของกลุ่มอีกด้วย กลุ่มเรียกร้องสิทธิสตรีซึ่งเป็นองค์กรที่เคลื่อนไหวรณรงค์เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนเจตคติและค่านิยมของสังคมให้ยอมรับหลักความเสมอภาคทางเพศ นับได้ว่าเป็น "องค์กรพัฒนาเอกชน" ในยุคแรกๆ

(2) หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน

งานเขียนส่วนใหญ่ในช่วงนี้มักจะเริ่มที่ปี พ.ศ. 2503 เหตุการณ์ก่อนหน้านั้นมักไม่ค่อยมีการกล่าวถึง ซึ่งเป็นช่วงประวัติศาสตร์ที่ควรจะได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป เสรี พงศ์พิศ ได้ให้ภาพรวมของความเป็นมาด้านการพัฒนาทั้งในระดับสากลและภายในประเทศซึ่งมีความสอดคล้องกันว่า แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรก ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2513 ช่วงที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2513-2523 ช่วงที่ 3 ระหว่างปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา

บทบาทของ อพช. แต่ละช่วงเวลาดังกล่าว ต้องประมวลจากรายการสัมมนาประเมินผลประจำปีของคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานองค์กรพัฒนาชนบท (กป.อพช.) ในแต่ละช่วง

บทบาทการเคลื่อนไหวและกิจกรรมของขบวนการประชาชน ซึ่งต่อมามีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นองค์ประกอบสำคัญ เป็นกระจกสะท้อนสภาพสังคมในแต่ละยุคสมัย จำนวนและความหลากหลายของประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นกิจกรรมหลักขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นกระจกสะท้อนให้เห็นช่องว่างที่ภาครัฐ ซึ่งถือเป็นภาคที่หนึ่ง (The First Sector) และ ภาคธุรกิจซึ่งถือเป็นภาคที่ 2 (The Second Sector) ไม่สามารถตอบสนองได้ หรือ ตอบสนองในทางที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน

สำหรับการศึกษาคำนี้ นำเสนอเป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงแรกปี 2503-2513 เป็นระยะการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนทั่วไปในโลกที่สามพร้อม ๆ กับองค์กรเอกชนผู้ให้การสนับสนุนในโลกที่หนึ่ง แนวคิดเรื่องการพัฒนา เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ การเพิ่มรายได้เป็นประการสำคัญ (เสรี พงศ์พิศ, 2531, น. 356) ประเทศไทยได้เข้าสู่กระแสการพัฒนาประเทศแผนใหม่ภายใต้สถานการณ์และคำขวัญในเรื่อง "ทศวรรษแห่งการพัฒนา" ที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2500 ส่งผลให้เกิดการก่อตั้งหน่วยงานเอกชนจำนวนหนึ่ง เพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาสังคม หน่วยงานส่วนใหญ่จะมีบทบาทในด้านงานบริการและการสงเคราะห์ที่เป็นสำคัญ ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดการพัฒนาสังคมแบบสงเคราะห์สู่การพัฒนามากขึ้น ดังเช่นในปี พ.ศ. 2510 มีการจัดตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อดำเนินงานด้านการพัฒนาชนบท โดยยึดแนวทางการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน และได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากธุรกิจเอกชนต่างๆ ภายในประเทศ อย่างไรก็ตาม หน่วยงานเอกชนในช่วงเวลาดังกล่าวก็ยังไม่สามารถขยายตัวได้รวดเร็วนัก ทั้งนี้เนื่องจากการขาดความรู้และความตื่นตัวของประชาชน ในการเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคม ในช่วงนี้สังคมไทยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลทหาร ซึ่งมีอำนาจครอบงำสังคมไทยมาตั้งแต่ จอมพลแปลก ป. พิบูลสงคราม ต่อด้วย จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และต่อด้วย จอมพลถนอม กิตติขจร กระแสหลักของสังคมยังต้องโอนอ่อนผ่อนตามผู้มีอำนาจเป็นเวลาติดต่อกันถึง 26 ปี ส่วนกลุ่มที่มีความคิดเห็นขัดแย้ง กลับถูกทำลายล้างไปหลังจากที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยึดกุมอำนาจเบ็ดเสร็จ การปราบปรามผู้ที่มีความคิดเห็นขัดแย้งยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นในสมัย จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต่อด้วยสมัย จอมพลถนอม กิตติขจร โดยอาศัยการตั้งข้อหาบงกชภายในราชอาณาจักรและการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ในขณะเดียวกันก็ร่วมมือกับรัฐบาลอเมริกันอย่างเต็มที่ในการทำสงครามอินโดจีน

สภาพการณ์เหล่านี้ก่อให้เกิดความไม่พอใจต่อรัฐบาลเผด็จการในประชาชนหลายกลุ่ม โดยเฉพาะในกลุ่มปัญญาชน ซึ่งมีแนวคิดชาตินิยมและต่อต้านเผด็จการ นำไปสู่การเรียกร้องรัฐธรรมนูญ การเคลื่อนไหวนี้ได้รับการขานรับอย่างดีจากประชาชนทั่วไปที่ไม่พอใจการปกครองแบบเผด็จการในระบบเครือญาติ และในที่สุดได้พัฒนาไปสู่การปฏิวัติของประชาชน ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ช่วงที่สอง ได้แก่ ช่วงทศวรรษ 2513-2523 การเปลี่ยนแปลงสังคมในโลกที่สามเริ่มผันแปรไปสู่การปฏิวัติเศรษฐกิจสังคมไปสู่การเมือง การปฏิวัติในละตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินโดจีน องค์กรพัฒนาเอกชนของประเทศไทยก็อยู่ในกระแสดังกล่าว สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่องานพัฒนาเอกชนไทยที่สำคัญ คือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวของประชาชนผู้ยากไร้ให้เกิดความตระหนักถึงพลังของตน รวมถึงการยกระดับความสำนึกทางสังคมของชนชั้นกลาง ก่อให้เกิดกลุ่มบุคคล ขบวนการนักศึกษา และองค์กรเอกชนจำนวนมากที่ลงไปหาผู้ด้อยทรัพย์ ด้อยอำนาจทั้งในเมืองและในชนบท ในขณะเดียวกัน ได้มีการแสวงหาทดลองแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่เน้นการทำงานร่วมกับประชาชน บรรยากาศทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยได้เอื้อให้กิจกรรมเหล่านี้เติบโตองงาม พร้อม ๆ กันไปกับการเปิดโปงการใช้อำนาจโดยไม่ชอบของรัฐบาลทหารที่ผ่านมา ตลอดจนการเอารัดเอาเปรียบของ “นายทุน ขุนศึก ศักดินา” ที่อิงแอบกับอำนาจทหาร

งานพัฒนาเอกชนในช่วง 3 ปี คือระหว่าง ตุลาคม 2516 - ตุลาคม 2519 สามารถแบ่งออกได้อย่างกว้าง ๆ เป็น 3 ส่วนคือ งานพัฒนาในชนบท งานพัฒนาในเมือง และงานสิทธิมนุษยชน (พระไพศาล วิสาโล ,2527, น.13) ในช่วงนี้ได้มีโครงการสำคัญในการส่งเสริมให้ปัญญาชนมีบทบาทในงานพัฒนาชนบท ได้แก่ โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (โครงการนี้ก่อตั้งขึ้นก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ปัจจุบันมีฐานะเป็นสำนัก) และโครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นความร่วมมือทางวิชาการระหว่างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยมหิดล ผู้มีบทบาทสำคัญในทั้ง 2 โครงการนี้ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร. ป่วย อึ้งภากรณ์

การต่อสู้ระหว่าง “อำนาจเก่า” ที่ครอบงำสังคมไทยมาเป็นเวลานาน กับ “อำนาจใหม่” ซึ่งอาศัยฐานของระบอบประชาธิปไตย นำไปสู่การสูญเสียผลประโยชน์ของผู้ที่เคยยึดกุมอย่างเบ็ดเสร็จมาเป็นเวลานาน ในที่สุดฝ่ายอำนาจเก่าก็ได้รับชัยชนะ

ภายหลังการรัฐประหารเดือนตุลาคม พ.ศ. 2519 สถานการณ์ภายในประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองปั่นป่วน ทำให้งานพัฒนาขององค์กรเอกชนต้องยุติบทบาทลง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2523 สภาพความตึงเครียดทางการเมืองจึงคลี่คลายลง องค์กรพัฒนาเอกชนจึงเริ่มฟื้นตัวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงนี้มีการก่อตั้งมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอศ.) ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้ที่มิได้สนใจอาสาสมัครที่ประสงค์ทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้สามารถทำงานได้

ช่วงที่สาม นับตั้งแต่ปี 2523 เป็นต้นมา จัดเป็นช่วงที่องค์กรเอกชนเติบโตขึ้นมากมายในท้องถิ่นต่าง ๆ และมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น แนวทางการทำงานที่ชัดเจนในช่วงนี้เป็นการมองปัญหาสังคมที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนอย่างเป็นองค์รวม ผลผสมผสานระหว่างปัจจัยต่าง ๆ โดยไม่แยกส่วนว่า เป็นประเด็นทางเศรษฐกิจ หรือการเมือง เหมือนกับที่เคยเป็นมา

6.4 การสนับสนุนด้านการเงิน

อพช. ไทยส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนจากต่างประเทศ คือ ประเทศแถบยุโรป สหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย องค์กรต่างประเทศเหล่านี้ ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรทางศาสนาหรือมูลนิธิสมาคมต่าง ๆ ซึ่งรณรงค์รับบริจาคจากประชาชนทั่วไป อีกส่วนหนึ่งได้รับสมทบจากรัฐบาลของประเทศนั้น ๆ ต่อมารัฐบาลประเทศโลกที่หนึ่งเริ่มให้ความสนใจองค์กรพัฒนาเอกชน และเริ่มให้การสนับสนุนด้านเงินทุนโดยตรงโดยไม่ผ่านองค์กรเอกชนในประเทศของตนเอง แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลของประเทศโลกที่สาม ในกรณีของประเทศไทยคือ ต้องผ่านกรมวิเทศสหการ

6.5 การก่อตั้งกลไกองค์กรพัฒนาเอกชนระดับชาติ

นอกจากนี้องค์การสหประชาชาติก็เริ่มให้ความสนใจที่จะร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนในด้านต่าง ๆ มากกว่าเดิม โดยปรับปรุงความร่วมมือในบางหน่วยงานของสหประชาชาติกับเอกชนที่เคยทำมาก่อนให้เป็นระบบยิ่งขึ้น เช่น ILO, UNICEF, FAO และเปิดความร่วมมือด้านอื่น ๆ เช่น UNDP, WHO, UNESCO กับการพัฒนาชนบทและภาคอื่น ๆ เป็นต้น (เสรี พงศ์พิศ, 2531, น. 363)

พัฒนาการที่สำคัญของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนอีกช่วงหนึ่ง ได้แก่ ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2528 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในส่วนของการพัฒนาชนบทได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้ง "คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท" (กป.อพช.) ระดับชาติขึ้นเพื่อเป็นกลไกขององค์กรเอกชนในการประสานงานกับภาครัฐ ขณะเดียวกันก็มีการสนับสนุนให้องค์กรพัฒนาเอกชนที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ รวมตัวกันเป็น กป.อพช. ระดับภูมิภาค การกำเนิดขึ้นของกป.อพช. นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกจุดหนึ่งขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย กล่าวคือ (เอนก นาคะบุตร อ้างถึงใน เกศริน เตียวสกุล, 2539 , น. 68)

ประการแรก เป็นการเปลี่ยนวิธีการทำงานที่ต่างคนต่างทำ มาเป็นการรวมพลังประสานงานกันอย่างเป็นขบวนการมากขึ้น

ประการที่สอง เป็นการเชื่อมโยงองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีเนื้อหางานที่หลากหลายทั้งด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข การศึกษา และศาสนา ให้มีจุดเน้นร่วมกันในการแก้ไขปัญหาการพัฒนาชนบท

ประการที่สาม เป็นการยกระดับการทำงานขององค์กรพัฒนาชนบทจากจุดเล็ก ๆ เฉพาะพื้นที่ และเฉพาะปัญหา สู่ระดับที่กว้างขวางมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 เป็นต้นมา องค์กรพัฒนาเอกชนไทยได้มีบทบาทต่อการพัฒนาชนบทและสังคมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านการสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาของประชาชน การแก้ไขปัญหาของชุมชน การระดมทุนและบริหารทุนหมุนเวียนใน ชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน บทบาทการแสวงหาทางเลือกและการแสวงหาบทเรียนการพัฒนาชนบทและสังคมร่วมกันของประชาชน และที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือบทบาทในการให้ข้อมูลต่อสาธารณะและเสนอนโยบายต่อรัฐบาล

ภายใต้กระแสการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ในปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชน ก็ได้มีการปรับตัวให้เท่าทันกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว และส่งผลกระทบให้เกิดประเด็นปัญหาทางสังคมใหม่ หรือก่อให้เกิดความสลับซับซ้อนในประเด็นปัญหาเดิม

ขบวนการที่ถูกปรับ มิได้เกิดจากความพยายามขององค์กรพัฒนาเอกชนแต่ฝ่ายเดียว แต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นมาจากหลายปัจจัย องค์กรของรัฐเองก็เริ่มเห็นความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและให้การยอมรับมากยิ่งขึ้น หน่วยงานระดับแกนนำ เช่น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความสนใจและดำเนินความพยายามตลอดระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังมีการประสานความร่วมมือกับนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ จากสถาบันต่าง ๆ ด้วย การพัฒนาในอนาคตจึงมีแนวโน้มที่จะมีผู้เข้าร่วมหลายฝ่ายและประชาชนได้เป็นเจ้าของงานพัฒนามากขึ้น

ปัจจุบันนี้ องค์กรพัฒนาเอกชนได้มีการดำเนินกิจกรรมในจังหวัดต่างๆของประเทศไทย ทั้ง 4 ภาค มีจำนวนเท่าที่ปรากฏในทำเนียบนามองค์กรพัฒนาเอกชนของคณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา โดยไม่นับรวมองค์กรอื่น ๆ ที่ปรากฏในทำเนียบของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประมาณกว่า 400 องค์กร ได้มีการประสานงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีกิจ

กรรมเกี่ยวข้องกับพัฒนาสังคมทั้งในเมืองและชนบทเหล่านี้ โดยจัดเป็นเครือข่ายงานด้านต่าง ๆ เช่น เครือข่ายงานพัฒนาชุมชนแออัด เครือข่ายงานสาธารณสุข เครือข่ายงานด้านเด็ก เครือข่ายงานด้านสตรี เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เครือข่ายงานด้านสิทธิมนุษยชน

เครือข่ายงานด้านประสานงานและสนับสนุนงานพัฒนา เครือข่ายงานพัฒนาชนบท เครือข่ายศาสนากับการพัฒนา เครือข่ายด้านสื่อ เครือข่ายเหล่านี้ประสานงานกันภายใต้โครงสร้างของคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน กับหน่วยงานของรัฐในการพัฒนาทั้งในระดับภาค ระดับจังหวัด และระดับประเทศ (คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา , 2539, น. 6)

ถึงแม้ว่าขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนจะเติบโตและขยายตัวอย่างมากมาย แต่ปัญหาใหญ่ที่ทุกองค์กรเผชิญอยู่ คือความขาดแคลนเงินและบุคลากร ซึ่งจะสนับสนุนการทำกิจกรรม ซึ่งปัญหาดังกล่าวจะต้องได้รับการแก้ไขอย่างรีบด่วน

7. บทสรุป

ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้น อยู่ที่บทบาทของประชาชนในการรวมตัวกันในรูปแบบและระดับต่าง ๆ ประกอบกันเป็นภาคประชาชนประโยชน์เพื่อสะท้อนความคิดเห็นของประชาชน และส่งเสริมการเข้าร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยสันติของประชาชน ขบวนการประชาชนดังกล่าว ประกอบไปด้วยผู้ที่ถูกผลกระทบจากนโยบายรัฐหรือการเปลี่ยนแปลงที่ตนเองไม่มีส่วนร่วมในการก่อให้เกิดขึ้น ประชาชนทั่วไป ปัญญาชน คนชั้นกลางที่มีแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาและมีความสามารถในการเข้าร่วม นักธุรกิจเพื่อสังคมเพื่อประชาธิปไตย บุคคลากรทางศาสนา นอกจากนี้ ยังมีภาค เอกชนต่างประเทศที่เติบโตและเรียนรู้มาพร้อม ๆ กัน การทำงานของประชาชนเหล่านี้ ย่อมมีการวางเป้าหมาย จัดตั้งเครือข่ายและจัดรูปองค์กรอย่างหลากหลาย และในบางประเด็นหรือบางวิธีการอาจขัดแย้งกับความคิดเห็นของรัฐ หรือบางครั้งก็ขัดแย้งกันเอง ซึ่งเป็นเรื่องปกติของขบวนการทางสังคมของประชาชน ที่ต้องพยายามช่วยเหลือตนเอง และพึ่งพาช่วยเหลือในระหว่างกันและกัน เป็นการเรียนรู้ของประชาสังคม ซึ่ง อพช. เป็นตัวจักรหนึ่งที่เข้าร่วมอย่างแข็งขัน

บทที่ 3

อิทธิพลของระบบทุนนิยมและ ระบบอำนาจนิยมต่อระบบการศึกษาของไทย

1. วิกฤตีสังคมไทย

วิกฤติของสังคมไทย เกิดจากปัญหาด้านเศรษฐกิจและการเมืองที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี ราษฎรอาวุโส ผู้ได้รับการยกย่องในบทบาทด้านการพัฒนาสังคม ซึ่งทำงานอย่างใกล้ชิดและเห็นคุณค่าขององค์กรพัฒนาเอกชนมาโดยตลอด ได้สรุปว่า สาเหตุของวิกฤติของสังคมไทย เกิดจากความอ่อนแอ 5 ประการ ได้แก่ (1) ความอ่อนแอทางศีลธรรม (2) ความอ่อนแอทางปัญญา (3) ความอ่อนแอทางระบบเศรษฐกิจ (4) ความอ่อนแอทางระบบการเมือง และ (5) ความอ่อนแอทางสังคม (ประเวศ วะสี, หนังสือการแถลงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 6, 2541, น. 49 ต่อไปจะอ้างว่า ปาฐกถาพิเศษ)

ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก นักวิชาการและนักพัฒนาสังคมอาวุโสอีกท่านหนึ่ง ได้สรุปอย่างชัดเจนรวบรัดในปาฐกถาที่แสดงใน “งานมหกรรมประชาชนกู้ชาติ” ภายหลังจากที่ ประเทศไทยต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจล่มครั้งล่าสุดในปลายปีพ.ศ.2540จนถึงกับต้องกู้เงินจากกองทุนระหว่างประเทศ (International Monetary Fund--IMF) ว่า วิกฤติที่แท้จริงของสังคมไทยเกิดจากความล้มละลายทางความคิดและภูมิปัญญาของชนชั้นนำของประเทศ นักเศรษฐศาสตร์ และนักวิชาการที่คิดถึงแต่เรื่องเศรษฐกิจการเงิน โดยไม่สนใจในปัญหาความเดือดร้อนของคนจน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ (เสนห์ จามริก, ปาฐกถา เรื่อง วิกฤติของสังคมไทย, ประชาทรรศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 37, เดือนเมษายน 2541, น. 1)

“ความอ่อนแอทางปัญญา” และ “ความล้มละลายทางความคิดและภูมิปัญญา” ที่ผู้รู้ทั้งสองท่านสรุปว่าเป็นรากเหง้าของวิกฤติสังคมไทย นำไปสู่การที่จะต้องตั้งคำถามต่อบทบาทและคุณภาพของระบบการศึกษาและบทบาทของพุทธศาสนา ซึ่งต่างเป็นสถาบันหลักที่มีภารกิจในด้านการศึกษาดังกล่าวโดยตรง

ฝ่ายรัฐได้ให้ความหมายของการศึกษาว่าเป็นสองนัย คือ (1) เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ทั้งในด้านร่างกาย สังคม จิตใจ และสติปัญญา และ (2) หมายถึง คุณสมบัติและคุณลักษณะที่เกิดขึ้นในตัวมนุษย์อันเป็นผลจากการได้รับการพัฒนา ส่วนการเรียนรู้ หมายถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม อันเนื่องมาจากได้รับประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นหรือเลวลงก็ได้ (การศึกษาตลอดชีวิต, กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2541, น. 20)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) พระเถระชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีบทบาทในการศึกษาวิเคราะห์และชี้ทางออกให้แก่สังคมไทยมาโดยตลอด ได้อธิบายความหมายของ “การศึกษา” หรือ “สิกขา” ตามนัยของพุทธศาสนาว่า หมายถึงกระบวนการการฝึกฝน การอบรมเรียนรู้ด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาของมนุษย์ เพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่สามารถเข้าถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐหรือดีที่สุดใน

ชีวิตพึงมีได้ การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาทางปัญญา เพื่อให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาซึ่งเกิดจากการบีบคั้นทางกายภาพและทางด้านจิตใจเพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากสภาพปัญหา มีอิสระเสรีภาพ สมบูรณ์ปราศจากสิ่งบีบคั้นค้ำข้อง ศาสนาพุทธ โดยสาระคือกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้สามารถรับมือกับปัญหาต่างๆ เป้าหมายของการศึกษาคือการเข้าถึงความจริง และความดีงาม (ดูรายละเอียดจากงานเขียนหลายชิ้นของผู้เขียนองค์เดียวกันตามรายชื่อในบรรณานุกรม)

ในเมื่อรัฐบาลได้ทุ่มเทพทรัพยากรจำนวนมหาศาลให้แก่ระบบการศึกษา และพุทธศาสนา ซึ่งอ้างว่าเป็น “ศาสนาแห่งปัญญา” (พระธรรมปิฎก, 2541, น. 3) มีฐานะเป็นศาสนาที่ประชาชนไทยส่วนใหญ่ยกย่องอ้างว่าเป็นศาสนาที่ตนเคารพนับถือ หรือถือได้ว่าเป็นศาสนาหลักประจำชาติ ประเด็นที่ควรพิจารณาจึงมีว่า เหตุใดท่านผู้รู้ทั้งสองจึงได้สรุปว่าวิกฤติของสังคมไทยเกิดจาก “ความอ่อนแอ และความล้มละลายทางความคิดและภูมิปัญญา (ของชนชั้นนำ)”

รายงานวิจัยบทนี้ จะทบทวนประเด็นหลักที่เป็นรากเหง้าของวิกฤติสังคมไทยซึ่งมีผลกระทบต่อระบบการศึกษา ตามทัศนะของผู้รู้ทั้งสองและผู้รู้อื่นๆ ของสังคมไทย ผสมผสานกับทัศนะของผู้วิจัย เหตุผลที่ต้องให้ความสำคัญแก่ทั้งสองท่านเป็นพิเศษ เนื่องจากท่านเป็นนักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญในการเสนอแนะแนวทางการพัฒนาสังคมไทยและไม่ได้อยู่ในฐานะ “นักคิดบนหอคอยงาช้าง” แต่เป็น “นักปฏิรูปสังคม” ระดับมันสมองของสังคมไทย ทั้งสองท่านเป็นผู้นำทางความคิดที่องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชน ตลอดจนสถาบันอื่น ๆ ของสังคมไทยให้ความเคารพเชื่อถือ ยิ่งไปกว่านั้นท่านยังเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญต่อเรื่องการศึกษา อีกทั้งยังมีบทบาทในการเสนอแนะเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษามาโดยตลอด ทั้งสองท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาโดยการศึกษาวិเคราะห์สภาพการณ์ที่เกี่ยวข้อง และได้เสนอแนะแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหาอย่างเป็นองค์รวมโดยการสังเคราะห์องค์ความรู้และวิธีคิดจากหลายแหล่ง รวมทั้งหลักศาสนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักพุทธศาสนา ข้อคิดเห็นของทั้งสองท่านจึงมีคุณค่าอันควรแก่การรับฟังเป็นอย่างยิ่ง ทั้งสองท่านมองเห็นว่า การปฏิรูประบบการศึกษาจะเป็นกลยุทธ์สำคัญในการแก้ปัญหาวิกฤติต่าง ๆ ที่สังคมไทยเผชิญอยู่ แต่จะต้องมอง “การศึกษา” ในกระบวนการทรรศน์ใหม่ การปฏิรูปการศึกษาเป็นกระบวนการยกเครื่องทางปัญญา เพื่อกอบกู้สังคมไทยที่มีความอ่อนแอทางปัญญาให้รอดพ้นจากวิกฤติและหายนะที่จะติดตามมา ปัญหาการศึกษาในภาพรวม เป็นเรื่องที่ระบบการศึกษาไม่สามารถเตรียมความพร้อมของคนไทยให้สามารถเผชิญกับยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลง ทำให้สังคมไทยอ่อนแอ ชัดแจ้ง ทำลายตัวเอง และ วิกฤติ (ประเวศ วะสี, ปฏิรูปการศึกษา ยกเครื่องทางปัญญา ทางรอดจากหายนะ, 2541, น. 6 และ 21)

กระบวนการทรรศน์สำคัญที่จะต้องเปลี่ยนแปลงและทำความเข้าใจกันในเบื้องต้น ได้แก่ ประเด็นที่ว่า การศึกษาเรียนรู้ในการดำรงชีพของมนุษย์เกิดขึ้นได้ในทุกหนทุกแห่งและไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในระบบโรงเรียนเท่านั้น การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเพียง “รูปแบบ” หนึ่งของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ และเป็นสถาบันหรือระบบที่เกิดขึ้นในภายหลังความเจริญงอกงามทางอารยธรรมของมนุษย์ซึ่งมีความเก่าแก่นับย้อนหลังไปหลายพันปี มนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มีกระบวนการศึกษาเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของตน สิ่งมีชีวิตที่ไม่สามารถปรับตัวเรียนรู้ได้ก็ย่อมจะต้องสูญเผ่าพันธุ์ไปในที่สุด ดังนั้นการศึกษาเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตทุก

ประเภท แต่มาในสมัยปัจจุบัน ที่ระบบการศึกษาในโรงเรียนกลายมาเป็นสถาบันสำคัญทางสังคม ได้ทำให้คนส่วนใหญ่ติดอยู่ในกรอบแนวคิดที่ว่า การศึกษาเรียนรู้จะเกิดขึ้นและจำกัดอยู่แต่ในเฉพาะในห้องเรียน เท่านั้น

พัฒนาการของระบบการศึกษาเรียนรู้ของสังคมไทย ได้ผ่านขั้นตอนของการเรียนรู้ในวิถีชีวิตตามธรรมชาติ ไปสู่การให้ความสำคัญต่อการศึกษาในระบบโรงเรียนอย่างสุดโต่งจนเกิดภาวะวิกฤติ ดังนั้นจึงได้มีการแสวงหาคำตอบเป็นระยะ ๆ ให้มีการปฏิรูปการศึกษา และให้เห็นความสำคัญของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่กว้างขวางครอบคลุมกว่าที่เป็นอยู่

การศึกษาเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด ระบบการศึกษาจึงมีปฏิสัมพันธ์และได้รับผลกระทบทั้งในทางบวกและทางลบ ทั้งในลักษณะที่เป็นฝ่ายกระทำและฝ่ายถูกกระทำจากระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ การจะทำความเข้าใจถึงวิกฤติการณ์ของระบบการศึกษาที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน จึงจำเป็นที่จะต้องมีความเข้าใจต่อพัฒนาการและบริบทของสังคมที่ห้อมล้อมระบบการศึกษาในแต่ละยุคสมัยอย่างถ่องแท้

วิกฤติทางเศรษฐกิจการเมืองซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อระบบการศึกษาเรียนรู้ของสังคมไทย มิใช่จะเพิ่งเกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน แต่เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องสั่งสมมาในหลายยุคสมัย โดยมีสาเหตุปัจจัยทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ ในแต่ละยุคสมัยก็ได้มีนักปราชญ์หรือผู้รู้ที่ได้พยายามเสนอแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งการเตือนสติผู้มีอำนาจมิให้ถลำลึกลงในวิกฤติต่างๆ เจกเช่นเดียวกันกับผู้ทั้งสองที่ได้กล่าวนามมาข้างต้น การตอบสนองของผู้มีอำนาจจะเป็นเช่นใดจะไม่กล่าวถึงในที่นี้ แต่เพื่อให้เห็นพัฒนาการของสภาพปัญหา จึงจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงวิกฤติของสังคมไทย นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา และจะทำความเข้าใจเหตุการณ์ก่อนหน้านั้นเท่าที่จำเป็น

2. ลัทธิอาณานิคม : ปัจจัยภายนอกของการเปลี่ยนแปลง

ถึงแม้ว่าวิกฤติด้านการเมืองและเศรษฐกิจของไทยจะมีสาเหตุปัจจัยจากทั้งภายในและภายนอกประเทศ แต่ปัจจัยด้านหลักที่มีผลชี้ขาดต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยอย่างรุนแรงจนส่งผลกระทบมาถึงปัจจุบัน ทั้งในทางบวกและทางลบ เป็นปัจจัยภายนอกอันเนื่องมาจากการแผ่ขยายอำนาจของลัทธิอาณานิคมหรือระบบจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตก

ลัทธิอาณานิคม มิได้มีเพียงมิติทางการเมืองในแง่ของการยึดถือครอบครองดินแดนของชาติที่เข้มแข็งและมีอำนาจเหนือชุมชนหรือชาติที่อ่อนแอกว่าเท่านั้น แต่ยังมีมิติของการครอบงำทางเศรษฐกิจ พร้อมกับการสถาปนาความยิ่งใหญ่และความเหนือกว่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรมของเจ้าลัทธิอาณานิคม ควบคู่กันไปกับการถูกเหยียดหยามความต่ำต้อยด้อยค่าของเมืองขึ้นอีกด้วย อาณานิคมหรือจักรวรรดินิยมจึงเป็นการใช้อำนาจครอบงำทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างเบ็ดเสร็จ และเป็นทั้งระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และ วัฒนธรรมของมหาอำนาจตะวันตก

ลัทธิอาณานิคม ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจการค้าเป็นตัวนำ ได้อาศัยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นกลไกในการสถาปนาอำนาจครอบงำชาติอื่น เทคโนโลยีด้านการแพทย์และสาธารณสุขให้คุณอนันต์ในการเยียวยาโรคภัยไข้เจ็บและการจัดการกับโรคระบาด ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและการยกย่องยอมรับในความเป็น “หมอเทวดา” ในขณะที่เทคโนโลยีด้านสงคราม แสดงแสนยานุภาพในการทำลายล้างที่ก้าวร้าวรุนแรงจนชาติอื่นต้องยอมศิโรราบ

เทคโนโลยีทั้งสองด้านจึงเป็นรูปธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าของ “ฝรั่ง” สภาพความเป็นจริงดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมความคิดและจิตใจสำนึกของชนชาติที่ถูกรุกรานให้เห็นว่าชาติตะวันตกเก่งกว่า เหนือกว่า “ฝรั่ง” จึงเป็นแบบอย่างและมาตรฐานของความเจริญหรือการพัฒนา ในขณะที่เดียวกันก็เกิดความรู้สึกว่าชาติของตนต่ำต้อยด้อยกว่า ความคิดและจิตใจสำนึกที่เป็นไปอย่างขาดการวิเคราะห์จำแนกแยกแยะ ย่อมจะนำไปสู่ลัทธิบูชา “ฝรั่ง” ควบคู่กันไปกับการดูถูกเหยียดหยามมรดกทางชนชาติของตนอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น นำไปสู่สภาพของการตกเป็นอาณานิคมในทางปัญญา ซึ่งสูญเสียความเป็นอิสระทางความคิด

ไม่ใช่แต่เฉพาะสังคมไทยเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบจากการแผ่ขยายอาณานิคมของชาติตะวันตก แม้แต่ประเทศที่ถือว่าเป็นมหาอำนาจเก่าแก่ของเอเชีย เช่น จีน หรือ อินเดีย ก็ยังไม่สามารถต่อต้านการรุกรานของลัทธิอาณานิคมที่ใช้การทูตแบบเรือปืน (Gun Boat Diplomacy) บีบบังคับให้ต้องเปิดสัมพันธไมตรีทางการค้าด้วย สังคมไทยซึ่งเล็กกว่า จึงยากที่จะหลบเลี่ยงจากอิทธิพลดังกล่าวนี้ได้ พ้น เพียงแต่ไม่ถูกบังคับให้ตกเป็นเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการเท่านั้น

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา สยามประเทศก็ถูกบีบบังคับให้ต้องเปิดสัมพันธไมตรีทางการค้ากับมหาอำนาจตะวันตกหลายชาติภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาทางการค้าที่ไม่เป็นธรรม (ดู สันติสุข โสภณสิริ, หนึ่งทศวรรษ ปรีดี พนมยงค์, 2540, น. 19-23)

สิ่งที่มาพร้อมกับลัทธิอาณานิคมได้แก่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม หลังจากการเปิดสัมพันธไมตรีทางการค้าแล้ว ระบบเศรษฐกิจของไทย ซึ่งแต่เดิมเป็นระบบเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงชีพแบบพึ่งตนเอง ก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าโลกภายใต้อิทธิพลของลัทธิทุนนิยม กลยุทธ์พื้นฐานของระบบทุนนิยมคือการกระตุ้นเร้าการบริโภคอย่างไม่มีการยับยั้ง

ระบบเศรษฐกิจและวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทยต้องพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศน์ ระบบเครือญาติ และความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของคนในชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคติของพุทธศาสนาแบบพื้นบ้าน คุณธรรมและจริยธรรมหลักของสังคม ประกอบด้วยความกตัญญูรู้คุณ ต่อทั้งมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความมีน้ำใจ ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การรู้จักพอ” ความพอดี จริยธรรมพื้นฐานเหล่านี้ย่อมขัดแย้งสวนทางกับแนวความคิดของระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งเน้นการแข่งขันการแสวงหากำไร แต่เพื่อให้อยู่รอดจากการตกเป็นเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการ ทำให้สยามไม่สามารถปฏิเสธระบบทุนนิยมได้อย่างสิ้นเชิง อิทธิพลของระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมจึงแผ่ขยายเข้ามาในสังคมไทย และได้ผลักดันสร้างเงื่อนไขให้ระบบเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของสังคมไทยต้องพึ่งพาตลาดโลก ละทิ้งวิถีการผลิตแบบพึ่งตนเอง และต้องตกอยู่ในวงจรของการเสียเปรียบทางการค้า และต้องเผชิญกับความผันผวนของระบบเศรษฐกิจโลกเป็นระยะ ๆ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ลัทธิอาณานิคมไม่เพียงแต่จะบีบบังคับให้ต้องพึ่งพาในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่สยามยังต้องยอมสูญเสียดินแดนหลายส่วนให้แก่มหาอำนาจเพื่อแลกกับดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศ นอกจากนี้มหาอำนาจทั้งหลายก็ปฏิเสธไม่ยอมอยู่ภายใต้บังคับของกฎหมายไทย โดยอ้างว่าเป็นระบบที่ป่าเถื่อนล้าสมัย

สภาพที่กล่าวมาโดยรวมจึงเรียกได้ว่า สยามต้องสูญเสียเอกราชทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและการปกครอง และเอกราชด้านกฎหมายและการศาล ซึ่งเป็นสถาบันหลักในการวางกฎเกณฑ์และการควบคุมสังคม นอกจากนี้ยังต้องเร่งรัดการปฏิรูประบบการศึกษา การปกครอง การสาธารณสุข การสื่อสารโทรคมนาคม ฯลฯ เพื่อให้เกิด “ความทันสมัยและศิวิไลซ์” เพื่อให้เจริญทัดเทียมกับ “ฝรั่ง”

ลัทธิอาณานิคมมิได้อาศัยแต่เฉพาะการค้า การศึกษาสงเคราะห์ การแพทย์และสาธารณสุขเท่านั้น แต่ยังแฝงมาในรูปของการเผยแพร่คำสอนทางศาสนา การศึกษาอบรม และ บริการทางสังคมด้านอื่นๆ เพื่อให้เกิดการยอมรับและศรัทธาเลื่อมใสอีกด้วย

รูปแบบใหม่ล่าสุดของลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยม คือกระแส “โลกาภิวัตน์” (Globalization) ซึ่งเป็นการขยายโลกที่ไร้พรมแดนของประเทศที่เข้มแข็งกว่าเข้ามาในประเทศที่อ่อนแอกว่า เป็นการแผ่ขยายที่ส่งผลกระทบรุนแรงและครอบคลุมในทุกมิติของชีวิตไม่ว่าจะเป็นในชีวิตประจำวัน ระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การครอบงำเชิงอุดมการณ์ที่เนื้อหาอย่างไม่เปลี่ยนแปลงคือ “ความเหนือกว่า” นำไปสู่การปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำรงชีวิตของปัจเจกบุคคลและสังคมตามรูปแบบมาตรฐาน เจตคติและค่านิยมของตะวันตก ซึ่งความหมายของ “ตะวันตก” นี้ นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา จะหมายถึงสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นมหาอำนาจใหญ่ การปลูกฝังเจตคติและค่านิยมแบบตะวันตก จึงหมายถึงการทำให้เป็นแบบอย่างอเมริกา (Americanization) แนวความคิดของการเปิดเสรีในด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องระบบเศรษฐกิจการค้า ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ ได้กลายมาเป็นกลยุทธ์หลักที่มีประสิทธิภาพและแนบเนียนกว่าสงครามหรือการขูดแบบเรือปืน ทั้งนี้เนื่องจากผู้ถูกครอบงำถูกมอมเมาว่า วิธีชีวิตและความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของประเทศที่เข้มแข็งกว่า เกิดจาก “เจตจำนงเสรี” ของแต่ละปัจเจกบุคคล ไม่ใช่เป็นกรณีที่ถูกบีบบังคับเหมือนกับสมัยก่อนที่เห็นได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม จิตสำนึกของความเป็นชาตินิยมจึง ผั่วเบา อ่อนล้าเป็นอย่างยิ่ง

ระบบการศึกษาซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังความรู้ เจตคติและค่านิยม จึงไม่อาจปลอดจากอิทธิพลของแนวคิดเชิงทุนนิยมและบริโภคนิยม ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับกระบวนการศึกษาเรียนรู้ จึงเกี่ยวกับการสำรวจตรวจสอบเนื้อหาของการศึกษา ว่ามีบทบาทในการหล่อหลอมเจตคติและค่านิยมของสังคมไทยว่าปลอดพ้นจากอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกมากน้อยเพียงไร หรือยึดติดกับลัทธิและระบบดังกล่าวจนกลายเป็น “ความหลง” จนละทิ้งภูมิปัญญาและสิ่งที่ดีงามของตนเอง และนำไปสู่การขาดความเป็นอิสระและความเคารพในศักดิ์ศรีของตนเอง ซึ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เป็นรากเหง้าของวิกฤตการณ์ทางความคิดและปัญญาของชนชั้นนำของสังคมไทย ดังที่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวไว้ข้างต้น

สรรพสิ่งย่อมมีสองด้าน ลัทธิอาณานิคมที่เป็นสาเหตุต้นตอที่บีบบังคับให้สยามประเทศต้องทำการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ นั้น มิได้มีแต่ข้อเสียแต่เพียงด้านเดียว แต่ก็มีด้านดีอยู่ในตัวด้วย พึงตระหนักว่า สังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญต่อเรื่องสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม หรือ “ระดับชนชั้น” ดังนั้น คุณลักษณะด้านบวกของสังคมไทยบนพื้นฐานพุทธศาสนาทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้น จึงมีการใช้อย่างจำแนกและมักจะจำกัดเฉพาะในหมู่หรือพรรคพวกของตน ยกเว้นในผู้ที่เป็ “ชาวพุทธที่แท้จริง” สังคมไทยจึงมีระบบพรรคพวกพ้องและระบบอุปถัมภ์สูง ตลอดจนการใช้อำนาจอิทธิพลที่ไม่มีขอบเขต โดยนัยเช่นนี้ ลัทธิอาณานิคมและระบบทุนนิยมจึงเป็นปัจจัยภายนอกที่กดดันบีบบังคับให้สังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมเปิดมากขึ้น

3. ระบบอำนาจนิยมและทุนนิยม: รากเหง้าของวิกฤติสังคมไทย

3.1 ระบบอำนาจนิยม

ในขณะที่ลัทธิอาณานิคมเป็นปัจจัยคุกคามจากภายนอกประเทศ การต่อสู้แย่งชิงอำนาจระหว่างพลังต่างๆภายในสังคมไทยก็มีมาโดยตลอดตามธรรมชาติและปกติวิสัยการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มาก จุดหักเหที่สำคัญได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ในปี พ.ศ. 2475 โดยมีความพยายามของรัฐบาลราษฎรอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ที่จะผสมผสานแนวคิดทางพุทธศาสนาและการแสดงจุดยืนของการไม่สันติภาพไว้อย่างชัดเจน (ดู คำแปลคำนำของนาย เฟรเดริก โดลเฟร์ หน้า 79-80, วันปรีดี พนมยงค์, 2540 และดู สันติสุข โสภณสิริ, อ้างแล้ว) อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลาที่เอื้อให้เกิดการวางรากฐานของระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงมีอยู่เพียง 15 ปีเท่านั้น ระยะเวลาที่เหลือหลังจากนั้น คือนับตั้งปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอำนาจเผด็จการทหารมาโดยตลอด ถึงแม้จะมีรัฐบาลที่มาจาก "การพระราชทาน" "การแต่งตั้ง" หรือ "การเลือกตั้ง" อยู่บ้าง แต่ก็ในช่วงระยะเวลาสั้นจนไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่หมักหมมอยู่เป็นเวลานานได้

ควรตระหนักว่า การยึดอำนาจของทหารครั้งล่าสุดได้แก่การยึดอำนาจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2535 เพียง 6 ปีที่ผ่านมาเท่านั้นเอง

กล่าวโดยสรุป อำนาจเผด็จการลิดรอนเสรีภาพทางความคิด ปิดกั้นพัฒนาการทางสติปัญญา ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลถูกกำหราบด้วยข้อหาภท หรือมีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ระลอกแล้วระลอกเล่า ปัญญาชนกลุ่มต่างๆถูกจับกุมคุมขังโดยไม่มีกำหนด ตลอดเวลาที่ผ่านมาประชาชนหลากหลายกลุ่มได้รวมตัวกันต่อสู้คัดค้านอำนาจเผด็จการและต่อต้านนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลหลายยุคหลายสมัยที่สนับสนุนระบบทุนนิยมและระบบอำนาจนิยมอย่างสุดโต่ง แต่ประชาชนเหล่านี้กลับถูกละเลยในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วง เหตุการณ์ที่เป็นตำนานประวัติศาสตร์การต่อสู้ของประชาชนที่สำคัญในยุคปัจจุบันที่ยังพอจะทบทวนจดจำกันได้ ได้แก่ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม

2516 เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และ เหตุการณ์ พฤษภาคม 2534 (ดูรายละเอียดบางส่วนจาก สันติสุข โสภณศิริ, อ้างแล้ว, น. 24-30)

ระบบเผด็จการทหารซึ่งจำกัดอิทธิพลสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของประชาชน จึงเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ไปสู่ เสรีภาพ ความเสมอภาค และ ปรารถนาภาพ ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย ขณะนี้แม้ว่าทหารจะลดบทบาททางการเมืองลง แต่สังคมไทยก็ยังคงเผชิญกับปัญหาศักยภาพและคุณภาพของนักการเมือง ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อความพยายามในการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของประเทศในด้านต่างๆ ซึ่งรวมถึงความพยายามในการที่จะปฏิรูประบบการศึกษาด้วย

ไม่เพียงแต่ระบบเผด็จการเท่านั้นที่เป็นปัญหา แต่ระบบการปกครองที่มีลักษณะรวมศูนย์ และระบบข้าราชการประจำที่ยังยึดติดในความคิดแบบเจ้าขุนมูลนาย และต้องอยู่ใน “ระเบียบวินัย” ภายใต้การปกครองของระบบเผด็จการที่คัดค้านโต้เถียงไม่ได้ หรือระบบราชการที่ตกอยู่ใต้อาณัติของ “นักธุรกิจการเมือง” ล้วนแต่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปรับปรุงพัฒนาประเทศในทุกด้าน

ระบบอำนาจนิยมเป็นผลโดยตรงของระบบการเมืองการปกครองของไทยซึ่งถูกรอบงำด้วยระบบศักดินาสืบทอดด้วยอำนาจเผด็จการ ติดต่อกันเป็นเวลาหลายร้อยปี เมื่อผนวกเข้ากับระบบข้าราชการประจำสมัยใหม่ภายใต้ระบบเผด็จการ ซึ่งปิดกั้นการตั้งคำถาม การวิพากษ์วิจารณ์และการควบคุมตรวจสอบใด ๆ ส่งผลให้สังคมไทยเป็นสังคมที่สมาชิกของสังคมทั้งหมดมีความสัมพันธ์ในแนวตั้งระหว่างผู้มีอำนาจและผู้ไร้อำนาจ สภาพสังคมเช่นนี้เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เพื่อให้รู้เท่าทันและปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม เพราะผู้มีอำนาจนิยมที่จะใช้อำนาจไม่ยอมเรียนรู้ ในขณะที่ผู้ที่ด้อยอำนาจกว่าก็เกรงกลัวที่จะให้ข้อมูล หรือแสดงความคิดเห็นได้แต่ทำงานตามคำสั่งโดยไม่เกิดการเรียนรู้ สภาพเช่นนี้จึงเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาสติปัญญาของสังคมไทย (ดู ชีวิตและงานของอาจารย์ ประเวศ วะสี, หนังสือปาฐกถาพิเศษ, 2541, น. 36)

3.2 ระบบทุนนิยมกับวิกฤติของสังคมไทย

กระบวนการที่พยายามจะปรับเปลี่ยนประเทศให้มี “ความทันสมัย” ตามมาตรฐานของสังคมตะวันตก (Modernization and Westernization) ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์การปกป้องตนเองให้อยู่รอดจากการเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก ได้ชักนำให้ระบบเศรษฐกิจของสยามต้องเข้าสู่วงจรของระบบตลาดโลก การเปิด “เสรีทางการค้า” โดยการปฏิบัติตามคำขาดของมหาอำนาจ ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยต้องผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมเสรีของโลกซึ่งถูกรอบงำด้วยมหาอำนาจ และได้ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งหล่อเลี้ยงและพึ่งพาตนเองมาโดยตลอด

ปัญญาชนอาวุโสทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาสหลายท่าน ซึ่งมีบทบาทในการวิเคราะห์และชี้แนะการพัฒนาสังคมไทย ได้ชี้ให้เห็นว่า วิกฤติการณ์ด้านต่างๆที่สังคมไทยเผชิญอยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ มีรากเหง้ามาจากการครอบงำด้วยแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของลัทธิทุนนิยมเสรี ซึ่งเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับลัทธิอาณานิคมและระบบจักรวรรดินิยมโลก (เสนห์ จามริก,

2541 ผลงานเขียนของ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), และศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี) ระบบทุนนิยมนี้มีบทบาทอย่างสำคัญในการส่งเสริมลัทธิบริโภคนิยม

อิทธิพลของระบบทุนนิยม นำไปสู่การกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศที่ขาดดุลยภาพ โดยละเลยไม่ให้ความสำคัญอย่างสิ้นเชิงต่อระบบและวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย

ศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า ลัทธิเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเกิดจากการครอบงำของแนวคิดตะวันตกที่คับแคบแต่แพร่ระบาดไปทั่วโลก ได้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อมนุษย์ สังคม และ สิ่งแวดล้อมไปทุกหย่อมหญ้า ทั้งนี้เนื่องจากเป็นแนวความคิดที่ให้คุณค่าและความสำคัญต่อการเจริญเติบโตด้านวัตถุและบวชเงินเป็นพระเจ้า ในขณะที่เดียวกันก็ละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อคุณค่าของมนุษย์ ท่านเรียกแนวคิดนี้ว่า “หินเศรษฐกิจศาสตร์” หรือ “มิจนาเศรษฐกิจศาสตร์” เนื่องจากเป็นความหลงผิด หรือเป็นมิจนาทฤษฎีที่มุ่งเน้นแต่ความเจริญเติบโตทางวัตถุ เป็นแนวคิดที่มองว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายปลายทางเพียงประการเดียวของการพัฒนาดังนั้นจึงให้คุณค่าและความสำคัญต่อการเจริญเติบโตในเรื่องโภคทรัพย์และความมั่งคั่งโดยไม่สนใจต่อมิติด้านอื่น ๆ ของมนุษย์

แนวคิดที่มองการพัฒนาอย่างแยกส่วนเช่นนี้ นำไปสู่ความโลภโมโทสันและความหิวกระหาย ที่จะได้มาซึ่งโภคทรัพย์ให้ได้มากที่สุด โดยไม่คำนึงว่า วิธีการที่จะได้มามีความถูกต้องชอบธรรมอย่างไรหรือไม่ ดังเช่นการที่มหาอำนาจตะวันตกได้ใช้กำลังและอำนาจที่เหนือกว่าข่มขู่ให้ชนชาติที่เล็กและอ่อนแอกว่าต้องตกเป็นอาณานิคม การใช้กำลังบังคับข่มขู่ไม่ว่าจะเกิดจากคนในชาติหรือสังคมเดียวกัน หรือโดยต่างชาติต่างสังคม ย่อมเป็นภัยคุกคามต่อสันติภาพและความสัมพันธ์ที่ดีงามระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองทั้งสิ้น

กลยุทธ์สำคัญของระบบทุนนิยมจึงเป็นการกระตุ้น “ความอยาก” หรือโลภจริตในการครอบครองอำนาจเหนือมนุษย์ด้วยกัน การครอบงำของมนุษย์เหนือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการแสวงหาบริโภคนิยมด้านวัตถุอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ระบบทุนนิยมจึงส่งเสริมลัทธิบริโภคนิยมซึ่งเป็นสัญชาตญาณพื้นฐานของมนุษย์อยู่แล้วให้เติบโตขยายตัวยิ่งขึ้น

ความโลภยังทำให้มนุษย์ต้องการใช้และทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างไม่มีขอบเขต “การพัฒนา” ด้วยการบริโภคและทำลายธรรมชาติเช่นนี้ จึงเป็นการกัดกร่อนและทำลายตนเองและเป็นมหันตภัยต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ กลายเป็นวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นปัญหาระดับโลก ลัทธิทุนนิยม ซึ่งกระตุ้น “โลภจริต” ของมนุษย์ โดยไม่การตั้งคำถามถึงขอบเขตและหลักจริยธรรมที่ควรจะมีนี้ ได้ก่อให้เกิดความเดือดร้อน ต่อมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ไปทุกมุมโลกที่ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลนี้

อย่างไรก็ตาม ด้วยสาเหตุปัจจัยหลายประการ ที่ทำให้อิทธิพลและอำนาจของระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยม ยังไม่สามารถเบียดแทรกกลืนในทุกตารางนิ้วของสังคมไทย ปัจจัยด้านหนึ่ง น่าจะมาจาก ปัญหาการสื่อสารคมนาคมที่ยังไม่ทั่วถึง และ อีกด้านหนึ่ง น่าจะมาจากพื้นฐานทางอุปนิสัยใจคอของคนไทยที่ได้รับการหล่อหลอมจากอิทธิพลของศาสนาธรรม โดยเฉพาะอิทธิพลของพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านที่เป็นพลังจูงรั้งไม่ให้เตลิดเพร็ดไปกับลัทธิทุนนิยมและบริโภคนิยม ถึงแม้ว่าฝ่ายบ้านเมืองจะพยายามอย่างเต็มที่ ที่จะให้ประชาชนทุกคนเข้าร่วมใน

กระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยมนี้ ถึงขนาดที่เคยขอไม่ให้พระสงฆ์เทศน์เรื่อง “สันโดษ” ก็ตาม (พระเทพเวที -- ประยูร ปยุตโต สมณศักดิ์ในขณะนั้น, ปาฐกถา ปาจารย์สาร 2531, น. 5) พุทธศาสนา และศาสนาอื่น ๆ ซึ่งเน้นในเรื่องการพัฒนาจิตใจและการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยความเมตตาเอื้อ เพื่อเผื่อแผ่ และการให้ทาน เสียสละจึงเป็นกลไกสำคัญที่เครือข่ายภาคประชาชนได้อาศัยประโยชน์ ในการปลุกเร้าสติสัมปชัญญะและจิตสำนึกในการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมและระบบบริโศคนิยมอย่างเท่าทัน

ถึงกระนั้นก็ดี กล่าวได้ว่า ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ต่างได้รับผลกระทบทั้งในทางบวกและทางลบจากระบบทุนนิยมและบริโศคนิยมมากน้อยต่างกันทั้งสิ้น ระบบนี้ได้สร้างปัญหาให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งไม่สามารถหลีกเลี่ยงอิทธิพลของ “ระบบตลาดเสรี” ได้ แต่ในท่ามกลางประชาชนเหล่านี้ ได้มีปัจเจกบุคคลบางคน เช่น ผู้ใหญ่ (บ้าน) วิบูลย์ เข็มเฉลิม มหาอยู่ สุทธชัย ซึ่งได้อาศัยประโยชน์จากหลักพุทธศาสนาแบบพื้นบ้านในการเอาตัวรอดจากกงเล็บและกับดักของระบบตลาด และได้กลายมาเป็นตัวอย่างรูปธรรมของความสำเร็จในการแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นองค์รวม โดยพึ่งพาระบบตลาดน้อยที่สุด (ดู อเนก นาคะบุตร, ในทิศทางหมู่บ้านไทย, น. 127-162, วิบูลย์ เข็มเฉลิม, เล่มเดียวกัน, น. 165-182) นอกจากนี้ ในปัจจุบันยังมีเครือข่ายของภาคประชาชนอันประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนทั้งนักบวชและฆราวาส องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและนักธุรกิจหัวก้าวหน้า ฯลฯ ซึ่งรวมตัวเป็น เครือข่ายต่าง ๆ และได้พยายามดิ้นรนแสวงหาแนวทางเลือกที่จะหลุดพ้นไปจากการครอบงำของระบบนี้ และพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า ยังมีทางเลือกอื่น ๆ ที่จะดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรีและมีคุณค่าต่อสังคม

ในขณะที่จะเลยไม่สนใจต่อระบบเศรษฐกิจสังคมแบบดั้งเดิม ชนชั้นนำของสังคมไทยกลับยึดการผลิตภาคสมัยใหม่ อันประกอบด้วยอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม เป็นสรวง โดยยึดมั่นถือมั่นในความคิดเห็นว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศไม่สามารถที่จะแปรเปลี่ยนไปในแนวอื่นและจะต้องตั้งต้นมุ่งมั่นเปลี่ยนแปลงเป็นประเทศอุตสาหกรรมให้ได้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติถูกรอปรำด้วยอิทธิพลของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ดังนั้นจึงได้ทุ่มเทพลังและระดมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรบุคคล มาสนับสนุนการผลิตในภาคนี้จนหมดสิ้น

ภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ขยายตัวเติบโตอย่างรวดเร็วในเมืองใหญ่ แต่ในขณะเดียวกันก็ทอดทิ้งการผลิตในภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจรากฐานดั้งเดิมซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศให้จมปลักอยู่กับความยากจนล้าหลัง ทั้งนี้โดยรัฐไม่ได้คำนึงว่ากระบวนการเติบโตขยายตัวของภาคเมืองนั้น เกิดขึ้นได้จากการดูดซับทรัพยากรทุกอย่างจากภาคชนบททั่วประเทศ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวทางการพัฒนาประเทศที่ขาดความสมดุลนอกจากจะไม่เป็นธรรมต่อภาคชนบทแล้ว ยังเป็นการพัฒนาที่ทำลายรากเหง้าของสังคมเกษตรกรรมไทยอันเป็นกำลังพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจไทย ซึ่งเป็นระบบเลี้ยงตัวเองและเป็นประเทศผู้ผลิตอาหารซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่ประเทศในโลก กระบวนการพัฒนาประเทศให้เป็นระบบอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วโดยปราศจากการควบคุมดูแลที่เหมาะสม ได้ทำลายสิ่งแวดล้อมและก่อมลภาวะจนเป็นอันตรายต่อการดำรงชีวิตของทั้งมนุษย์และสัตว์และในที่สุดก็จะทำลายศักยภาพของสังคมไทยซึ่งเคยได้ชื่อว่าเป็น “อู่น้ำอู่น้ำ”

ไม่เพียงแต่จะให้การสนับสนุนการผลิตภาคสมัยใหม่เท่านั้น ในระยะต่อมารัฐบาลยังได้ใช้มาตรการเปิดเสรีทางการเงิน และสนับสนุนให้มีการขยายธุรกิจการค้าเงินตราระหว่างประเทศ ผ่านสถาบันการเงินและตลาดหุ้น สภาพเหล่านี้ได้นำไปสู่ธุรกิจเชิงกำไรข้ามชาติ มีการปันหุ้น การปันราคาอสังหาริมทรัพย์ให้สูงขึ้นความเป็นจริง จนกลายเป็นภาวะเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ลงเอยด้วยสภาพของภาวะเศรษฐกิจล่ม และในที่สุดต้องกู้ยืมเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เป็นจำนวนถึง 17,200 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ปัจจุบันนี้รัฐบาลไทยไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่น นอกจากหันไปฝากความหวังไว้กับชนบท ซึ่งถูกละเลยทอดทิ้งมาหลายทศวรรษ ว่าจะเป็นหนทางอยู่รอดของสังคมไทย นอกจากนี้ยังได้เรียกร้องให้ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการส่งเสริมธุรกิจชุมชน ซึ่งแนวคิดทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำผู้มีอำนาจของสังคมไทยละเลยไม่ให้ความสำคัญมาโดยตลอด และทั้ง ๆ ที่ได้เห็นความล้มเหลวของการตกเป็นเบี้ยล่างในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างชัดเจนอยู่แล้ว แต่ชนชั้นนำก็ยังยึดมั่นที่จะแก้ปัญหาในกรอบแนวคิดของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบเดิม โดยไม่ได้ความสนใจต่อระบบเศรษฐกิจแบบทางเลือก ซึ่งภาคประชาชน อันประกอบด้วย ผู้นำชุมชน องค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และ ภาคีอื่น ๆ ได้คิดค้นและนำไปทดลองปฏิบัติอย่างได้ผลมาในระดับหนึ่งแล้ว

โดยสรุปกล่าวได้ว่าแนวทางการพัฒนาแบบ “หินเศรษฐกิจศาสตร์” หรือ “มิถุนเศรษฐกิจ” ที่ให้ความสำคัญต่อเงิน ได้สร้างความไม่เป็นธรรมต่อภาคเกษตรกรรมและสังคมไทยโดยส่วนรวม นอกจากนี้ยังเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ได้ทำลายรากฐานของสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมเกษตรไปอย่างน่าเสียดาย ภาวะเศรษฐกิจล่มตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาซึ่งยังไม่แน่นอนว่าจะคลี่คลายไปเมื่อใดนั้น จะทำให้ผู้นำของประเทศสักกี่คน ที่จะเห็นคุณค่าของคำพูดของหม่อมเจ้า สิทธิพร กฤษดากร (พ.ศ. 2428-2514) บิดาแห่งการเกษตรแผนใหม่ ผู้ต่อต้านเกษตรกรรมแบบผูกขาด ที่ว่า “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาเป็นของจริง”

ตลอดช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ประเทศตกอยู่ภายใต้อำนาจเผด็จการทหารอย่างเบ็ดเสร็จมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน (transitional) จากระบบเผด็จการมาสู่ระบอบประชาธิปไตยโดยผู้แทน (ซึ่งยังมีปัญหาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) สังคมไทยยังถูกรอบงำระบบ 2 ระบบ ได้แก่ระบบทุนนิยมและระบบอำนาจนิยมซึ่งเป็นสาเหตุและรากเหง้าสำคัญ ที่ได้นำสังคมไทยมาสู่วิกฤติการณ์ด้านต่าง ๆ รวมถึงวิกฤติการณ์ด้านการศึกษา ในปัจจุบัน

4. ผลกระทบของระบบอำนาจนิยมและทุนนิยมต่อระบบการศึกษา

4.1 พัฒนาการของระบบการศึกษาเรียนรู้ในสังคมไทย.

4.1.1 การศึกษาเรียนรู้จากวิถีชีวิตชุมชน

สังคมไทยก็เหมือนกับสังคมอื่นที่ต้องปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในแต่ละช่วง ระบบการศึกษาในสังคมไทยดั้งเดิมซึ่งถือเป็นประเพณี ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ ใช้วิธี “อาศัยฝากลูกหลานให้เรียนหนังสือและฝึกอบรมอยู่กับพระเป็นพื้น และถ้าจะเรียนความรู้สำหรับประกอบอาชีพก็ฝึกหัดทำงานไปตามพื้นของตระกูลแต่ละคนเป็นเกณฑ์”

(หนังสือกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายความเห็นเรื่องการศึกษา ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ. 124 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.5. ศ. 2/5 อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก, 2537 น. 6)

การศึกษาแผนโบราณจึงเป็นการผสมผสานระหว่างการเรียนหนังสือและการรับการอบรมจากวัดกับกระบวนการเรียนรู้สำหรับการประกอบอาชีพภายนอกโรงเรียน (เสน่ห์, เฟิงอ้าง น. 6) ระบบนี้จึงเป็นการศึกษาเรียนรู้จากวิถีชีวิต โดยมีสถาบันหลักของชุมชน อันได้แก่ ครอบครัว วัด วัง และแหล่งที่ทำมาหากิน ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร วิชาความรู้ เจตคติ ตลอดจนแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตและการทำงานให้แก่เยาวชน ระบบการศึกษาดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติตามความต้องการและความจำเป็นของสังคมในแต่ละยุคสมัย ผู้เรียนได้ความรู้มาจากการปฏิบัติในสถานการณ์ที่เป็นจริงของชีวิต

กระบวนการศึกษาเรียนรู้จากวิถีชีวิตซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติเป็นสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่อดีต แม้กระทั่งปัจจุบันที่การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคมที่เป็นปึกแผ่นแน่นอน แต่ประสบการณ์ชีวิตในหลายเรื่องไม่อาจที่จะเรียนรู้จากห้องเรียนได้ ดังนั้นการให้ความสำคัญต่อการศึกษาในระบบโรงเรียน หรือความเข้าใจที่คิดว่า ความรู้หรือการศึกษานั้นหาได้จากห้องเรียนหรือสถาบันการศึกษาเท่านั้น จึงเป็นความเข้าใจที่ไขว่เขวและเป็นการให้ความสำคัญต่อสถาบันการศึกษาเกินความเป็นจริง

ศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักวิชาการคนสำคัญอีกท่านหนึ่งกล่าวว่า แท้ที่จริงแล้ว การศึกษาเป็นกระบวนการตามธรรมชาติในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของคนและสัตว์ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์และสัตว์สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ของตนอยู่ได้ การที่คนและสัตว์สอนให้ลูกหลานหาอาหาร หรือเป็นแบบอย่างของการทำกิจกรรมอื่น ๆ ของชีวิต ล้วนแล้วแต่เป็นการศึกษาเรียนรู้ทั้งสิ้น ประสบการณ์และความรู้ที่ถ่ายทอดกันมาในสังคมมนุษย์ แบ่งออกเป็นสองด้าน ด้านแรกได้แก่ ความรู้ความชำนาญในการทำมาหาเลี้ยงชีพ และด้านที่สองเป็นด้านอุดมการณ์หรือวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม การศึกษาเรียนรู้ของคนทำให้สังคมมนุษย์ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่สูญพันธุ์ และสามารถส่งสมอารยธรรมสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาในความหมายที่แท้จริงจึงต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวไม่แปลกแยกไปจากวิถีชีวิตของผู้คน

วิถีชีวิตในส่วนที่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ มีส่วนกำหนดคุณธรรมและจริยธรรมระหว่างคนกับคน และ คนกับธรรมชาติ จริยธรรม คุณธรรม ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณีที่ดั่งงามที่สังคมไทยภาคภูมิใจ มีรากฐานมาจากระบบเศรษฐกิจสังคมของระบบเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตนเอง ซึ่งต้องมีการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน และขึ้นต่อสภาวะธรรมชาติ ระบบการผลิตนี้ได้ถูกทำลายไปเมื่อมีการรับเอาระบบเศรษฐกิจสังคมแบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมเข้ามาแทนที่ ระบบเศรษฐกิจ สมัยใหม่ส่งเสริมค่านิยมในการแข่งขันและการเสพย์บริโภค ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และ มนุษย์กับธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป การฟื้นฟูคุณธรรมและจริยธรรมดั้งเดิมจะทำได้ก็ต่อเมื่อต้องฟื้นฟูวิถีชีวิตและวิถีการผลิตดั้งเดิม กลับไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและชุมชน ซึ่งเป็นกระแสรอบระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง อันจะช่วยให้สังคมไทยผ่านวิกฤตอันเลวร้ายที่กำลังเผชิญ

อยู่นี้ได้ และจะต้องปฏิรูประบบการศึกษาให้แนบแน่นสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ของสังคม

ทัศนะของศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้จากวิถีชีวิต ได้รับการยืนยันจากประสบการณ์การทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กร ในระยะแรก อพช. อาจมองสถานะและบทบาทของตนเองว่าสูงส่งและ “รู้ดีกว่าชาวบ้าน” แต่หลังจากที่ได้ฝังตัวทำงานอยู่ในชุมชนเป็นเวลานาน ก็ได้ตระหนักรู้ด้วยความถ่อมตนถึงศักยภาพในการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชาวบ้านและชุมชน อพช. ได้เรียนรู้ว่า ชาวบ้านและชุมชนไม่ได้มีแต่ “ปัญหา” ตามความเข้าใจและอคติของคนบางกลุ่ม ที่พยายามจะสร้างภาพให้ชาวบ้านเป็นพวกที่ “โง่ จน เจ็บ ป่าเถื่อน ล้าหลัง” อพช. ได้ค้นพบว่าชาวบ้านและชุมชนมี “ศักยภาพและพลังสร้างสรรค์” ที่ทำให้ชุมชนมีชีวิตรอดอยู่มาเป็นร้อย ๆ ปีด้วยการพึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี แต่ด้วยกระแส “การพัฒนา” ในระบบทุนนิยมบริโภคนิยมที่ถาโถมกระหน่ำอย่างหนักหน่วงในระยะหลัง ตลอดจนแนวทางการพัฒนาที่ไม่เป็นธรรม ส่งผลให้ชาวบ้านและชุมชนประสบปัญหามากขึ้นการดั่งที่กล่าวมาแล้ว ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่สามารถแก้ปัญหาได้เพราะแยกขาดจากวิถีชีวิตของผู้คน และเป็นไปเพื่อสนองความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมและบริโภคนิยมมากกว่า

4.1.2 จากวิถีชีวิตสู่การศึกษาในห้องเรียน: การรับมือกับลัทธิอาณานิคม

การเรียนในสถานที่ที่จัดไว้โดยเฉพาะเจาะจงหรือการเรียนในระบบห้องเรียนของสังคมไทยเกิดขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ในช่วงที่ประเทศเติบโตขยายตัว และกำลังเผชิญภัยคุกคามของลัทธิอาณานิคม ภัยคุกคามนี้เป็นเหตุให้รัชกาลที่ 5 ต้องทรงทำการปฏิรูปประเทศในด้านต่าง ๆ รวมทั้ง ทางด้านการศึกษาเพื่อรับมือกับสถานการณ์ในขณะนั้น

โดยรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าระบบการศึกษาซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของวิถีชีวิตผ่านสถาบันหลักของชุมชนซึ่งมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปนั้น ไม่สอดคล้องกับสภาวการณ์บ้านเมืองที่ต้องการผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะใหม่ ๆ ในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ดังนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2414 เป็นต้นมา พระองค์จึงได้ทรงริเริ่มให้มีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยได้จัดการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ การศึกษาในกรุงเทพฯ และการศึกษาในหัวเมือง โดยได้ทรงตั้ง “โรงเรียน” ขึ้นใน พระบรมมหาราชวังเพื่อเป็นสถานศึกษาของบุตรหลานของผู้รับราชการและเพื่อการไปศึกษาต่อต่างประเทศ และตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด เพื่อมุ่งสอนให้รู้หนังสือและการประกอบอาชีพ ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้โครงการการศึกษา ซึ่งมีฐานะเป็นกฎหมาย และเป็นต้นเค้าของเค้าโครงการศึกษาของชาติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาโดยตลอด

การปฏิรูประบบการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นการปรับเปลี่ยนระบบจากการเรียนรู้จากวิถีชีวิตนอกห้องเรียน มาเป็นการเรียนจากหนังสือในห้องเรียน สำคัญเป็นการถ่ายโอนบทบาทด้านการถ่ายทอดสั่งสอนวิชาความรู้จากสถาบันพื้นฐาน อันได้แก่ ครอบครัว วัด และวัง ไปสู่การจัดการศึกษาโดย “รัฐ” และปัจจัยภายนอกของการเปลี่ยนแปลงเพื่อรับกับการแผ่ขยายอาณานิคมของมหาอำนาจ (ดู สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ร่างข้อเสนอ : การร่างพระราชบัญญัติเพื่อปฏิรูปการศึกษา น. 10 และ โครงสร้างและสาระสำคัญในกฎหมายการศึกษาไทย และ

ประเทศต่าง ๆ น. 17) นอกจากการจัดการศึกษาตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีการศึกษา ที่จัดโดย คณะมิชชันนารีอีกด้วย

4.1.3 อิทธิพลของระบอบการเมืองต่อพัฒนาการด้านการศึกษา

ระบบการศึกษาย่อมผันแปรไปตามสภาพทางสังคมและเจตนาารมณ์ของผู้นำของสังคมในแต่ละยุคสมัย ดังจะเห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 5 ต้องทรงปฏิรูประบบการศึกษาเพื่อรับมือกับความ จำเป็นของยุคสมัย

การศึกษาในระบบโรงเรียนของสังคมไทยยิ่งทวีความสำคัญขึ้นภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 เนื่องจากสังคมไทยได้เปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประมุข การศึกษาจึงเป็น กลไกสำคัญในการเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตยของคณะราษฎรผู้ยึดกุมอำนาจรัฐในขณะนั้น ดัง จะเห็นได้จากการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองในปี พ.ศ. 2477 การก่อตั้ง มหาวิทยาลัยแห่งนี้ไม่เพียงแต่จะเป็นการขยายโอกาสด้านการศึกษาในระดับอุดมศึกษาให้แก่ประชา ชนในวงกว้างเพื่อลดช่องว่างทางชนชั้นเท่านั้น แต่ยังมีวัตถุประสงค์ที่จะเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ของมหาชนต่อการเมืองการปกครองและหลักกฎหมายในระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย ภารกิจดัง กล่าวนับว่าจำเป็นยิ่งในการให้แนวทางแก่สังคม ซึ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบหนึ่งมาสู่อีก ะบอบหนึ่งที่แตกต่างกันในหลักการและสาระสำคัญ ประจักษ์พยานอีกประการหนึ่งได้แก่ แผนการ ศึกษาแห่งชาติซึ่งประกาศใช้ใน พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2479 ในช่วงที่พลังฝ่ายประชาธิปไตยยังเข้ม แข็งอยู่ แผนชนนี้กำหนดความมุ่งหมายไว้ว่า ให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อจะได้ทำหน้าที่เป็น "พลเมืองดี ตามระบอบรัฐธรรมนูญได้เต็มที่" (อ้างถึงในข้อเสนอการร่างพระราชบัญญัติเพื่อปฏิรูป การศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา 30 ตุลาคม 2540 น. 10)

การต่อสู้ทางการเมืองภายในประเทศซึ่งลงเอยด้วยการยึดครองอำนาจเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ของ ฝ่ายทหารใน ปี พ.ศ. 2490 ทำให้อำนาจของฝ่ายพลเรือนภายใต้การนำของ นาย ปรีดี พนมยงค์ ต้องสิ้นสุดลง และเป็นจุดเริ่มต้นของระบบเผด็จการทหาร ซึ่งสืบอำนาจต่อมาใน 3 สมัยต่อเนื่องกัน ตั้งแต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพล ถนอม กิตติขจร

4.1.4 ผลกระทบของระบบอำนาจนิยมและทุนนิยมต่อระบบการศึกษา

ตลอดห้วงเวลากว่าหลายทศวรรษที่ประเทศตกอยู่ภายใต้อำนาจเผด็จการต่อเนื่องมาถึง ระบอบประชาธิปไตยที่เพิ่งจะเริ่มพัฒนา ระบบการศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมก็ตกอยู่ภาย ใต้การครอบงำของระบบอำนาจนิยมและระบบทุนนิยม เช่นกัน

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และบริโภคนิยม ได้กลายมาเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศที่ ชัดเจนภายหลังการรัฐประหารโดย จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี พ.ศ. 2501 โดยรัฐบาลได้ประกาศ ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ซึ่งมุ่งเน้นการเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจ เป็นด้านหลัก ระบบอำนาจนิยมแบบเบ็ดเสร็จของผู้นำประเทศ เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้นโยบายทุก อย่างสัมฤทธิ์ผลโดยปราศจากการโต้แย้งคัดค้าน

ระบบการศึกษาก็ไม่สามารถหลบเลี่ยงจากแนวทางการพัฒนาเช่นนี้ได้ แต่ในทางตรงกัน ข้ามกลับจะต้องสนองต่อนโยบายของรัฐ แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ได้วางจุดเน้นของการ

ศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพด้วย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. ร่างข้อเสนอ : การร่างพระราชบัญญัติเพื่อปฏิรูปการศึกษา, น. 11)

คำขวัญยอดนิยมของยุคสมัยที่ว่า "งานคือเงิน เงินคืองานบรรดาลสุข" และ "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีเงินใช้ ไร้โรค ฟ้าให้สุขสมบูรณ์" เป็นแรงกระตุ้นอันทรงพลังให้ประชาชนไทยเกิดความตื่นตัวสนองรับต่อกระแส "การพัฒนา" คำขวัญที่ขับกล่อมประชาชนทุกเข้าคำเป็นการปลุกฝังเจตคติและการสร้างค่านิยมให้ยึดถือว่า เงินและถาวรวัตถุ ตลอดจนความสะดวกสบายในชีวิตเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของ "การพัฒนา"

กล่าวได้ว่า ในยุคสมัยนี้ประชาชนชาวไทยต่างตื่นตัวสนองรับกระแสแรงจูงใจของรัฐบาล และต่างก็พยายามขวนขวายที่จะเขยิบฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนโดยอาศัยการศึกษาเป็นช่องทางรัฐบาลในสมัยต่อจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มาจนถึงยุคปัจจุบันก็ยังใช้แนวทางการพัฒนาในทิศทางเดียวกันสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

4.2 วิฤตการณ์การศึกษาไทย

4.2.1 การมุ่งสร้างแต่ "ยักษ์" และ "เทวดา":

ความพยายามในการแสวงหาทิศทางที่เหมาะสมของการจัดการศึกษาของชาติมีมาอยู่ช้านาน แต่จนกระทั่งปัจจุบันนี้ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะมีปัจจัยและตัวแปรนานาประการ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริกซึ่งเคยมีฐานะเป็นประธานคณะกรรมการการศึกษาหาแนวทางสำหรับพัฒนาการศึกษาในอนาคตของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้วิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวทั้งในระดับนโยบายและการบริหารจัดการด้านการศึกษาของรัฐอย่างชัดเจน และในขณะเดียวกันก็ได้แสดงความชื่นชมศรัทธาในความพยายามริเริ่มและสร้างสรรค์ในการศึกษาเรียนรู้ของชาวชนบท (ดูคำนำในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 เสน่ห์ , 2537 น. 10) และองค์กรพัฒนาเอกชนก็เป็นองค์ประกอบสำคัญของการศึกษาเรียนรู้ในระบบนี้

ประเด็นหลักของปัญหาซึ่งเป็นมาอยู่ทุกยุคทุกสมัย ได้แก่คำถามที่ว่า รัฐควรจัดการศึกษาเพื่อประโยชน์ของประชาชนกลุ่มใด ต่อประเด็นนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนักการศึกษาสำคัญของไทย ซึ่งศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้ให้การยกย่องถึงวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลเป็นอย่างมาก ได้เคยนำเสนอแนวคิดของการจัดการศึกษาว่า รัฐควรจัดการศึกษาเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ ไม่ใช่จัดให้เพื่อบุคคลคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ ทั้งนี้เนื่องจากพลังความเข้มแข็งของชาติขึ้นอยู่กับคุณภาพของคนทั้งประเทศ เพราะ "การจัดการศึกษาเฉพาะสำหรับหมู่คณะ ถึงจะจัดให้สูงสุดเพียงใด ก็ไม่ใช่กำลังอันแท้จริงของชาติ" ท่านได้ยกคำกล่าวของบราวริงกิวผู้มีชื่อเสียงซึ่งเสนอความคิดที่สอดคล้องกันว่า "อย่าเพียรพยายามสร้างยักษ์และเทวดาเลย จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด" และท่านได้สรุปว่า "เมื่อฐานะแห่งชาติหรือคนทั้งหมดได้เขยิบขึ้นสูงแล้ว ย่อมมีกำลังที่จะต่อสู้กับชาติอื่นได้ทุกอาชีพ" (ข้อความทั้งหมดมาจาก เสน่ห์, อ้างแล้ว, น. 2)

ถึงแม้ว่ารัฐบาลในทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะในยุคประชาธิปไตยจะมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาภาคบังคับให้แก่ประชาชนทุกคน และมีหน้าที่ในการส่งเสริมให้ประชาชนได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น แต่ผลลัพธ์ที่ได้ออกมาถือได้ว่าเป็นวิฤตการณ์ประการหนึ่งของการศึกษาในระบบ

สมัยใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากการสร้าง “ยักษ์” และ “เทวดา” แต่ละเลยประชาชนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม

การกล่าวอ้างเช่นนี้อาจมีผู้โต้แย้งว่าในยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งมุ่งเน้นความเสมอภาคของประชาชนจะเกิดสภาพดังเช่นที่ว่านี้ได้ได้อย่างไร แต่เมื่อพิจารณาสถิติที่เกี่ยวข้องประกอบกับประเด็นที่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ยกมาให้เห็น ก็ต้องยอมรับว่าระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยที่เป็นมาจากอดีตถึงปัจจุบัน ได้เกิดดอกออกผลเป็นการสร้าง “ยักษ์” และ “เทวดา” เพียงไม่กี่คน อีกทั้งยังได้ตระหนักถึงความไม่เป็นธรรมระหว่าง “คนกลุ่มน้อย” และ “คนกลุ่มใหญ่” ของสังคมที่ได้รับประโยชน์จากระบบการศึกษาของรัฐที่ไม่เท่าเทียมเสมอภาค “ยักษ์และเทวดา” ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยกลับได้รับประโยชน์มากกว่า เพราะตามสถิติปรากฏว่า แม้ประชาชนส่วนใหญ่จะเข้ามาสู่ระบบการศึกษาภาคบังคับที่รัฐจัดให้ แต่จำนวนประชากรในวัยการศึกษากลับลดลงถึงประมาณร้อยละ 60-70 ในระดับมัธยม และยิ่งลดน้อยลงในระดับอุดมศึกษา

สภาพเช่นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นการศึกษาแบบต้อยอด โดยให้การสอบคัดเลือกแข่งขันในระบบ “แพ้คัดออก” ดังนั้นเยาวชนที่มีโอกาสได้เรียนต่อส่วนใหญ่จึงมาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดี ปัจจุบันแม้ภาคเอกชนจะมีบทบาทมากขึ้นในระดับอุดมศึกษาและสามารถรองรับเยาวชนที่สอบแข่งขันคัดเลือกไม่ได้ หรือไม่ประสงค์ที่จะสอบแข่งขัน แต่ครอบครัวของเยาวชนเหล่านี้ก็ต้องอยู่ในสภาพที่พร้อมจะแข่งขันได้ การศึกษาในระบบนี้จึงเป็นการเสริมสร้างฐานะและโอกาสของเยาวชนที่มีฐานะดีอยู่แล้วให้เขยิบสูงขึ้นไปอีก แต่ปิดโอกาสเยาวชนจากครอบครัวที่มีฐานะในทางเศรษฐกิจและสังคมที่ด้อยกว่า ซึ่งได้แก่ ครอบครัวของเกษตรกรรายย่อย ประชาชนกลุ่มคนยากจนหรือมีรายได้น้อยไปโดยปริยาย

ความไม่เป็นธรรมยังเกิดขึ้นอีกเมื่อดูจากตัวเลขการลงทุนของรัฐทางการศึกษา กล่าวคือในขณะที่มีเยาวชนเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากมัธยมและอุดมศึกษา แต่ปรากฏว่ารัฐกลับทุ่มเททรัพยากรจำนวนมหาศาลให้แก่การศึกษาในระดับนี้ แต่กลับละเลยทอดทิ้งผู้ที่ตกจากระบบการศึกษาหรือผู้ที่จบเพียงการศึกษาภาคบังคับ (ดูเสน่ห์, อ้างแล้ว)

แม้จะมีบริการของการศึกษานอกระบบโรงเรียน แต่ระบบดังกล่าวก็ไม่ได้ตอบสนองหรือสร้างโอกาสให้แก่คนที่ด้อยโอกาส แต่การบริหารจัดการของรัฐกลับกลายเป็นหนทางลัดให้พวก “ยักษ์” และ “เทวดา” ใช้เป็นช่องทางในการเร่งรัดการเรียนของตนให้เป็นไปอย่างสุขเอาเผากินมากขึ้น การเร่งรัดจัดการศึกษาด้วยวิธีการที่กล่าวมาแล้วมีส่วนอย่างสำคัญในการผลิต “บัณฑิต” ที่ไร้คุณภาพและขาดวุฒิภาวะในสาขาต่างๆจำนวนมากมาในแต่ละปี จัดเป็นวิกฤติของการศึกษาระดับอุดมศึกษาอีกประการหนึ่ง ปัญหาเช่นนี้ดำรงอยู่เป็นเวลานานและพึงจะได้มีการแก้ปัญหาไปบางส่วนในช่วงไม่นานมานี้เอง

4.2.2 การละเลยทอดทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิม

ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้ชี้ให้เห็นว่า วิกฤติการณ์ของการศึกษาในระบบสมัยใหม่ของไทยเป็นปัญหาเรื้อรังที่เกิดขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ในระหว่างที่สังคมไทยเผชิญกับลัทธิอาณานิคมและเป็นรากเหง้าปัจจัยหนึ่งนำไปสู่วิกฤติการณ์ทุก ๆ ด้านของสังคมไทยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

วิกฤติการณ์นี้เกิดจากการที่ระบบการศึกษาแผนใหม่ได้แยกตัวออกจากวิถีชีวิตของชุมชน เพราะมุ่งสอนแต่วิชาความรู้ใหม่ๆ จนละเลยความรู้ของไทยเอง

วิชาความรู้ของชุมชนไทยที่เคยสั่งสมมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะวิชาความรู้ของชาวบ้าน ในด้านการอาชีพ, การรักษาโรค, สถาปัตยกรรม, ความรู้เชิงช่าง, ดนตรี, ภาษา, อาหาร, ค่านิยม หรือแนวทางการดำเนินชีวิตในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ถูกละเลยทอดทิ้ง ขาดการทำนุบำรุงและพัฒนาให้ทันสมัยทั้ง ๆ ที่ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการอยู่รอดและการดำรงอยู่ของสังคมไทยมาแต่อดีตกาล

ระบบการศึกษาสมัยใหม่จึงแยกส่วนออกจากความเป็นจริงในชีวิตและขาดการพัฒนาบทรากฐานวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิมของสังคมไทย การศึกษาสมัยใหม่เป็นระบบของการไต่บันไดจากรา การศึกษาภาคบังคับซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานไปสู่ยอดสูงสุดคืออุดมศึกษา และในระหว่างนั้นก็ใช้วิธีการสอบแข่งขันหรือคัดเลือกแบบแพ็คตัดออก เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็ยังต้องสอบแข่งขันเพื่อประกอบอาชีพ โดยวุฒิและปริญญาบัตรมีฐานะเป็นใบเบิกทางที่สำคัญ โครงสร้างของผู้ได้รับประโยชน์จากการศึกษาสมัยใหม่จึงเป็นรูปพีระมิด เริ่มจากฐานที่กว้างของระบบการศึกษาภาคบังคับ ไปสู่การศึกษาระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา ซึ่งมียอดเรียวลงเนื่องจากระบบการสอบคัดเลือกหรือแข่งขันเพื่อการศึกษาในระดับสูง และเพื่อเข้าทำงานต่อไป ระบบของการแข่งขันเช่นนี้จึงเป็นการคัดสรรที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้ที่มาจากครอบครัวที่มีอำนาจในทางเศรษฐกิจสังคมที่สามารถจะลงทุนในการแข่งขันได้

การศึกษาจึงเป็นบันไดให้กลุ่มคนเหล่านี้เขยิบฐานะในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองสูงขึ้นไปอีก แต่ลูกหลานของเกษตรกรชาวชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศที่ไม่มีทรัพยากรในการแข่งขันต้องถูกมอมเมาด้วยค่านิยมของสังคมที่เป็นมายาคติว่า ให้พยายามเรียนให้สูงเพื่อที่จะได้เติบโตใหญ่เป็นเจ้านายคน ค่านิยมและเจตคติที่ถูกปลูกฝังเช่นนี้ทำให้เยาวชนเหล่านี้เกิดความหมั่นดูแคลนรากเหง้าของบรรพบุรุษของตน แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่สามารถแข่งขันในระบบได้อย่างเต็มที่ ทำให้ไม่มีโอกาสได้เรียนหรือต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน

เมื่อไม่ต้องการที่จะสืบต่ออาชีพเกษตรกรรมของบรรพบุรุษ เยาวชนเหล่านี้จึงมุ่งหน้าเข้าสู่เมืองใหญ่กลายเป็นแรงงานไร้ฝีมือราคาถูก ตกเป็นเหยื่อของการถูกขูดรีดเอาเปรียบต่อไป การขาดการเหลียวแลเอาใจใส่ต่อภาคเกษตรกรรม ทำให้ชนบทอันกว้างใหญ่ไพศาลของไทยตกอยู่ในภาวะยากจนและด้อยพัฒนา เพราะถูกสูบเอาทรัพยากรทั้งที่เป็นทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติไปหล่อเลี้ยงการผลิตสมัยใหม่ในภาคเมือง ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่มีบทบาทในการพัฒนาหรือยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวชนบทให้สูงขึ้น แต่กลับพรากเยาวชนคนหนุ่มสาวออกจากชนบททั้งไว้แต่เด็กและคนชรา จึงกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมิได้ให้โอกาสแก่ทุกคนอย่างเสมอภาค แต่เป็นระบบการศึกษาของ “ผู้ชนะ”

ยิ่งไปกว่านั้นระบบการศึกษา ซึ่งควรจัดขึ้นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนหมู่มากเพื่อ “ยกคนทั้งชาติสูงขึ้นพร้อมกัน” เพื่อส่งเสริมความเจริญรุ่งเรืองและความผาสุกของสังคมส่วนรวมกลับมีบทบาทแต่เพียงเป็นการผลิตบุคคลเพื่อป้อนความต้องการของตลาดในแต่ละยุคสมัย เริ่มจากเพื่อเข้ารับราชการ และปัจจุบันก็เป็นการป้อนภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการซึ่งเป็นระบบ

เศรษฐกิจสมัยใหม่ (Modern Sector) แต่ละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อการผลิตภาคเกษตรกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว จึงกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษา ก็ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกระแสระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ได้มีความตระหนักในความล้มเหลวของระบบการศึกษาที่มีความพยายามที่ผลักดันการปฏิรูป แต่กลับล้มเหลวมาโดยตลอดเพราะระบบการเมืองไม่เอื้ออำนวย

4.2.3 การศึกษาเรียนรู้บนฐานมายาคติและอาณานิคมทางปัญญา

วิกฤติของสังคมไทยอีกประการหนึ่ง เป็นวิกฤตการณ์ด้านภูมิปัญญา ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบการศึกษาของไทย ที่เน้นการเรียนในระบบโรงเรียนซึ่งเน้นการท่องจำ โดยไม่ฝึกฝนพัฒนาความสามารถในการคิดและการวิเคราะห์ที่เป็นระบบอย่างแยกแยะด้วยเหตุและผล ทั้งๆที่ระบบคิดดังกล่าวเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา

คนไทยเป็นจำนวนมากจึงมีความคิดที่สับสนไปในทางใดทางหนึ่งอย่างสุดโต่ง ขั้วหนึ่งเป็นขั้วที่ถูกมอมเมาให้ไหลหลงอยู่ภายใต้ “มายาคติ” ของความหลงชาติ ในขณะที่อีกขั้วหนึ่งเป็นขั้วที่ ดูถูกดูแคลนความสามารถของตนและยึดถือ “ความเจริญพัฒนา” ของตะวันตกเป็นสรณะ

กลุ่มแรกมองว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสังคมอื่น ๆ ทั่วโลก เนื่องจากเป็นสังคมที่สงบร่มเย็น ปราศจากปัญหาความขัดแย้ง ไม่มีการแย่งชิงผลประโยชน์ การกดขี่ข่มเหง และการเอารัดเอาเปรียบ ไม่มีการใช้อำนาจอิทธิพลหรือความเห็นแก่ตัว ทศณะดังกล่าวเป็นการมองสังคมไทยเชิงอุดมคติ อย่างหยุดนิ่ง โดยปราศจากการวิเคราะห์ วิพากษ์ แยกแยะ และเป็นความหลงชาติที่เป็นอันตราย และถูกใช้เป็นช่องทางให้ผู้มีอำนาจนำมาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของบ้านเมืองโดยไม่สืบสาวหาสาเหตุที่แท้จริง ที่น่าวิตกยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ประชาชนกลุ่มนี้จำนวนไม่น้อย เป็นผู้จบการศึกษาในระดับสูงหรืออยู่ในแวดวงการศึกษา และมีจำนวนไม่น้อยที่เป็นผู้นำประเทศ กลุ่มคนเหล่านี้อาจมีความคิดหรือความรู้สึกเชิงอัตวิสัยที่ปรารถนาที่จะให้สังคมไทยเป็นสังคมในอุดมคติ และเลือกที่จะเชื่อเช่นนั้น ทั้งๆที่เป็นความเชื่อที่มีได้ตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นจริง “ความหลง” และความปรารถนา” จึงเป็นอุปสรรคปิดกั้นมิให้มีการมองสังคมไทยอย่างวิเคราะห์ แยกแยะ และด้วย “ความหลงชาติ” ซึ่งถูกสั่งสอนมาในระบบการศึกษา การโฆษณาชวนเชื่อ หรือการปลุกเร้าทางการเมือง ทำให้มองว่าสังคมไทยเป็นสังคม ที่เจริญพัฒนาเป็นที่น่าพอใจแล้ว และ “ยังดีกว่าประเทศอื่น ๆ อีกมากมาย” ดังนั้นจึงจะเลเหลงลืมนไปว่า ในท่ามกลางความเจริญพัฒนาในหลายเรื่องของสังคมไทย ซึ่งพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เห็นว่าสามารถเป็นแบบอย่างและแบ่งปันให้แก่สังคมโลกได้นั้น แท้ที่จริงสังคมไทยยังมีความด้อยพัฒนาอยู่อีกหลายด้าน

ยังมีความสับสนกันอยู่มากระหว่าง ความเจริญเติบโตและทันสมัยในด้านวัตถุ (Modernization) กับ “การพัฒนา” (Development) ซึ่งถ้ามองอย่างแยกแยะแล้วจะเห็นว่า แท้ที่จริงความสะดวกสบายทางด้านวัตถุเหล่านี้เป็นเรื่องของ “ความทันสมัย” ที่เป็นภาพลวงตา (Myth) และในท่ามกลางความเติบโตทางวัตถุนี้อาจไม่มี “การพัฒนา” เลยก็ได้ ดังที่ Norman Jacob นักวิจัยชาวอเมริกันผู้หนึ่งได้เคยศึกษาประเทศไทยในฐานะที่เป็นประเทศที่ “ทันสมัย” ในด้านวัตถุและรูปแบบ แต่ “ไม่พัฒนา” ในเชิงเนื้อหา (งานวิจัยเรื่อง Modernization without Development: Thailand as an Asian Case Study อ้างถึงใน พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต--สมณศักดิ์ในขณะนั้น, 2526, น. 3-5)

ข้อสรุปเช่นนี้คงจะไม่ใช่ที่ยอมรับของผู้ที่หลงชาติ แต่เราอาจต้องตั้งคำถามกับตนเองว่า สภาพการณ์ที่รัฐบาลทหารใช้อำนาจปราบปรามประชาชนกลางเมืองหลวงล่าสุดเมื่อ ปี พ.ศ. 2534 ก็น่าจะมีการอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรว่า มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวนไม่น้อยขณะการเลือกตั้งด้วยการซื้อคะแนนเสียงก็ดี หรือการที่ยังไม่สามารถจัดการกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและนักการเมืองที่เป็นต้นเหตุของภาวะเศรษฐกิจล่มก่ดี ปรากฏการณ์เหล่านี้จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงความต้อพัฒนาในบางด้านของสังคมไทยได้หรือไม่

ในขณะที่กลุ่มหนึ่งหลงชาติ แต่อีกกลุ่มหนึ่งกลับมองไม่เห็นความดีงามใด ๆ ของสังคมไทยเลย แต่ยึดเอาแบบแผนของชาติอื่นเป็นสรณะ ความคิดที่สุดโต่งทั้งสองขั้วเป็นอันตรายและเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนา ความคิดสองขั้วที่ขาดการวิเคราะห์แยกแยะ ทำให้ต้องตั้งคำถามต่อระบบและกระบวนการของการศึกษาเรียนรู้ของสังคมไทย ส่วนในเรื่องการเป็นอาณานิคมทางปัญญา ก็เนื่องจากระบบการศึกษาของไทยทุกระดับแยกขาดจากสภาพความเป็นจริงของสังคม และไม่สามารถตอบสนองหรือแก้ไขปัญหาของสังคมไทยได้ นอกจากนี้สถาบันการศึกษาของไทยทุกระดับยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทซึ่งเป็นสังคมส่วนใหญ่ของประเทศ (เสนห์ จามมริก, อ้างแล้ว)

5. ธรรมเศรษฐศาสตร์: ทางรอดจากวิกฤติสังคมไทย

ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี และผู้ทรงภูมิปัญญาของสังคมไทยอีกหลายท่านได้เสนอทิศทางการพัฒนาที่ตรงกันข้ามกับ “หินเศรษฐศาสตร์” ที่เรียกว่า “ธรรมเศรษฐศาสตร์” หรือ “ธรรมนิคม” แนวทางนี้เป็นภูมิปัญญาและวิถีชีวิตอันเก่าแก่ดั้งเดิมของสังคมไทยซึ่งถูกเบียดขับด้วยแนวคิดทุนนิยมและวัตถุนิยม

แนวทางนี้มีสาระสำคัญโดยสรุปว่า เป้าหมายที่แท้จริงของการพัฒนาคือการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) ซึ่งเป็นการมองชีวิตมนุษย์ในทุกมิติอย่างมีดุลยภาพ ระหว่างร่างกายและจิตใจ มีความสมดุลพอดีระหว่างวัตถุ (Material) และการพัฒนาทางจิตวิญญาณ (Spiritual) ดุลยภาพนี้จะทำให้มนุษย์ใช้ชีวิตอย่างสงบสุข และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้อื่นและธรรมชาติแวดล้อมด้วยความตระหนักรู้ว่าสรรพสิ่งในโลกต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และพึงอยู่ร่วมกันอย่างช่วยเหลือเกื้อกูลฉันท์เพื่อนมนุษย์ ชีวิตของมนุษย์มิได้มีเพียงมิติเดียว ความมั่งคั่งร่ำรวยด้วยโภคทรัพย์เพียงอย่างเดียวไม่ได้ทำให้ชีวิตมนุษย์มีความสุขที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าความมั่งคั่งนั้นได้มาด้วยการกดขี่เอาเปรียบผู้อื่น หรือเกิดจากการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้ามนุษย์ใช้หรือทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสียหมดแล้ว มนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตต่อไปได้

ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี ได้เสนอความเห็นเพื่อแก้วิกฤติของสังคมไทยว่า จะต้องปรับเปลี่ยนเป้าหมายการพัฒนาจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบแยกส่วนมาเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งศาสนามองการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่า หมายถึง

- (1) มีวัตถุประสงค์จายพอเพียงที่หล่อเลี้ยงชีวิต

(2) มีความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ

(3) มีการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น (ประเวศ, 2531 ในทิศทางหมู่บ้านไทย น. 73)

ท่านยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะของจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ ที่จะเอื้อต่อการพัฒนาว่า ประกอบด้วย (1) ความฉลาด (2) ความขยัน (3) การประหยัด (4) ความซื่อสัตย์ (5) ความเมตตา กรุณา ซึ่งการศึกษาน่าจะมีส่วนช่วยในการเสริมสร้าง คุณลักษณะดังกล่าวนี้ได้ (อ้างแล้ว, น. 75)

ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี ยังได้ขยายความถึงระบบเศรษฐกิจทางเลือก ที่หลายฝ่ายได้กล่าวถึงว่าจะจะเป็นทางรอดของสังคมไทย โดยเรียกชื่อต่างกันไปว่า เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจพื้นฐาน หรือ เศรษฐกิจชุมชน ว่ามีความคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกัน และได้ขยายความว่า เศรษฐกิจพื้นฐานมีลักษณะ 5 ประการ ดังนี้

(1) เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งมวล

(2) มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน

(3) เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นบูรณาการ หมายถึงไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจโดดๆ แต่เชื่อมโยงกับสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม

(4) อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง

(5) มีการจัดการและนวัตกรรมต่างๆ เพื่อเพิ่มเติมความก้าวหน้าให้แก่เรื่องพื้นฐาน ทำให้มีพลวัตอย่างไม่หยุดนิ่ง (ดูรายละเอียดในประเวศ วะสี, ปาฐกถาพิเศษ, อ้างแล้ว, น. 69-70)

6. เครือข่ายศาสนากับการพัฒนา : จากแนวคิดสู่การทดลองปฏิบัติ

แนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นหาใช่ความเพ้อฝันที่เลื่อนลอย แต่ได้มีการนำไปทดลองปฏิบัติอย่างได้ผลมาแล้ว ในบทที่กล่าวถึงบทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน จะเห็นได้ถึงความพยายามของ อพช. ในการประสานงานกับภาคีต่าง ๆ เพื่อเสนอทางเลือกในการพัฒนาให้แก่สังคม ความพยายามเหล่านี้แม้จะเทียบไม่ได้กับขนาดของปัญหาและความกว้างใหญ่ไพศาลของประเทศ แต่อย่างน้อยก็ได้แสดงให้เห็นจิตวิญญาณที่ไม่ยอมจำนนต่อแนวทางการพัฒนากระแสหลักซึ่งได้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนไปทั่ว ในขั้นนี้จะยกตัวอย่างเฉพาะงานของเครือข่ายศาสนากับการพัฒนา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้ข้างต้น

ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี ได้แสดงความเห็น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 ก่อนที่จะเกิดภาวะเศรษฐกิจล่ม ในปี พ.ศ. 2540 ว่า ในขณะที่ทิศทางของการพัฒนาประเทศในระดับมหภาคดูมีดีมน เพราะถูกครอบงำด้วยมิชชันนารี ที่มองว่าการเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยเดียวที่ชี้วัดความสำเร็จ และได้ละเลยการพัฒนาด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรม จนนำไปสู่วิกฤติด้าน ต่าง ๆ แต่การพัฒนาในระดับจุลภาคคือระดับหมู่บ้าน ซึ่งอาศัยหลักธรรมของพุทธศาสนาในการมองชีวิต อย่างเป็นองค์รวม ได้ให้แสงสว่างและความหวัง และเป็นกลวิธีที่สำคัญที่สุด (ประเวศ, 2531, ในทิศทางหมู่บ้านไทย, น. 72)

เครือข่ายนี้มีแนวคิดหลักว่า สถาบันศาสนามีภารกิจในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ให้มีความสมดุลทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ให้แนวทางแก่ประชาชนในการที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี ไม่เบียดเบียนเอาไรต์เอาเปรียบซึ่งกันและกัน รวมทั้งไม่เบียดเบียนทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เครือข่ายดังกล่าวนี้อาศัยหลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางการพัฒนาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ และเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านจิตใจและจริยธรรมของประชาชน สาระสำคัญเป็นเรื่องของการพัฒนา คุณภาพของมนุษย์ไปสู่ความเป็น "มนุษย์ที่สมบูรณ์" หรือเป็น "สัตว์ผู้ประเสริฐ" อันจะเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ต้องศึกษาทำความเข้าใจกับธรรมชาติทั้งด้านบวกและด้านลบของตนเองอย่างถ่องแท้ จนสามารถดัดแปลงตนเองให้อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้อย่างช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เครือข่ายศาสนากับการพัฒนาเชื่อว่าหลักคิดและแนวปฏิบัติเช่นว่านี้ จะนำมาซึ่งสังคมที่สงบสุข มีความร่มเย็นเป็นธรรม เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

หลักธรรมของพุทธศาสนาจึงให้แนวการพัฒนา มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่เป็นองค์รวม (Holistic) เครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนาไม่ได้จำกัดหรือถูกผูกขาดโดยพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างหลายศาสนาเพื่อประยุกต์หลักธรรมคำสั่งสอน ซึ่งต่างมีจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น (ประเวศ วะสี, ศาสนธรรมกับการพัฒนาหมู่บ้าน, ในทิศทางหมู่บ้านไทย, น. 73-74)

เป็นที่น่ายินดีว่า นอกจากพระสงฆ์และนักบวชชายจะมีบทบาทในการพัฒนาสังคม โดยอาศัยหลักศาสนธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันยังมีนักบวชหญิงจากศาสนาต่าง ๆ ที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสตรีโดยเฉพาะ จึงเป็นการเอื้อประโยชน์และให้โอกาสแก่สตรีซึ่งถูกละเลยจากสถาบันทางศาสนามานาน

โดยสรุปกล่าวได้ว่า เครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนา มีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ทำให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และกำหนดทำที่ที่เหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งการเสนอทางเลือกหรือทางออกที่เหมาะสมของการพัฒนา (Alternative Development) ให้แก่สังคมไทย เครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนา ไม่ได้ใช้วิธีการเทศนาสั่งสอน แต่ลงมือปฏิบัติการเพื่อปรับปรุงยกระดับคุณภาพชีวิตอย่างเป็นองค์รวม โดยการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพ สภาพจิตใจ และ ความสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อม

7. บทสรุป

วิกฤติทางเศรษฐกิจ การเมือง และ วัฒนธรรม ซึ่งสังคมไทยกำลังเผชิญอยู่อย่างหนักหน่วงในขณะนี้ น่าจะทำให้คนไทยทุกคนซึ่งมีความห่วงใยต่อบ้านเมือง ต้องหยุดทบทวนความผิดพลาดในอดีต และน่าจะได้ทบทวนถึงคุณค่าและคุณูปการของขบวนการพัฒนาเอกชน ซึ่งตลอดเวลาที่ผ่านมามีบทบาทในการตั้งคำถามกับทิศทางการพัฒนาสังคม เหนียวรั้งสติ แสวงหาทางเลือกในการพัฒนามาโดยตลอด อพช.หลายร้อยองค์กรได้อุทิศตนทำงานเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชนผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ ได้พยายามต่อสู้ดิ้นรนเพื่อแสวงหาหนทางในการแก้ไขและป้องกันปัญหาตามอัตภาพของตน โดยปราศจากการช่วยเหลืออย่างจริงจังจากรัฐ

ในท่ามกลางแนวคิดการพัฒนากระแสหลัก ซึ่งได้นำสังคมไทยมาสู่วิกฤติการณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีแนวคิดที่ทวนหรือสวนกระแสการพัฒนาสังคมและการจัดระบบการศึกษาที่เป็นกระแสหลักของโลกและของสังคมไทย แนวคิดนี้ ถึงแม้ว่าจะยังเป็นกระแสรองหรือกระแสทางเลือกอยู่ แต่กล่าวได้ว่า นับวันจะเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากได้วิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดกระแสหลักได้อย่างตรงเป้า และสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่สังคมเผชิญอยู่ แนวคิดกระแสรองนี้มีได้เป็นเพียงความคิดผันอันเลื่อนลอยโดดเดี่ยวอยู่บนหอคอยงาช้าง ไม่สอดคล้องกับความ เป็นไปของสังคม แต่เป็นแนวคิดที่ได้นำไปทดลองปฏิบัติ และพิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นแนวทางที่สามารถ ฟื้นฟูศักยภาพของสังคมไทยได้ในระดับหนึ่ง

ประเด็นที่จะต้องพิจารณาอย่างจริงจัง ได้แก่ สังคมไทยจะหันกลับมาทบทวนแนวทางการ พัฒนาประเทศซึ่งถูกรอบงำด้วยแนวคิดกระแสหลักมาเป็นเวลาช้านาน เพื่อสร้างคุณภาพของการ พัฒนาประเทศอย่างเป็นองค์รวมได้อย่างไร ขณะนี้วิกฤติการณ์ของสังคมไทยมิได้มีแต่เฉพาะทาง เศรษฐกิจและระบบการศึกษาเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงวิกฤติการณ์ด้านสังคม และวัฒนธรรมอีกด้วย

ในท่ามกลางความทันสมัยของตึกรามบ้านช่อง ศูนย์การค้าขนาดใหญ่ ถนนหนทาง รถยนต์ หุรรหาคาราคาแพงหลายยี่ห้อ ฯลฯ ประเทศไทยกลับเผชิญปัญหาสังคมร้ายแรงต่าง ๆ นานา ตั้งแต่ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร อาชญากรรมที่โหดเหี้ยมรุนแรง ปัญหายาเสพติดในกลุ่มนักเรียน นักศึกษา การมอมเมาแมวสูมทางเพศ การตั้งครรภ์ที่ไม่พึงปรารถนา การทำแท้งและการทอดทิ้งเด็ก การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ อาชญากรรมทางเพศ การเติบโตขยายตัวของธุรกิจบริการทางเพศ ฯลฯ

ส่วนปัญหาด้านการเมืองนั้นแม้จะคลี่คลายไประดับหนึ่ง เนื่องจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ ปัจจุบัน แต่ก็ยังไม่มีความแน่นอนว่าสังคมไทยจะฝ่าฟันวิกฤติการณ์ทางการเมืองที่เคยมีมาอย่างต่อเนื่องไปได้ตลอดรอดฝั่งหรือไม่ การเมืองในระบบประชาธิปไตยอย่างมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่ง วาดหวังไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน จะเกิดดอกออกผลเป็นปึกแผ่นมั่นคง จนสามารถเอื้อให้กลไก อื่นของรัฐสามารถปฏิรูปการศึกษาได้อย่างไร และการศึกษาในระบบใหม่นี้ จะเป็นปัจจัยหนุนส่งให้ สังคมไทยก้าววิกฤติการณ์ด้านต่างๆได้อย่างไร ประเด็นปัญหาเหล่านี้ล้วน ทำลายสติปัญญาและ วิสัยทัศน์ของสังคมไทยทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่า เมื่อเปรียบเทียบกับหลักการของรัฐธรรมนูญฉบับก่อน ๆ แล้ว รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้สร้างความหวังว่า สังคมไทยจะพัฒนาไปสู่สภาพที่ดีงามกว่าที่เคยเป็นมา แล้ว ทั้งนี้เนื่องจาก รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้จัดวางระบบโครงสร้างทางการเมืองการปกครองในมิติใหม่ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยสามารถเข้ามามี ส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ ได้มากขึ้น การเมืองการปกครองในระบบใหม่จึงมีความโปร่งใสตรวจสอบได้มากขึ้น

ที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด รัฐธรรมนูญฉบับนี้เน้นความสำคัญของ “การสร้างเสริมความรู้และ ปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์เป็นประมุข... การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ” โดยได้ฝาก ภารกิจอันยิ่งใหญ่ไว้กับระบบการศึกษาของชาติ (ดู มาตรา 81)

ภารกิจดังกล่าวนี้ไม่อาจจะสำเร็จลุล่วงได้โดยอาศัยแต่ภาครัฐ ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบ

ระบบอำนาจนิยมและลัทธิทุนนิยมมาโดยตลอด ทั้งนี้เนื่องจาก “ระบบอำนาจนิยม” ซึ่งครอบงำหน่วยงานภาครัฐมาอย่างยาวนาน จะเป็นอุปสรรคขวางกั้นการให้การศึกษาที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตย ซึ่งจะต้องอาศัยการปรับปรุงโครงสร้าง และการปรับแนวคิดและแนวปฏิบัติของบุคลากรของรัฐระยะหนึ่งก่อน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระดมสรรพกำลังและทรัพยากรด้านการศึกษาจากแหล่งอื่นๆ เพื่อประสานพลังในการปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาเรียนรู้ให้เกิดความเข้มแข็ง เพื่อให้สังคมไทย มีทรศนะใหม่ จิตสำนึกใหม่ และทักษะใหม่ ที่จะเผชิญกับสถานการณ์ใหม่ และสังคมใหม่ ตามบทวิเคราะห์ของศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี (ประเวศ วะสี, ปฏิรูปการศึกษา อ่างแล้ว, น. 25, 33-40)

การปรับเปลี่ยนที่สำคัญคือแนวคิดและทิศทางในการพัฒนาสังคมไทยที่ขาดดุลยภาพระหว่างอุตสาหกรรม/เกษตรกรรม ชนบท/เมือง มาโดยตลอด ซึ่งถ้าไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ วิกฤติสังคมที่เคยเผชิญมาก็จะเป็น “วงจรรูปาทย์” ที่ย้อนกลับมาสร้างความเสียหายให้แก่สังคมไทยซ้ำแล้วซ้ำอีก

ประเด็นที่ทำทหายหน่วยงานของรัฐซึ่งดูแลด้านการศึกษาเป็นอย่งยั้ง คือจะปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาซึ่งหล่อหลอมและถ่ายทอดระบบอำนาจนิยมและทุนนิยม ไปสู่ระบบการศึกษาที่ตั้งอยู่บนหลักการเรื่อง “ความรู้คู่คุณธรรม” การขยายโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษา และการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ของการศึกษาที่ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมและความเจริญก้าวหน้าของเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ ที่จะเอื้อให้ “คนทั้งชาติ” อยู่รอดด้วยดีอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคอย่างไร ระบบการศึกษาจะส่งเสริมสนับสนุนให้คนทั้งชาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้อย่างไร

ข้อสรุปดังกล่าวมานี้จำเป็นที่จะต้องขยายความว่า ไม่ได้เกิดจากความคิดหรือทำที่ที่ปฏิเสธ “ความทันสมัย” หรือคัดค้านการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและหวังที่จะดึงประเทศไทยให้ถอยหลังเข้าคลอง แต่เป็นการแสวงหาแนวทางของการดำรงชีวิตในแนวทางผสมผสานอย่างมีดุลยภาพและอาศัยประโยชน์จากภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยซึ่งมีรากฐานมาจากพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ซึ่ง ผู้รู้ทั้งหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งใน แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย : บทวิเคราะห์เบื้องต้น” แล้ว

บทที่ 4

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา : แนวคิดและการดำเนินงาน

1. ความนำ

รายงานบทนี้เรียบเรียงจาก (1) งานเขียนเกี่ยวกับบทบาทด้านการศึกษาและการพัฒนาสังคมขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง (2) การสัมภาษณ์ความคิดเห็นของนักพัฒนาอาวุโส และ (3) คำตอบจากแบบสอบถามประกอบงานวิจัยเรื่อง “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา” (รายชื่อองค์กรที่ตอบแบบสอบถามแสดงในภาคผนวก ค)

องค์กรพัฒนาเอกชน ได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง ในการตอบแบบสอบถามที่ค่อนข้างยาว และสลับซับซ้อน ความร่วมมือดังกล่าวเป็นการบ่งชี้ได้ในระดับหนึ่งว่า อพช. ต้องการมีส่วนร่วมในการปฏิรูปการศึกษา คำตอบทั้งหมดบ่งชี้ถึงการมีจิตสำนึกร่วมในการแก้วิกฤติการศึกษาของชาติ และสังคม ต้องการร่วมมือและให้ความสำคัญต่อการยกพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

เพื่อเป็นการสื่อความคิดและทัศนะของผู้ตอบแบบสอบถาม รายงานฉบับนี้ได้พยายามรักษาสำนวนภาษาของผู้ตอบแบบสอบถามไว้ให้มากที่สุด คำตอบบางส่วน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับบทบาทของหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐ อาจไม่รัดกุมและสะท้อนอติวิสัยของผู้ตอบ แต่เป็นความรู้สึกนึกคิดที่แท้จริง ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ในการทำความรู้จัก อพช. เพื่อเป็นแนวทางการประสานความร่วมมือในอนาคต

อนึ่ง จำเป็นต้องย้ำในที่นี้ว่า องค์กรที่ตอบแบบสอบถามเป็นองค์กรที่มีรายชื่ออยู่ในทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2540 ของคณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.) เท่านั้น

รายงานบทนี้แบ่งเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านการศึกษา

ตอนที่ 2 การดำเนินงานด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน

2. แนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านการศึกษา

ถ้ายอมรับว่าการศึกษามีเจตนารมณ์และมีภารกิจทางสังคมในการพัฒนาคน ระบบการศึกษาเป็นกลไกเปิดประตูโอกาสให้คนทั้งมวลในชาติได้เรียนรู้วิชาการที่สะสมสืบทอดกันมาและสามารถติดตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ได้ (ดูเสนห์ จามริก, 2537 น.1) เราก็ต้องยอมรับว่าตลอด 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา อพช. ร่วมกับภาคีทางสังคมอื่นๆ ได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนาคนและพัฒนาสังคมอยู่ไม่น้อย

ถึงแม้ว่าภารกิจหลักของอพช.ส่วนใหญ่จะไม่ใชการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนหรือการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยตรงเหมือนกับภาครัฐและภาคเอกชน แต่กิจกรรมการช่วยเหลือและพัฒนาสังคม ของ อพช. ไม่ว่าจะเป็น การให้การสงเคราะห์บริการ การพัฒนา หรือการรณรงค์เผยแพร่ข้อมูล แนวคิดในประเด็นต่างๆ ก็ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในตัว

การกล่าวถึง “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา” มีประเด็นละเอียดอ่อนที่ต้องทำความเข้าใจตั้งแต่ต้นว่า ไม่ได้หมายถึงสภาพที่ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ซึ่งเป็นผู้มีความรู้สูงส่งกว่า ไปทำหน้าที่สั่งสอนประสิทธิประสาทความรู้ ให้แก่กลุ่มเป้าหมายในลักษณะของการสื่อสารทางเดียวระหว่าง “ผู้รู้” กับ “ผู้เรียน” แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบสื่อสารสองทาง ที่ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้จากกันและกัน ในข้อมูลและประสบการณ์ชีวิตของกันและกัน บนพื้นฐานของเพื่อนมนุษย์

ตัวอย่างรูปธรรม เช่น กรณีเด็กหรือสตรีที่ถูกล่วงเกินทางเพศ ซึ่งมาขอความช่วยเหลือจากผู้ปฏิบัติงานของ อพช. นั้น ในกระบวนการของการให้คำแนะนำปรึกษานั้นก็จะเกิดการเรียนรู้จากกันและกันทั้งสองฝ่าย ผู้มาขอบริการเกิดการเรียนรู้ในเนื้อหาสาระ ที่ผู้ปฏิบัติงานให้คำแนะนำปรึกษา ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาในเชิงกฎหมาย เศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ ในขณะเดียวกันผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ก็ได้เรียนรู้เกี่ยวกับสภาพปัญหาของการละเมิดสิทธิ อารมณ์ความรู้สึกของผู้เดือดร้อนและครอบครัว ความประสงค์และเจตคติเกี่ยวกับแนวทางการแก้ไขปัญหา ความอ่อนด้อยลำหลังหรือแม้กระทั่งความฉ้อฉลของระบบและกระบวนการของสังคม ข้อมูลเหล่านี้ทำให้ผู้ปฏิบัติงานได้เรียนรู้สภาพความเป็นจริงในบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทย ซึ่งอาจตอกย้ำยืนยันหรือขัดแย้งกับตำราหรือประสบการณ์ของต่างประเทศ ประสบการณ์การทำงาน ทำให้ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. เกิดความรู้ความเข้าใจต่อสภาพปัญหา แนวทางแก้ไขในด้านกฎหมาย นโยบายของรัฐ มาตรการทางสังคม ฯลฯ ถือได้ว่าผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ได้สะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ และมีฐานะเป็นทรัพยากรทางการศึกษา (Resource person) ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์ประเด็นเพื่อสร้างกิจกรรมในการป้องกันแก้ไขปัญหา และนำข้อมูลข่าวสารที่ได้เรียนรู้จากกระบวนการทำงาน ไปเคลื่อนไหวณรงค์ให้สังคมวงกว้างรับรู้ต่อปัญหาการล่วงละเมิดสิทธิทางเพศ ซึ่งก็จะเป็นประโยชน์ในการป้องกันหรือแก้ไขปัญหาต่อไป

กระบวนการเรียนรู้ ในประเด็นอื่น ๆ ที่ อพช. เกี่ยวข้องด้วยเกิดขึ้นในลักษณะเดียวกันกับตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่สอดแทรกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการทำงานของ อพช. (Built-in-Process) (มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม, 2533 น. 28)

ถ้าจะตั้งคำถามว่า อพช. มีบทบาทในการจัดการศึกษาในลักษณะใด คำตอบที่ใกล้เคียงที่สุด น่าจะเป็นว่า อพช. ส่วนใหญ่มีบทบาทในการให้การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาดูตามอัยยาศัยแก่ประชาชนผู้ใช้หรือได้รับประโยชน์จากบริการ ระบบการศึกษาของ อพช. เป็นการศึกษาเพื่อประชาชนผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งอาจจะไม่เคยได้รับประโยชน์จากการศึกษาในระบบของรัฐมาก่อน นักพัฒนาอาวุโสท่านหนึ่งเห็นว่า งานหลักของ อพช. คือ การให้การศึกษานอกระบบในเนื้อหาต่าง ๆ อพช. เป็นหน่วยงานที่ให้บริการด้านการศึกษาซึ่งมีเป้าหมายในการยกระดับความรู้และจิตสำนึกของผู้รับบริการเพื่อจะนำไปสู่สังคมที่ดีกว่า (คำสัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร. โคทม อารียา)

เอนก นาเคบุตร นักพัฒนาอาวุโสอีกท่านหนึ่งเห็นว่า อพช. มีบทบาทเกี่ยวข้องอยู่กับ “การศึกษาปวงชน” ซึ่ง “การศึกษาปวงชน” เป็นข้อเรียกร้องที่เอนกขอให้ขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขวางครอบคลุมออกไป เพราะระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน หรือการศึกษาตามอัยยาศัย ครอบคลุมไปไม่ถึง

เอนก นาคะบุตร อธิบายว่า “การศึกษาปวงชน” เป็นการศึกษาเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน เพื่อพัฒนาตนเองให้มีศักยภาพในการแก้ปัญหาและดำเนินชีวิตในชนบทมากยิ่งขึ้นด้วยตัวของเขาเอง โดยให้ชาวบ้านจัดการศึกษาเอง และมี อพช. รัฐ และอื่น ๆ เป็นผู้สนับสนุน เอนกเน้นย้ำว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายของการเรียนรู้ได้ เพราะชาวบ้านมีองค์ความรู้ (Knowledge) และทรัพยากรบุคคลด้านการศึกษา ที่สามารถถ่ายทอดความรู้ที่สนองต่อความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชนได้ ชาวบ้านมีผู้นำชุมชนที่เป็นที่เคารพศรัทธาที่สามารถปรับเปลี่ยนเจตคติ (Attitude) ของสมาชิกชุมชนให้ลด ละ เลิกอบายมุข และสามารถใช้ชีวิตในทางที่ถูกต้องได้ นอกจากนี้ยังมีผู้รู้ที่สามารถถ่ายทอดเทคนิควิทยาการ (skill) ในการดำรงชีพได้ กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านซึ่งเกิดจากการจัดการกันเอง เรียนรู้จาก “ปราชญ์ชาวบ้าน” ด้วยวิธีการสาธิตดูงาน การทดลองปฏิบัติ การพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้วยภาษาและบรรยากาศแบบชาวบ้าน ด้วยเนื้อหาที่จำเป็นต่อการดำรงชีพและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น จึงเป็นการเรียนรู้ใน “มหาวิทยาลัยชีวิต” และอยู่ในโลกของความเป็นจริงของชาวบ้าน การศึกษาปวงชน ดังที่กล่าวมานี้ อาจจะยากลำบากที่จะนำไปผสมผสานกับ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน หรือแม้แต่การศึกษาตามอัธยาศัย ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาปวงชนมีภารกิจและ เป้าหมายที่ชัดเจนในการสนองตอบความต้องการในการพัฒนาตนเองของชาวบ้าน ชาวบ้านมีความต้องการและความจำเป็น (Needs) ที่จะเรียน จึงเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของชาวบ้าน (เอนก นาคะบุตร, 2533) ทางออกจึงไม่ใช่เป็น “การผสมผสาน” ให้เข้ากับระบบการศึกษาที่มีโครงสร้างขนาดมหึมาอย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน แต่ควรจะเป็นการสนับสนุนให้ชาวบ้านจัดการศึกษาในระหว่างกันเอง โดยรัฐและ อพช. มีบทบาทในการสนับสนุน

อพช. ที่ตอบแบบสอบถามแสดงทัศนะว่า อพช. มีบทบาทในการ “ให้การศึกษาเพื่อชีวิต” เป็นการเสริมความรู้นอกระบบโรงเรียนให้กับกลุ่มเป้าหมาย ด้วยวิธีการเรียนรู้ด้วยตนเอง จากสถานการณ์จริง สิ่งที่เรียนคือสิ่งที่จำเป็นต้องใช้ ดังนั้น กลุ่มเป้าหมายจึงสามารถนำความรู้ไปใช้ได้ อพช. มีทัศนะว่า การศึกษาต้องสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ผู้เรียนในทางสติปัญญา ให้เกิดการพึ่งตนเองทั้งในระดับบุคคลและชุมชน รัฐควรให้โอกาสทุกคนในด้านการศึกษา การศึกษาไม่ใช่การแข่งขันหรือการวัดความรู้เพียงอย่างเดียว

3. การดำเนินงานด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน

3.1 กลุ่มเป้าหมายและระดับของงานด้านการศึกษาของ อพช.

การทบทวนงานเขียนและแบบสอบถามประกอบงานวิจัยสรุปได้ว่า กิจกรรมด้านการศึกษาของ อพช. จำแนกได้หลายระดับและหลากหลายในเชิงเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ตั้งแต่การให้การศึกษาคู่อบรมที่มุ่งให้ความรู้พื้นฐานหรือทักษะบางประการแก่กลุ่มเป้าหมายตามสภาพปัญหาหรือความต้องการ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายสามารถช่วยตนเองได้ในการดำรงชีวิต การพัฒนาอาชีพ การปรับตัวให้ทันสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป การพัฒนาจิตสำนึก การส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจการต่าง ๆ ในการรักษาสิทธิและผลประโยชน์ ตลอดจนการพัฒนาคุณธรรมและจิตสำนึก

ในการรับใช้ประชาชนส่วนรวม นอกเหนือจากกลุ่มเป้าหมายเฉพาะแล้ว อพช. ยังถือว่าความรับรู้ของสาธารณชนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ การให้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอแนะแนวคิดและแนวทางแก่สาธารณชนผ่านสื่อต่าง ๆ จึงเป็นกิจกรรมที่ อพช. ให้ความสำคัญด้วย กล่าวโดยสรุป กลุ่มเป้าหมายและระดับของงานด้านการศึกษาของอพช. โดยรวมจำแนกได้ดังนี้

1. การให้การศึกษาในระดับปัจเจกบุคคล
2. การส่งเสริมการพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม
3. การให้การศึกษาต่อสาธารณชนวงกว้าง
4. การรวบรวมและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพสังคมไทย
5. การแสวงหาและการเสนอแนะทางเลือกในการพัฒนาแก่สังคม
6. การเคลื่อนไหวคัดค้านอำนาจเผด็จการ

3.2 เนื้อหา

เนื้อหาในงานด้านการศึกษาของ อพช. ซึ่งกระทำกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งจำแนกเป็นระดับต่าง ๆ ตามข้อ 3.1 มีความหลากหลาย แต่สามารถจัดเป็นกิจกรรมการพัฒนาหรือการให้การศึกษาในด้านต่าง ๆ เช่น งานด้านเกษตร งานด้านเด็กและเยาวชน ฯลฯ ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน พ.ศ. 2540 ได้จำแนกงานที่อพช. ดำเนินงานอยู่ออกเป็น 13 ด้าน ซึ่งหมายถึงเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมายที่กิจกรรมขององค์กรให้บริการหรือตอบสนอง นอกจากนี้ยังหมายถึงการจับกลุ่มเป็น “เครือข่าย” ในการช่วยเหลือสนับสนุนกันในการทำงาน ซึ่งนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะของการสื่อสารหลายทาง การชี้แนะและแนะทางออกให้แก่สังคม ระหว่าง ชาวบ้าน-ชุมชน-อพช. และภาคีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง งานเหล่านี้จำแนกเป็นเครือข่ายด้านต่าง ๆ ได้แก่

1. เครือข่ายเกษตร
2. เครือข่ายเด็ก
3. เครือข่ายแรงงาน
4. เครือข่ายชาวเขาและชนกลุ่มน้อย
5. เครือข่ายประสานและสนับสนุนงานพัฒนา
6. เครือข่ายผู้หญิง
7. เครือข่ายศาสนากับการพัฒนา
8. เครือข่ายชุมชนแออัด
9. เครือข่ายสาธารณสุข
10. เครือข่ายพัฒนาชุมชน
11. เครือข่ายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
12. เครือข่ายสิทธิมนุษยชน
13. เครือข่ายสื่อ

3.3 รายละเอียดการดำเนินงานด้านการศึกษาของ อพช.

ดังได้กล่าวมาแล้วในข้อ 3.2 ว่า บทบาทด้านการศึกษาของ อพช. สนองต่อบทบาทกลุ่มเป้าหมายและจำแนกออกได้หลายระดับ เพื่อให้เห็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น จะขยายความดังนี้

3.3.1 การให้การศึกษาในระดับปัจเจกบุคคล

ประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ตามเป้าหมาย วัตถุประสงค์ขององค์กร และความจำเป็นของกลุ่มเป้าหมาย มีรายละเอียด ดังนี้

(1) การส่งเสริมการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การให้บริการการศึกษาโดยตรงทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน (สอศ., 2540, น.4)

ผู้รับบริการส่วนใหญ่ ได้แก่ เด็กและเยาวชน ที่ด้อยโอกาสทางการศึกษา หรืออยู่ในสภาวะที่ยากลำบาก เช่น เด็กในชุมชนแออัด เด็กเร่ร่อน เด็กไร้สัญชาติ เด็กจากครอบครัวไร้สุข เด็กและเยาวชนในชนบท เด็กมุสลิมใน 4 จังหวัดภาคใต้ เด็กชนเผ่าต่าง ๆ ฯลฯ บริการที่ให้ ได้แก่ การจัดการศึกษาให้โดยตรงหรือการให้ทุนการศึกษาตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ ต่าง ๆ ที่จำเป็น มีข้อสังเกตว่างานจัดการศึกษาเป็นกิจกรรมของ อพช. หลายแห่ง โดยเฉพาะที่ฝังตัวทำงานในชนบทหรือในชุมชนแออัด อพช. เหล่านี้จะทำงานโดยอาศัยครอบครัวและชุมชนเป็นฐาน มักจะมองสภาพปัญหาและความต้องการของครอบครัวและชุมชนอย่างเป็นองค์รวม จึงมีแนวโน้มที่จะพยายามขยายกิจกรรมเพื่อสนองตอบความต้องการของสมาชิกของครอบครัวและชุมชนทุกคน กิจกรรมอาจเริ่มต้นด้วยการจัดการศึกษาให้เด็ก แต่ในขณะเดียวกันก็ทำงานกับครอบครัวของเด็กด้วย กิจกรรมด้านการศึกษา มิได้จำกัดเฉพาะการเรียนหนังสือ แต่จะสนใจการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ของเด็กด้วย เช่น การส่งเสริมพัฒนาการของเด็กให้สมกับวัย การพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น การให้การศึกษาแก่เด็กของบางองค์กรยังมีแนวทางในการบริการในรูปแบบเน้นการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน และพยายามผลักดันให้รัฐใช้ประโยชน์ของ อพช. เป็นรูปแบบในการขยายผลไปสู่การให้รัฐนำไปใช้อีกด้วย นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการให้โอกาสด้านการศึกษาในรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น การบวชบรรพชาเป็นสามเณร การฝากญาติโยมอุปการะส่งเสียให้เรียน

ในส่วนของผู้ใหญ่ มีการให้การศึกษาแบบนอกระบบโรงเรียน และการฝึกอาชีพ ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเป้าหมายผู้หญิง ทั้งในกรุงเทพฯ ต่างจังหวัด และในสลัม (จำนงค์ จิตรนิรัตน์, 2540, น. 3)

(2) การเสริมข้อมูลเพื่อขยายความรู้ประกอบการตัดสินใจ อพช. มีบทบาทในการให้ข้อมูลข่าวสาร และการให้คำปรึกษาแก่กลุ่มเป้าหมายและสาธารณชน เป็นการขยายทัศนคติและความรับรู้เพื่อประกอบการตัดสินใจ เช่น ให้ความรู้เรื่องเกษตรทางเลือก และตลาดทางเลือกแก่ผู้ผลิตและผู้บริโภค การนำเสนอทางเลือกด้านการสาธารณสุขแก่ประชาชน เช่น การใช้สมุนไพรในการรักษาตนเอง และการใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมีในการเกษตร (สารี อ๋องสมหวัง, 2540, น.4-5 และสุภัทรา นาคะผิว และคณะ, 2540, น. 2-11) การสังเคราะห์ความรู้เรื่องการผลิตจากประสบการณ์ของชาวบ้าน ให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่และระบบนิเวศน์ (สุภา ไยเมือง และวิฑูรย์ เลี่ยนจำโรญ, 2540, น. 4) การให้การศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนของกลุ่มต่างๆ เช่น เด็ก เยาวชน สตรี แรงงาน คนพิการ ผู้สูงอายุ ชนกลุ่มน้อย ฯลฯ การให้คำปรึกษาด้านกฎหมายและสังคมแก่สตรีที่เป็นผู้

เสียหายจากการละเมิดสิทธิทางเพศ ซึ่งเป็นกระบวนการปลูกจิตสำนึก ให้สตรีเกิดความตื่นตัวในสิทธิของตนเอง และเป็นการกระตุ้นให้สังคมตระหนักว่า สังคมไทยหาใช่เป็นสังคมที่มีความสงบปลอดภัยตาม “มายาคติ” ที่ผู้มีอำนาจพยายามมอมเมาอยู่ไม่ แต่เป็นสังคมที่มีปัญหาเกี่ยวกับสวัสดิภาพและความปลอดภัยทางเพศของสตรีและเด็ก เป็นสังคมที่ยังมีการแสวงหาประโยชน์และการเอาตัวเอาเปรียบในทางเพศ การทำงานของ อพช. จึงเป็นการเปิดเผย “สภาพความเป็นจริง” ต่อสังคม

(3) การส่งเสริมการพัฒนาตนเองของกลุ่มเป้าหมายเพื่อเตรียมความพร้อมของกลุ่มเป้าหมายในการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา หรือเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายกำหนดท่าทีต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดียิ่งขึ้น

นอกเหนือจากการสงเคราะห์และการบริการแล้ว อพช. ยังแตกต่างจากองค์กรการกุศลโดยทั่วไป ซึ่งจำกัดขอบเขตของกิจกรรมเพียงการให้ความสงเคราะห์ช่วยเหลือเพื่อเปิดโอกาสเด็กร้อนเฉพาะหน้า ถือว่าเป็นการสร้างบุญกุศล แต่เป้าหมายของ อพช. ยังมีมากไปกว่านั้น กล่าวคือหวังที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาจิตสำนึกของกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งการกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายและสังคม แสวงหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วด้วย ตัวอย่างกิจกรรมการพัฒนา ได้แก่ การกระตุ้นให้ผู้หญิงมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวหรือปัญหาการละเมิดสิทธิในทางเพศของสตรี นอกจากนี้ยังได้สร้างจิตสำนึกด้านการพัฒนาของผู้หญิงผู้เดือดร้อนด้วยว่า เมื่อยามที่เราเดือดร้อน เราจะเป็น “ผู้รับบริการ” และเมื่อเราแก้ปัญหาได้แล้ว เราก็ควรจะเป็น “ผู้ให้” แก่ผู้อื่นด้วย (กาญจนา แก้วเทพ และบัณฑิต อ่อนดำ)

อพช. ด้านสตรียังมีบทบาทในการเคลื่อนไหว เพื่อส่งเสริมโอกาสและทางเลือกในการพัฒนาผู้หญิงในแนวทางใหม่ ๆ เช่น การเพิ่มโอกาสทางการศึกษาเรียนรู้ของผู้หญิงให้มากขึ้น โดยการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมเสริมความรู้ด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมความรู้ด้านการเมือง การปกครอง กฎหมาย และการมีส่วนร่วมในสังคม กิจกรรมที่ควรกล่าวถึงเป็นพิเศษ ได้แก่ การฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมเพื่อกระตุ้นให้สตรีมีบทบาททางการเมืองการปกครอง ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ ส่งเสริมให้สตรีที่มีศักยภาพสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีการก่อตั้ง “เครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ” เพื่อผลักดันให้มีสตรีสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาจังหวัดรัฐธรรมนูญ ผลักดันการบัญญัติหลักการเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของสตรีในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันจนประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมทางวิชาการ เพื่อเผยแพร่ความรู้ในเรื่องสตรีกับกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกับหลักความเสมอภาคระหว่างชายและหญิง ที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้

กิจกรรมเหล่านี้ได้เสริมสร้างความเชื่อมั่นและความมั่นใจในการแสดงออก ทำให้ผู้หญิงกล้าตัดสินใจได้อย่างถูกต้องในเรื่องต่าง ๆ โดยไม่ถูกพันธนาการจากความเชื่อและค่านิยมผิด ๆ นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมการให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องสุขภาพอนามัยจากมุมมองของผู้หญิง เพื่อให้ ผู้หญิงมีความสามารถในการดูแลสุขภาพของตนเองและผู้อื่น และสามารถเข้าถึงการให้บริการสุขภาพได้ตามที่ต้องการ (จากการสัมมนาเรื่อง “การสร้างองค์ความรู้ผู้หญิงกับสุขภาพ” มี.ค. 2539 โดยเครือข่ายผู้หญิงกับสุขภาพ)

กิจกรรมทั้งหลายที่กล่าวมานี้ เป็นการเสริมสร้างพลังและศักยภาพของสตรี ทำให้สตรีได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและการตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับส่วนรวมมากขึ้น ในขณะที่เดียวกัน อพช. ก็ได้เรียกร้องสังคมให้เปิดใจกว้างในการรับฟังความคิดเห็นของผู้หญิงมากขึ้น กิจกรรมเหล่านี้ ทำให้ผู้หญิงเกิดความพร้อม ความรู้เท่าทัน เพื่อกำหนดท่าทีต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมสร้างโอกาสในการพัฒนาตนเองของสตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีในชนบท ซึ่งยังขาดโอกาส เนื่องจากผู้นำชุมชน และแม่แต่องค์กรพัฒนาเอกชน ยังไม่ได้ให้ความสำคัญมากเท่าที่ควร (เอนก นาคะบุตร, 2533 น. 42 และ น. 51)

ประสบการณ์การทำงานพัฒนาสรุปได้ว่า ผู้หญิงไม่ได้ไร้ศักยภาพ แต่ด้วยค่านิยมและความเชื่อดั้งเดิมซึ่งยังมีอิทธิพลอย่างมากในสังคมไทย โดยเฉพาะชนบท ทำให้สตรีถูกปิดกั้นโอกาสไม่ให้เข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมจึงทำให้ขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพด้านนี้ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันได้มีความตื่นตัวของ อพช. องค์กรประชาชน และ สถาบันการศึกษาซึ่งพยายามจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างพลังและศักยภาพของสตรี โดยอาจจัดเป็นกิจกรรมทางวิชาการในตัวเอง เช่น การฝึกอบรม สัมมนา หรือ อาจถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำงานในเรื่องอื่น ๆ ก็ได้

การส่งเสริมการพัฒนาตนเองในระดับปัจเจกบุคคลนี้ แม้ อพช. จะไม่สามารถแก้ปัญหาที่กลุ่มเป้าหมายเผชิญอยู่โดยสิ้นเชิง แต่ก็เป็นการพัฒนาให้กลุ่มคนดังกล่าว สามารถต่อสู้กับปัญหาด้วยตนเองได้ดียิ่งขึ้น ดังที่ อพช. ซึ่งทำงานกับแรงงานเด็กเห็นว่า "แม้ในความจริงจะไม่สามารถหามาตรการป้องกันเด็กเข้าสู่แรงงานในภาคอุตสาหกรรมได้ แต่สิ่งที่เป็นไปได้ และสามารถดำเนินการเพื่อรักษาสภาพความเป็นเด็กหรือสังคมของเด็กไว้ นั่นคือ การเปิดเวทีให้เด็กได้พัฒนาศักยภาพของตนเอง" (ผู้จัดการ 1 พ.ค. 2539 อ้างถึงใน ผสพ., 2539, น. 29)

(4) การพัฒนาด้านจิตใจ หลายองค์กรได้นำหลักศาสนามาเป็นแนวทางในการพัฒนา องค์กรเหล่านี้อาจเป็นองค์กรของนักบวช หรือฆราวาส หรือเป็นองค์กรที่มีสมาชิกที่เป็นทั้งนักบวชและฆราวาส ซึ่งอาจเรียกโดยรวมว่าเป็นกลุ่ม/เครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนา มีข้อสังเกตคือ แม้จะทำงานด้านการพัฒนาจิตใจ แต่วิธีการทำงานจะไม่ใช้วิธีการเทศนาสั่งสอน แต่ผสมผสานหลักศาสนธรรมในกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมต่าง ๆ เช่น กิจกรรมด้านเกษตร สมุนไพร การอนุรักษ์ธรรมชาติ (ดู พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ, เครือข่ายเพื่อการเรียนรู้, น.16-20) กิจกรรมเหล่านี้มีพระสงฆ์เป็นแกนนำ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน หลายกิจกรรมเกิดจากการเรียนรู้และจิตสำนึกของพระสงฆ์ที่สังเกตว่า แม้ชาวบ้านจะยากจนแต่ก็ยังชวนขวยที่จะทำบุญ ดังนั้นพระจึงต้องหาทางให้หมู่บ้านมีความเจริญขึ้น เป็นการตอบแทน นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วยังมีกลุ่มฮักเมืองน่านซึ่งมีพระครูพิทักษ์นันทคุณเป็นแกนกลาง ท่านได้ใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นแนวทางการพัฒนาด้านจิตใจ เพื่อเป็นรากฐานให้สมาชิกเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาในเรื่องอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ท่านเน้นให้มีความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาดีเอาเปรียบกัน เป้าหมายคือ "ทำเพื่อให้ ไม่ได้ทำเพื่อเอา" (พระครู พิทักษ์นันทคุณ เครือข่ายการเรียนรู้, น. 24) กิจกรรมที่อาศัยศาสนธรรมของอีกองค์กรหนึ่ง ได้แก่ กิจกรรมธนาคารหมู่บ้าน ของมูลนิธิเผยแผ่ชีวิตอันประเสริฐ ซึ่งใช้ "คุณธรรม" เป็นหลักประกันความมั่นคงของการกู้ยืม การใช้กิจกรรมกลุ่มควบคุมความประพฤติ และการปฏิบัติธรรมของสมาชิก ธนาคารให้เงินกู้แก่ คนดื่มหเหล้า เล่น

การพนัน โดยมีเงื่อนไขให้ลดละเลิกอบายมุขโดยมีพระเป็นผู้นำ (จำนงค์ สมประสงค์, เครือข่ายการ เรียนรู้ฯ, น. 76) เป็นที่น่าสังเกตว่า ปัจจุบันมีปัญหาเรื่องการจัดองจัดฉลในสถาบันการเงินของทั้ง รัฐและเอกชน ตั้งแต่ระดับธนาคารแห่งประเทศไทยไปจนถึงธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ จนนำไปสู่ภาวะ ล้มละลาย แต่กิจกรรมการออมทรัพย์ของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งยึดโยงกันด้วย “หลัก สัจจะ” กลับยืนอยู่ได้ด้วยดี มีเงินออมในหมู่บ้านมากพอที่จะลงทุนในธุรกิจของชุมชนได้ กิจกรรมการ ออมทรัพย์ซึ่งดำเนินการโดยชาวบ้าน ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่อง เศรษฐกิจ ธุรกิจการเงิน ซึ่งจะเป็นฐานอันมั่นคงของชุมชน ที่จะติดต่อกิจกับโลกภายนอก

นอกจากกลุ่มผู้นำชาวพุทธแล้ว ยังมีองค์กรทางศาสนาอื่น เช่น สมาคธาออลิคแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา ซึ่งนำหลักธรรมที่ได้เรียนรู้จากวิถีชีวิตของชาวบ้าน ไปประยุกต์เป็นหลักในการ พัฒนาจิตใจของคริสตศาสนิก ในเรื่องการสละ ละลดอัตตา กิเลส และอบายมุข และนำทรัพย์ส่วนที่ ได้จากการบำเพ็ญตบแต่งแล้วนี้ไปใช้ในการพัฒนาชนบท (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร, เครือข่าย การเรียนรู้ฯ, น. 75 และ น.181-184) องค์กรทางศาสนาและวัฒนธรรมเหล่านี้ จะประยุกต์พิธีกรรม ทางศาสนาหรือ จารีตประเพณีดั้งเดิม เพื่อระดมความร่วมมือในการพัฒนา ตัวอย่างกิจกรรมได้แก่ การทำบุญประพาสข้าว การบวชต้นไม้ หรือการสืบชะตาแม่น้ำ เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

(5) การพัฒนาอาชีพ หมายถึงการส่งเสริมการพัฒนาด้านอาชีพ ซึ่งมี ประเด็นหลากหลาย ตั้งแต่การปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกร เพื่อให้หลุดพ้นจากการเป็นทาสของ กลไกตลาด ซึ่งเกษตรกรตกอยู่ในสภาพที่เสียเปรียบตลอดเวลา กิจกรรมได้แก่ การเปลี่ยนจากการ ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวในพื้นที่กว้างเพื่อการป้อนตลาด ไปเป็นการเกษตรผสมผสาน ซึ่งมีแนวคิด ว่าปลูกเพื่อการอุปโภคและบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ที่เหลือจึงขาย หรือแนวคิดเกษตรผสมผสาน ซึ่งเคยเป็นรูปแบบการผลิตในวิถีชีวิตดั้งเดิม ที่ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ การปลูกพืช เศรษฐกิจเชิงเดี่ยวไม่เพียงแต่ทำให้เกษตรกรตกเป็นทาสของกลไกตลาดเท่านั้น แต่ยังเป็นสาเหตุของการ บุกรุกทำลายป่า การทำลายหน้าดิน การใช้สารเคมีเพื่อบำรุงดินและการปราบศัตรูพืช ซึ่งทั้งหมดนี้ส่ง ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของเกษตรกรที่ใช้สารเคมี ตลอดจนผู้บริโภคที่ต้องบริโภค สารพิษตกค้างในพืชผักอาหารต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาอาชีพเสริม เช่น ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกไม้ผล พืชเกษตรอื่น ๆ การเลี้ยงปศุสัตว์ ตลอดจนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ยังมีการฝึกอาชีพเพื่อทด แทนอาชีพเดิม เช่น การฝึกอาชีพให้หญิงผู้ค้าประเวณีเพื่อปรับเปลี่ยนอาชีพ และเพื่อสกัดกั้นกลุ่ม เสี่ยงมิให้เข้าสู่อาชีพค้าประเวณี เป็นต้น

3.3.2 การส่งเสริมการพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม

นอกจากองค์กรพัฒนาเอกชนจะเน้นกระบวนการพัฒนาเพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ ในระดับปัจเจกบุคคลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว อพช. ยังมีบทบาทในการเสริมสร้างพลังและความเข้มแข็ง ในระดับกลุ่มของชุมชนต่างๆอีกด้วย

ศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี ได้ชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยมีปัญหามากมาย เนื่องจากความ สัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปในแนวดิ่ง ทำให้เกิดสภาพที่ผู้มีอำนาจมากกว่ากระทำต่อผู้ที่ด้อยกว่า อย่างไม่เป็นธรรม และผู้ที่ด้อยกว่าก็ไม่มีอำนาจ หรือปากเสียงที่จะคัดค้านโต้เถียง การจะขจัดปัญหา

ต่าง ๆ ต้องมีการรวมตัวเป็น "ชุมชน" พลังของชุมชนจะเป็น กุญแจสำคัญที่จะไขไปสู่การแก้ปัญหา
ทุกเรื่องของชุมชน และทำให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนขึ้น

ชุมชนจะเข้มแข็งได้ต้องเกิดขึ้นจากการรวมตัวของประชาชนที่มีแนวคิด ความต้องการผล
ประโยชน์ หรือได้รับผลกระทบจากปัญหาร่วมกัน ถ้าประชาชนมีการรวมตัวกันเป็นชุมชน มีองค์กรที่
จะจัดการ และมีการเรียนรู้ที่เหมาะสม ก็จะสามารถแก้ปัญหาได้ทุกเรื่องพร้อมกันไป ซึ่งรวมไปถึง
เรื่องการเมือง ประชาธิปไตยด้วย (ศ. ประเวศ วะสี, เครือข่ายการเรียนรู้, น. 5) ความยั่งยืนดัง
กล่าวหมายถึงความยั่งยืนของ ธรรมชาติ วัฒนธรรม และคน (เอนก นาคะบุตร, เครือข่ายการเรียนรู้,
น. 49)

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ประสบชะตากรรมหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน จึงเป็น
ยุทธศาสตร์สำคัญที่จะทำให้เกิดพลังและอำนาจในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการคัดค้านต่อสู้กับการ
กระทำอันไม่ชอบธรรมของรัฐหรือเอกชน

บทบาทของ อพช. ในการให้การศึกษาแก่ประชาชนนั้น แม้ว่าในระยะแรกจะตั้งอยู่บนฐาน
ความคิดที่เห็นว่าชาวบ้าน "มีปัญหา" และ อพช. เป็นผู้ที่สามารถแก้ปัญหาทุกอย่างของชาวบ้านได้
แต่หลังจากที่ทำงานไประยะหนึ่งแล้ว ก็ได้เรียนรู้ว่า อพช. ได้มองข้าม "ศักยภาพ" ของชาวบ้านที่มี
อยู่โดยพื้นฐาน ซึ่งเป็นศักยภาพและภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สั่งสมและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่น
หนึ่ง และทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ บทบาทของ อพช. ในการให้การศึกษาแก่ประชาชนนั้น ไม่
ได้ทำในลักษณะของการบอกหรือสอน แต่เป็นการเอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้มากกว่า ดังเช่นที่
เสรี พงศ์พิศ กล่าวเช่นกันว่า ประสบการณ์ ของ อพช. ชี้ให้เห็นว่าความรู้นั้นมีอยู่ทั่วไปในสังคม ใน
ชุมชน ในกลุ่ม ในตัวผู้รู้ หากมีการอันตรสัมพันธ์ของผู้คนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการเรียนรู้
เหมาะสม (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2538, น. 16-17) บทบาทของ อพช. จะทำหน้าที่ในการ
สนับสนุนในส่วนที่ชาวบ้านทำไม่ได้ในจุดเริ่มแรก โดยจะเป็นผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร การเชื่อมโยงให้เกิด
การไหลเวียนของข่าวสารในระหว่างชุมชนและจากภายนอก "ข้อมูลเหล่านี้จะกลายเป็นความรู้และ
ความรู้จะกลายเป็นพลังทำให้เครือข่ายเหล่านี้เกิดขึ้นได้" (เสรี พงศ์พิศ, เครือข่ายการเรียนรู้, น. 72)

จากการประเมินผลการทำงานของ อพช. ที่ทำงานในชนบทภาคอีสาน ทำให้เห็นว่า แนว
ทางในการทำงานพัฒนา เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดความคิดความเข้าใจในปัญหาของตน ให้
ชาวบ้าน เข้าใจตนเอง และสังคมภายนอก อพช. เป็นเพียงผู้กระตุ้น ส่งเสริม แต่ไม่ใช่เจ้าของงาน
พัฒนา ดังที่ เย็นฤดี วงศ์พุดม มองเห็นว่า หน้าที่ของอพช. นั้น ไม่ใช่เป็นผู้แก้ปัญหาให้แก่ประชาชน
มูลนิธิเป็นเพียงผู้กระตุ้น และชี้สาเหตุของความจนเพื่อให้ชาวบ้านคิดทางเลือกเพื่อพิชิตความจน รู้
จักตนเองและหาแนวทางพัฒนาด้วยตนเอง มูลนิธิเชื่อมั่นในความคิดอ่านของชาวบ้าน มูลนิธิเพียง
สร้างให้เกิดโอกาสเรียนรู้จากการทำจริง (มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม, 2533, น. 12-17)
ดังนั้น "กิจกรรมงานพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านทุกอย่างเป็นเพียงเครื่องมือที่จะนำไปสู่กระบวนการ
แก้ไขปัญหาในหมู่บ้านเอง" ด้วยความคิดพื้นฐานที่ว่า "หมู่บ้านสามารถวิเคราะห์ และแก้ไขปัญหาได้
ด้วยตัวของเขาเอง หากมีข้อมูลเพียงพอ" (อ่างแล้ว, น. 34) การทำงานจึง "เน้นการเปิดโลกทัศน์
เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การวิเคราะห์ชุมชนและสังคมในระดับต่าง ๆ อันจะนำไปสู่การจัดการที่เท่าทัน
กับสภาพของสังคมที่เป็นอยู่" "ส่งเสริมให้ชาวบ้านพึ่งตนเอง โดยการนำทรัพยากรท้องถิ่น ทรัพยากร

บุคคล และทรัพยากรทางกายภาพมาใช้มากที่สุด" การเสริมสร้างกระบวนการพึ่งตนเองนี้ จึงหมายถึง การยึดหลักการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน การส่งเสริมการจัดระบบองค์กรชุมชน และมองเห็นตัวเองในฐานะเป็นผู้กระตุ้นในกระบวนการพัฒนา (ปารีชาติ วลัยเสถียร และ บัณฑิต อ่อนดำ, 2528, น. 33-37)

โดยสรุปกล่าวได้ว่า การรวมกลุ่มเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของ อพช. ที่ใช้เพื่อการระดมความร่วมมือและประสานทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมสร้างพลังของประชาชน เพื่อให้เกิดอำนาจต่อรองเพื่อสิทธิและผลประโยชน์ของชุมชนอีกด้วย ดังนั้น อพช. จึงใช้กลุ่มเป็นกลไกของการทำงาน ในระดับชุมชน และเป็นกลไกในการให้การศึกษาในหลายเนื้อหา เช่น

(1) ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้วิธีการทำงานร่วมกัน

ถึงแม้ชาวบ้านอาจมีการรวมตัวกันโดยธรรมชาติอยู่แล้ว แต่เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ชาวบ้านจะต้องเป็นพลังหลักของการพัฒนาต่อไป โดยไม่ต้องพึ่งพิง อพช. ตลอดจนสถานะที่ชุมชนจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก ซึ่งมีระบบการบริหารและการจัดการที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน ทำให้เกิดความจำเป็นในการที่จะต้องเสริมความรู้ความเข้าใจในเรื่องการบริหารและการจัดการกลุ่ม กิจกรรมที่เข้าไปในหมู่บ้านจึงมีวัตถุประสงค์ให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ในเรื่องการทำงานร่วมกัน รวมทั้งการบริหารจัดการกิจกรรมด้วย

อพช. เป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกการพัฒนาชุมชนโดยใช้การวิเคราะห์ชุมชน กระบวนการในการทำงานกับชาวบ้านที่อพช. ใช้ เริ่มจากการประเมินสภาพปัญหา ความต้องการ และความจำเป็นของชาวบ้าน (Needs Assessment) ถ้าพิจารณาอย่างผิวเผิน กระบวนการนี้เป็นวิธีการสมัยใหม่ที่รับมาจากต่างประเทศและนำมาใช้อย่างแพร่หลาย กระบวนการเริ่มจาก (1) การสรุปสภาพปัญหาหรือความต้องการที่ดำรงอยู่ (2) การวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยของปัญหา (3) การแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือการตอบสนองความต้องการ แต่เมื่อเปรียบเทียบแล้ว แท้ที่จริงกระบวนการประเมินปัญหาและความต้องการที่กล่าวมานี้สอดคล้องกับหลัก "อริยสัจสี่" ซึ่งกล่าวถึง ทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ หนทางหลุดพ้นจากทุกข์ และการทำให้พ้นทุกข์ และถ้าจะศึกษาโดยถ่องแท้แล้ว จะเห็นว่าหลักอริยสัจสี่มีความลึกซึ้งและแยบคายยิ่งกว่ากระบวนการสมัยใหม่ ทั้งนี้ เนื่องจากได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการปัญหาด้านจิตใจของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสและอกุศลธรรม ทั้งมวลจนเกิด "เสรีภาพ" ในความหมายที่แท้จริง

กระบวนการวิเคราะห์สาเหตุปัจจัยของปัญหา และคิดค้นหาทางออกโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านมองปัญหาและค้นหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านอาจถูกปิดกั้นข้อมูลข่าวสาร และถูกมอมเมาด้วยความเชื่อที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ กระบวนการวิเคราะห์และการแสวงหาทางออกของปัญหา จึงเป็นกระบวนการที่เสริมสร้างพลังและอำนาจในทางปัญญา (Empowerment) ให้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แม้กิจกรรมดังกล่าวนี้ อพช. อาจยังทำได้ไม่ทั่วถึงครอบคลุม และยังไม่บรรลุผลในเชิงปริมาณ แต่เป็นการให้เครื่องมือและข้อมูล ข่าวสาร ประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในกลุ่มชาวบ้าน ซึ่งนักพัฒนาอาวุโสหลายท่านสรุปว่า ถ้าชาวบ้านพยายามแสวงหาทางของการแก้ปัญหาด้วยตนเอง ก็เรียกว่าได้มีการพัฒนา

เกิดขึ้นแล้ว การพัฒนาที่ชาวบ้านนำทางเอง ย่อมมีความยั่งยืนกว่ากิจกรรมการพัฒนาที่เข้าไปจากภายนอก

แต่เดิมกระบวนการค้นหาปัญหามักนำไปสู่ความขัดแย้งแตกแยกในชุมชน เพราะมักจะเริ่มต้นด้วยการค้นหา หรือกล่าวโทษผู้ที่เป็นสาเหตุของปัญหา ต่อมา อพช. ได้ใช้เทคนิคการประชุมแบบ AIC (Appreciation, Influence and Control) และได้ประยุกต์เทคนิคนี้เข้ากับหลักศาสนธรรม

(2) การสร้างให้เกิดความตระหนักในปัญหาบางอย่าง

ความตระหนักนี้เกิดจากการได้ทำงานและร่วมแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่างคนในชุมชน เช่น การที่ผู้หญิงได้เข้าร่วมทำงานพัฒนาของหมู่บ้าน ทำให้ชุมชนได้รับรู้สภาพปัญหา ความต้องการ ศักยภาพและคุณภาพการที่หญิงมีต่อครอบครัวและชุมชน ซึ่งแต่เดิม มักถูกมองข้ามและไม่ให้ความสำคัญ ความตระหนักดังกล่าวทำให้เกิดทัศนะของการพัฒนาซึ่งให้ความสำคัญต่อบทบาทและความสัมพันธ์หญิงชาย (Gender Perspective) และให้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมกระบวนการตัดสินใจของชุมชน (สุนทรื เชนกิง, 2540, น. 10) องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับสตรีในชนบท ยังได้ขยายขอบเขตงานจากการรวมกลุ่มผู้หญิง และการเพิ่มรายได้ของครอบครัว ไปสู่มิติทางวัฒนธรรมในแง่ของการสืบทอดภูมิปัญญา และไปสู่มิติทางสิ่งแวดล้อมอีกด้วย (สุนทรื เชนกิง, 2540, น. 5)

การส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนในประเด็นปัญหา และการร่วมกันแสวงหาแนวทางแก้ไข ระหว่างผู้ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนกลุ่มต่าง ๆ นี้เอง ที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดความรู้ ทำให้ค้นพบความรู้ ภูมิปัญญา และความสามารถในการดำรงชีวิตที่สืบทอดกันมา ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งยังสามารถนำมาปรับใช้ได้ สถานการณ์ปัจจุบัน การค้นพบ การให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาชาวบ้าน และการนำเรื่องดังกล่าวมารณรงค์เผยแพร่ เป็นบทบาทสำคัญของผู้ปฏิบัติงาน อพช. ซึ่งเป็นคน “สองวัฒนธรรม” (วัฒนธรรมเมือง-ชนบท) อพช. จึงมีบทบาทสำคัญในการเป็น “สะพานเชื่อม” “โลกภายนอก” และ “โลกภายใน” เข้าหากันและกัน สภาพเช่นนี้จึงเห็นได้ว่า อพช. จึงมีบทบาทในการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนับวันจะสูญหายไป ให้ดำรงอยู่ต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตาม พึงตระหนักว่าความพยายามของชาวบ้านและ อพช. ในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องปะทะกับกระแสอันเชี่ยวกรากของวัฒนธรรมทุนนิยม และบริโภคนิยม ตลอดจนสิ่งแปลกปลอมจากภายนอก ดังนั้น ถ้าจะปล่อยให้ดำเนินการไป “ตามมีตามเกิด” ก็ย่อมจะประสบกับสภาพล้มละลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของสังคมไทยอย่างแน่นอน

(3) เป็นศูนย์รวมพลังเพื่อการคุ้มครองและปกป้องกลุ่มของตนและขยายไปยังกลุ่มอื่น ๆ

กิจกรรมเหล่านี้ได้แก่ การให้ความรู้และการกระตุ้นจิตสำนึกในเรื่องสิทธิมนุษยชนของประชาชนทั่วไป และประชาชนกลุ่มต่าง ๆ กิจกรรมเหล่านี้เป็นงานสำคัญที่สังคมอาจมองข้าม แต่เป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปว่า ในสังคมอำนาจนิยมนั้นประชาชนโดยทั่วไปหรือกลุ่มที่ไร้อำนาจด้อยโอกาสจะถูกกระทำ หรือละเมิดสิทธิตามอำเภอใจของรัฐหรือผู้ที่มีอำนาจมากกว่าอยู่เสมอ และจะไม่มีประชาชนกลุ่มใดที่จะถือเป็นที่ระแวงในการแก้ไขปัญหา จนนำไปสู่สภาพของการละเมิดสิทธิจนเป็นปกติวิสัย ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์พัฒนาเอกชนที่รวมตัวกันขึ้นเพื่อปกป้องสิทธิของประชาชนแต่ละกลุ่ม ซึ่งการทำงานของ อพช. ก็เป็นการให้การศึกษแก่สังคมให้เห็นรากเหง้าและ

ปัจจัยที่แท้จริงของปัญหา ไม่ใช่เพียงแต่มองปรากฏการณ์ของปัญหาและสรุปตามอัตวิสัยของตนว่า คนกลุ่มนั้นกลุ่มนี้ เช่น ผู้ใช้แรงงาน หรือชาวชุมชนแออัดเป็นผู้สร้างปัญหาให้แก่สังคม ดังที่ อพช. ที่ทำงานพัฒนาชุมชนแออัดมองเห็นว่า การกระตุ้นให้เกิดองค์กรของชาวชุมชนแออัดมีความสำคัญ เนื่องจากกลุ่มหรือองค์กรชุมชนจะเป็น หัวหอกในการแก้ปัญหาทุกชนิดของชุมชน รวมถึงความรู้เกี่ยวกับสิทธิด้านต่าง ๆ ที่ควรได้รับจากรัฐและสังคมด้วย (จำนงค์ จิตรนิรัตน์, 2540, น. 3) และรัฐมีหน้าที่รับผิดชอบในการเกิดของชุมชนแออัดทั่วประเทศ เนื่องจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุลของรัฐเอง งานพัฒนาด้านอื่น ๆ ก็มุ่งเน้นการส่งเสริมให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ตระหนักถึงความสำคัญของการปกป้องคุ้มครองสิทธิของตนเองเช่นเดียวกัน เช่น การให้การศึกษาเรื่องสิทธิของผู้บริโภค การรวมกลุ่มผู้บริโภค สิทธิของผู้มีเชื้อและการรวมกลุ่มผู้มีเชื้อ (สารี อ่องสมหวัง, 2540, น. 4-5 และสุภัทรา นาคะผิว และคณะ 2540, น. 2-11) การส่งเสริมการรวมกลุ่มของผู้ใช้แรงงาน (จะเด็ด เขาวิวไล และบัณฑิต แก้ววิเศษ, 2540, น. 12-13)

(4) การค้นพบและการส่งเสริมศักยภาพของผู้นำ

การทำงานกลุ่มจะประสบความสำเร็จได้จะต้องมีผู้นำ ซึ่งในที่นี้หมายถึงผู้นำทุกประเภททั้งที่เป็นผู้นำทางการ หรือผู้นำตามธรรมชาติ ประสบการณ์ขององค์กรพัฒนาส่วนใหญ่พบว่า ผู้มีบทบาทสำคัญมักจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติมากกว่าผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำประเภทหลังนี้จะใกล้ชิดกับระบบราชการ และอาจมีผลประโยชน์แนบแน่นกับผู้มีอำนาจอิทธิพล ซึ่งมีความขัดแย้งทางผลประโยชน์กับชาวบ้าน ผู้นำชุมชนที่มีคุณภาพจึงได้แก่ ผู้นำทางธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพศรัทธาในความรู้และความประพฤติ ตลอดจนบทบาทในการเป็นผู้นำทางความคิด (ปัญญา) และการสงเคราะห์ปัดเป่าความเดือดร้อนของชาวบ้าน

การประเมินผลโครงการพัฒนาภาคอีสานในปี 2534 สรุปได้ว่า "งานด้านการศึกษาสามารถพัฒนาผู้นำ ทั้งในแง่ความรู้ ความเข้าใจ ในแนวคิดการพัฒนาชุมชน และความสามารถในการปฏิบัติงานชุมชน ได้เป็นอย่างดี (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2536, น. 2)

อพช. ได้ค้นพบศักยภาพผู้นำ จากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรทางเลือก ทำให้ได้พบศักยภาพของผู้นำที่เป็นผู้เชี่ยวชาญชาวบ้าน (อรุณ ปัญญา, เครือข่ายการเรียนรู้ฯ น. 5) พิภพ รงไชย นักการศึกษาสายอพช.คนหนึ่งกล่าวถึงปราชญ์ชาวบ้านว่า ปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้สั่งสมความรู้ต่าง ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพร ความรู้เกี่ยวกับการรักษาตนเอง ความรู้ความเชี่ยวชาญทางช่างฝีมือ และที่สำคัญ ความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิตแบบสันโดษที่จะอยู่แบบไม่ทำลายธรรมชาติ (พิภพ รงไชย, 2539, น. 29) ดังนั้น จึงมีการส่งเสริมให้มีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ ซึ่งหมายถึงการฟื้นฟูและเอื้อโอกาสแก่ศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่ (มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม, 2533, น. 23)

จากการทำงานร่วมกันระหว่าง อพช. กับชาวบ้าน อพช. ค่อยปรับยุทธวิธีการทำงานจากบทเรียนของตนเองร่วมกับชาวบ้าน อพช. ได้ช่วยส่งเสริมและขยายบทบาทของชาวบ้านอย่างเป็นขั้นตอน จนชาวบ้านสามารถเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการกำหนดแผนงานของกลุ่มด้วยตนเอง ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มอย่างเป็นธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่าง ๆ (เสรี พงศ์พิศและคณะ, 2538, น. 16-17) สิ่งที่เกิดขึ้นคือ การทดลองแนวทางการพัฒนาอย่างหลากหลาย ซึ่งมี

จุดร่วมอยู่ที่การช่วยเหลือผู้ที่เสียเปรียบหรือด้อยโอกาส โดยมีความเคารพต่อกลุ่ม เป้าหมายที่ทำงานด้วย ทั้งในเมืองและชนบท ส่งเสริมให้เกิดองค์กรของประชาชนเพื่อการช่วยเหลือตนเอง ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ จนภายหลังได้มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชนต่าง ๆ อย่างคึกคัก เช่น การเกิดขึ้นของสมัชชาคนจน เป็นต้นพร้อมกันนั้น ในฝ่ายรัฐบาลก็ได้มองเห็นความสำคัญของการกระจายอำนาจ และมองเห็นความเป็นไปได้ที่ประชาชนจะปกครองตนเองและมีส่วนร่วมในทางการเมืองและสังคมอย่างเต็มที่และทั่วถึง

เอนก นาคะบุตร กล่าวโดยสรุปว่า บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการส่งเสริมสนับสนุนเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบท (ซึ่งสามารถปรับใช้กับการเรียนรู้ในเครือข่ายอื่น ๆ ด้วย) ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นผู้ยกระดับผู้นำและเวทีการเรียนรู้และการพัฒนาของชาวบ้านในหลาย ๆ มิติ ตามรายละเอียด ดังนี้

(1) การยกระดับตัวองค์กรความรู้ หรือสติปัญญาที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง ด้วยการเข้าร่วมการวิจัย จัดรวบรวมข้อมูล ตลอดจนค้นหาปัญญาชน (ปราชญ์ชาวบ้าน) ด้านต่าง ๆ

(2) การยกระดับผู้นำความคิดหรือปัญญาชนชาวบ้าน ให้ได้รับการยอมรับ และเปิดโลกทัศน์ ตลอดจนให้ทักษะเทคนิควิธีแก่ผู้นำเหล่านั้นมากขึ้น ด้วยกระบวนการหลายรูปแบบ เช่น การศึกษา ดูงาน การเชื่อมโยงได้แลกเปลี่ยนกับนักวิชาการในสาขาและแขนงเดียวกัน การสนับสนุนให้ผู้นำเหล่านั้นคิดค้น วิจัย และการจัดทำข้อมูลสื่อ

(3) อพช. เป็นผู้เชื่อมโยงข้อมูลเหล่านี้ออกสู่สื่อมวลชนและหน่วยงานของราชการต่าง ๆ โดยเฉพาะหน่วยงานระดับนโยบายตลอดจนพรรคการเมือง

(4) เชื่อมโยงประสบการณ์และองค์ความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐมากขึ้น

(5) เป็นผู้เผยแพร่และจัดแบบข้อมูลสู่ระดับนโยบาย (มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม)

3.3.2 การให้การศึกษาต่อสาธารณชนในวงกว้าง

นอกเหนือจากการให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่มที่ได้กล่าวมาแล้ว บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งของ อพช. ได้แก่ การให้การศึกษาแก่สาธารณชนในวงกว้าง ทั้งนี้เนื่องจาก อพช. เห็นว่ารากเหง้าของสภาพปัญหาที่กลุ่มเป้าหมายของตนเผชิญอยู่นั้นเกิดจากระบบของสังคมที่ดำรงอยู่ ถ้าไม่มีการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทั้งในด้านอำนาจ เจตคติและพฤติกรรมแล้ว ปัญหาที่ดำรงอยู่ก็ยากที่จะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ การให้การศึกษาดังกล่าวอาจแบ่งออกเป็น

(1) การนำเสนอแนวความคิดของ อพช. ในการมองปัญหาและการแก้ปัญหา อพช. มีบทบาทสำคัญในการเสนอแนวคิดให้แก่ชุมชนตามประเด็นที่ตนทำงานอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา สิ่งแวดล้อม เกษตรผสมผสาน ศาสนาธรรมเพื่อการพัฒนา การเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่พึงมีความเสมอภาคเท่าเทียม โดยไม่มีการกีดกันเลือกปฏิบัติไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใด ๆ รวมทั้งสาเหตุทางเพศ การสร้างความตระหนักและตื่นตัวเรื่องสิทธิมนุษยชนของกลุ่มคนต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนทั่วไป (คณะกรรมการประสานงานองค์กรสิทธิมนุษยชน กปส., 2540, น. 3) บทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย การให้การศึกษาแก่ สาธารณชน

ของกลุ่มสตรีซึ่งมี เป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงเจตคติของสังคม ให้อยอมรับความเสมอภาคระหว่าง หญิงและชาย การรณรงค์เผยแพร่เรื่อง สิทธิเด็ก และการละเมิดสิทธิเด็ก (สอद्य., 2540, น. 5) ฯลฯ

(2) การนำเสนอปัญหาในฐานะเป็นปากกระบอกเสียงแก่ "ผู้ด้อยโอกาส" หรือ "ผู้ไม่มีสิทธิมีเสียง" (Voiceless) บทบาทในการเป็น "ผู้เรียกร้องปกป้องสิทธิของประชาชน" (Peoples' Advocate) เป็นบทบาทที่โดดเด่นของอพช. และเป็นบทบาทที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม โดยเฉพาะในประเด็นที่ล่อแหลม และต้องอาศัยความกล้าในการที่จะเคลื่อนไหวรณรงค์เพื่อให้สาธารณชนรับรู้ และเพื่อที่จะสกัดยั้งปัญหา ระบอบการเมืองการปกครอง ที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ ได้เปิดช่องทางของการเอาเปรียบของผู้ที่เข้มแข็งแต่ไร้คุณธรรม นโยบายการพัฒนาของรัฐที่ยังไม่ได้รับการตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพจากภาคประชาชน ได้สร้างกลุ่มคนด้อยโอกาสทางสังคมมากมายหลายกลุ่ม รวมทั้งได้สร้างปัญหายืดเยื้อเรื้อรังนานับประการ ภายใต้อำนาจเผด็จการ ปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนและสังคมจะถูกปิดบังซ่อนเร้น เสมือนว่าบ้านเมืองเป็นไปด้วยความสงบสุข แต่เมื่อใดก็ตามที่บรรยากาศทางการเมืองคลี่คลายไปในทางที่ให้สิทธิเสรีภาพมากขึ้น ปัญหาทั้งหลายก็จะปะทุขึ้น และหลายครั้งขยายตัวรุนแรงไปสู่การใช้กำลังของรัฐ หรือผู้มีอำนาจมากกว่า

อพช. จึงมีบทบาทในการเป็นกระบอกเสียงให้กับกลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้ และพยายามเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ด้อยโอกาสต่อสาธารณชน อย่างน้อยก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงสาเหตุและสภาพของปัญหา เช่น การเผยแพร่ปัญหาสลัมสู่สังคม (จำนงค์ จิตนิรัตน์, 2540, น. 5) ให้เห็นว่าสลัมเป็นผลพวงจากการพัฒนาที่ไม่สมดุลของรัฐ ซึ่งให้ความสำคัญต่อภาคเมืองแต่ทอดทิ้งละเลยภาคชนบท จนเกิดการอพยพพลัดถิ่นของประชาชนเพื่อหางานทำในเมืองใหญ่ ฯลฯ บทบาทในส่วนนี้ของ อพช. จึงเป็นการปลุกเร้ามโนธรรมสำนึกของสาธารณชนให้เกิดความเห็นอกเห็นใจต่อผู้ประสบปัญหา ซึ่งแม้ว่าจะไม่มีผู้สนับสนุนเพิ่มขึ้น อย่างน้อยก็เพื่อลดกระแสต้าน

อพช. ยังมีบทบาทในการเปิดเผยและเผยแพร่ข้อมูล เพื่อคัดค้านการเอา رأดเอาเปรียบของเอกชนซึ่งกระทำต่อประชาชนผู้ด้อยอำนาจและโอกาส หรือการเปิดเผยความไม่ชอบมาพากลหรือความไม่ชอบธรรมของนโยบายหรือการปฏิบัติของรัฐในเรื่องต่าง ๆ เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกระตุ้นเตือนให้ประชาชนตระหนักถึงผลกระทบทั้งระยะสั้นและระยะยาวที่มีต่อสังคม ตัวอย่างของปัญหาเหล่านี้ ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับโครงการจัดที่ดินทำกินให้เกษตรกร (คจก.) จนในที่สุดรัฐบาลต้องสั่งยกเลิกโครงการ การจัดการดูแลเรื่องป่า การวางท่อก๊าซจากพม่ามาใช้ในประเทศไทย ซึ่งกรณีหลังนี้ องค์กรสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่งรณรงค์ให้เปลี่ยนแนววางท่อ เพื่อไม่ให้กระทบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาวต่อประเทศไทย ในขณะที่ชาวจากวงในเปิดเผยว่าหน่วยงานของรัฐได้ใช้วิธี "ปลุกมือชนมือ" โดยเคลื่อนไหวว่าองค์กรอนุรักษ์ที่คัดค้านเป็นผู้ไม่รักชาติ เป็นต้น

การนำเสนอปัญหาของ อพช. มีความฉับไวและสามารถฉายภาพปัญหาความเดือดร้อน ของชาวบ้านที่ชัดเจน ซึ่งแนวทางการนำเสนอเกิดขึ้นได้ก็เพราะว่า อพช. ทำงานใกล้ชิดกับชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย และทั้งสองฝ่ายมีการแลกเปลี่ยนความคิด และปรับความคิดของตนเองเพื่อทำงานร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม จะพบปัญหาการปิดกั้นช่องทางการนำเสนอข้อมูลของ อพช. อยู่เสมอ แม้แต่กรณีของการวางท่อก๊าซไทย-พม่า ฝ่าย อพช. ก็ยังอุทธรณ์ต่อประชาชนว่า องค์การของรัฐปิดเป็นข้อมูลและได้ใช้จ่ายเงินภาษีของประชาชนไปในการเสนอข้อมูลที่ไม่มีมูลความจริง พร้อม ๆ กับการกีดกันไม่ให้มีการเสนอข้อมูลของฝ่ายประชาชน เป็นต้น

การให้การศึกษาแก่สาธารณชนทั้งสองแนวทาง ล้วนนำไปสู่การแสดงความคิดเห็นของประชาชนและการผลักดันให้มีการแก้ไขในระดับนโยบาย เช่น การสร้างเวทีสะท้อนปัญหาแรงงาน การแก้ปัญหาในระดับนโยบายโดยผู้บริหารระดับสูงของรัฐบาล เช่น การผลักดันของสมัชชาคนจน ฯลฯ อาจเรียกได้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนเกือบทุกองค์กร ล้วนมีบทบาทในการเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายทั้งสิ้น (ดู สรุปสถานการณ์สังคมไทยมูมมองและข้อเสนอจากเครือข่าย ขององค์กรพัฒนาเอกชน 2539 โดย คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.) 2539)

เนื่องจากสภาพขององค์กรที่มีขนาดเล็ก ทำงานแนวเล็ก และเกาะติดพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย งานส่วนใหญ่ที่ทำจึงมักจะมีลักษณะเป็นโครงการนำร่อง (Pilot Project) ดังนั้น การขยายผลของการทำงาน จึงขึ้นอยู่กับ การได้รับการยอมรับในแนวทางการทำงานนั้น ๆ การทำงานกับสาธารณชน เพื่อผลักดันโครงการเหล่านี้เพื่อให้รัฐรับไปขยายผล จึงเป็นยุทธศาสตร์และวิธีการทำงานที่สำคัญอย่างหนึ่งของ อพช. อย่างไรก็ตาม มักมีแนวโน้มที่หน่วยราชการจะผลักดันให้ อพช. เป็นผู้ขยายผลของโครงการนำร่องเอง โดยอ้างว่าไม่มีงบประมาณ ซึ่ง อพช. รู้สึกว่าถูกผลักดันให้ทำงานที่เกินกำลัง

3.3.4 การรวบรวมและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทย

เนื่องจาก อพช. ฝังตัวทำงานกับกลุ่มเป้าหมาย หรือประเด็นต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้ผู้ปฏิบัติงานของอพช.ต้องขบคิดกับปัญหานั้น ๆ ต้องมองกลุ่มเป้าหมายหรือประเด็นการทำงานอย่างเป็นองค์รวม ประกอบกับสภาพการทำงานที่อยู่ติดกับพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย อพช. จึงอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกกรมเจ้าให้คิดอ่านหาหนทางการแก้ปัญหา อพช. จึงต้องแสวงหาความรู้และเทคนิควิธีการอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ อพช. ยังมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายเดียวกัน ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ตลอดจน “ผู้รู้” ฝ่ายต่าง ๆ ดังนั้น อพช. จึงซึมซับและสะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับงานของตน จึงกล่าวได้ว่า อพช. และผู้ปฏิบัติงานได้มีบทบาทในการรวบรวมและพัฒนาองค์ความรู้สภาพความเป็นจริงของสังคมไทย อันเป็นความรู้ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ตรง ซึ่งแตกต่างไปจากตำรา อพช. จึงมีฐานะเป็น “แหล่งข้อมูลและความรู้” ที่สำคัญแห่งหนึ่งของสังคมไทย อย่างไรก็ตาม การสั่งสมและพัฒนาองค์ความรู้นี้ก็มักจะเป็นไปในรูปของตัวบุคคล ซึ่งการสั่งเคราะห์ประสบการณ์และการเก็บบันทึกองค์ความรู้เหล่านี้เป็นลายลักษณ์อักษรยังไม่เป็นระบบมากนัก ข้อมูลและประสบการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้จึงสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย ปัญหาดังกล่าวควรที่จะต้องคิดอ่านในการปรับปรุงแก้ไขอย่างจริงจัง

3.3.5 การแสวงหาและการเสนอแนะทางเลือกในการพัฒนาแก่สังคม

ประสบการณ์การทำงานของ อพช. นำไปสู่การศึกษาคิดค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสังคม และมีบทบาทในการเสนอทางเลือกหรือทางออกให้แก่สังคม ซึ่ง อพช. ได้ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมกับ ความรู้ เทคนิควิทยาการ และความก้าวหน้าสมัยใหม่

3.3.6 การเคลื่อนไหวคัดค้านอำนาจเผด็จการ

อำนาจเผด็จการดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่เดียวกันก็มีการเคลื่อนไหวคัดค้านอำนาจเผด็จการและประสบความสำเร็จเป็นระยะ ๆ กล่าวได้ว่า ภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แล้ว ได้มีการคลี่คลายที่สำคัญ แต่ก็ทำให้ว่าสังคมไทยจะปลอดจากอำนาจเผด็จการอย่างสิ้นเชิงไม่ ความพยายามในการฟื้นฟูอำนาจของผู้ที่เคยยึดกุมอำนาจมาโดยตลอดมีอยู่เป็นระยะ ๆ ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในรูปของอำนาจศักดินา ทหาร นักการเมือง และนักธุรกิจ และตลอดเวลาที่ผ่านมามีการพัฒนาเอกชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเรียกขานกันในกลุ่ม อพช. ว่า "องค์กรด้านสิทธิ" เป็นองค์กรที่มีบทบาทในการกระตุ้นให้ประชาชนรวมตัวกันแสดงประชามติคัดค้านอำนาจเผด็จการ ในขณะที่ ข้าราชการ นักธุรกิจ ผู้มีการศึกษาระดับสูงที่ปราศจากจิตสำนึก รวมทั้งนักการเมืองส่วนใหญ่จะเพิกเฉยต่อการแสดงออก แต่จะรอเสวยผลหลังจากที่อำนาจเผด็จการถูกโค่นล้มไปแล้ว แม้แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันที่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่พอใจที่รัฐบาลทำตนอยู่ภายใต้อาณัติของ ไอ. เอ็ม. เอฟ. จนเกิดความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจอยู่ทุกหย่อมหญ้า แต่ก็เป็นการพร่าบ่นโดยไม่มีหนทางที่จะคัดค้าน และก็เป็นบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนที่ทำการคัดค้าน อย่างไรก็ตาม สังคมก็ยังไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทในส่วนนี้ของ อพช. มากเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่เป็นบทบาทการคานอำนาจที่ไม่ชอบธรรม แนวโน้มที่น่าสนใจในระยะหลัง ๆ นี้ ได้แก่การขยายแควดวงของการผึกกำลังเพื่อคัดค้านต่อสู้อำนาจ ดังกล่าวนี้อย่างกว้างขวางมากขึ้น โดยไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะในองค์กรสิทธิเท่านั้น แนวโน้มนี้สรุปได้ว่า อพช. ได้ตระหนักถึงความเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างของการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผล กระทบต่อประเด็นเฉพาะที่ตนเคลื่อนไหวอยู่

3.4 วิธีการให้การศึกษา

อพช. มองเห็นว่าชาวบ้านอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความอยู่รอดในทุกๆด้าน โจทย์ของชาวบ้าน ไม่ใช่โจทย์สมมุติในห้องเรียน แต่เป็นโจทย์ที่จะต้องแก้ปัญหาชีวิตจริง ในท่ามกลางความยากลำบากจากสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและสภาพทางสังคม หนานับประการ สภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการเอาชีวิตรอด ปัญหาของการถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มคนที่มีโอกาสเหนือกว่า ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพของหน่วยงานรัฐเหล่านี้ เป็นผลพวงจากระบบการเมืองการปกครองที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เมื่อไม่สามารถพึ่งพาอาศัยใครอื่นได้ กลุ่มชาวบ้านในหลายพื้นที่ก็ต้องช่วยเหลือตนเองด้วยการสร้าง "มหาวิทยาลัยชีวิต" เพื่อเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนข้อมูล วิเคราะห์สถานการณ์ และแสวงหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน (เครือข่ายการเรียนรู้, น. 45)

อพช. จึงใช้หลักการ การให้การศึกษาแบบมีส่วนร่วมของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งให้เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ เพราะมองเห็นว่า "ชาวบ้านไม่ได้เรียนรู้จากการฟัง แต่เรียนรู้จากการทำ" (เครือข่ายการเรียนรู้, น. 45) การศึกษาเรียนรู้ระหว่างกลุ่มเป้าหมายกับ อพช. จึงเป็นการสื่อสารสองทางที่ตรวจสอบได้ว่า สารของข้อมูลและความรู้ สอดคล้องกับความต้องการและความสนใจ และเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมายหรือไม่ ในขณะที่กิจกรรมการศึกษาของ หน่วยงานของรัฐซึ่งมุ่งเน้นเชิงปริมาณมักจะเป็นการสื่อสารทางเดียว

นอกจากนี้ อพช. ยังใช้กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย และเน้นการแลกเปลี่ยนโดยไม่ติดรูปแบบ เป็นการเรียนรู้แบบพี่แบบน้อง ทำไปสอนไป (เครือข่ายการเรียนรู้ฯ น. 25)

แนวทางการให้การศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับความคิดของผู้นำชาวบ้านที่มองเห็นว่า การพัฒนาที่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น การดูแลป่านั้น ต้องมีกระบวนการเสริมสร้างให้ชุมชนนั้นคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น การจะคิดได้ก็ต้องมีข้อมูลที่ทันต่อสถานการณ์ การคิด คือ ความสามารถในการสังเกต คิดค้น และวิเคราะห์หาแนวทางแก้ปัญหา สร้างเวทีให้ชาวบ้านมารวมตัวกัน เพื่อให้ทุกคนออกความคิดเห็น เมื่อมีมติแล้วก็ลงมือทำได้ ปัญหาบางอย่าง ชุมชนเล็ก ๆ อาจแก้ไขไม่ได้ ก็ต้องมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำดอยสามหมื่น ฯลฯ (เครือข่ายการเรียนรู้ฯ น. 57)

3.5 รูปแบบกิจกรรมการให้การศึกษา

อพช. มีรูปแบบกิจกรรมการศึกษาที่หลากหลาย จากแบบสอบถามพบว่า รูปแบบที่ใช้ค่อนข้างมาก ได้แก่ การให้คำแนะนำปรึกษาเป็นรายบุคคล หรือเป็นกลุ่ม การอภิปราย การเสวนา การสัมมนา การฝึกอบรม แต่การฝึกอบรมส่วนใหญ่ไม่มีการแจกคู่มือ ส่วนการให้สัมภาระแสดงความคิดเห็น การได้รับเชิญเป็นวิทยากร การผลิตเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ การจัดรายการวิทยุ หรือการจัดห้องสมุดหรือศูนย์เอกสาร เป็นรูปแบบกิจกรรมการศึกษาที่ทำน้อย รูปแบบอื่น ๆ ได้แก่ การจัดการศึกษาเคลื่อนที่ อนุบาลเคลื่อนที่ นิทรรศการ ศูนย์สาธิต ทัศนศึกษา การจัดค่ายพักแรมกลุ่มผู้ประสบปัญหา หรือการประชุมสัมมนาเครือข่าย นอกจากนี้ยังมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การผลิตรายการโทรทัศน์เผยแพร่ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ฯลฯ

อพช. ที่ตอบแบบสอบถามได้แจกแจงรายละเอียดของรูปแบบกิจกรรม และกลุ่มเป้าหมายซึ่งมีอยู่มากมาย แต่ยังไม่สามารถสังเคราะห์ให้เป็นภาคผนวกของงานวิจัยในขั้นนี้ได้ เนื่องจากข้อจำกัดด้านเวลา ข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการประสานเครือข่ายการเรียนรู้ในอนาคตได้ ในขั้นนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาบางรูปแบบ ได้แก่

(1) การรณรงค์ด้วยสื่อ ใช้วิธีการแจกเอกสารและคู่มือต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน การติดแผ่นโปสเตอร์และการโฆษณาประชาสัมพันธ์ ซึ่งมักจะเป็นการเข้ามาในหมู่บ้านโดยตรง การรณรงค์ให้ความรู้ส่วนใหญ่ จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เช่น การรณรงค์ไม่กินอาหารดิบ การรณรงค์ให้รู้จักการใช้สมุนไพร การให้ความรู้ด้านการเกษตรแบบง่าย ๆ ฯลฯ การให้ความรู้เรื่องการป้องกันการแพร่กระจาย และแนวทางการปฏิบัติตัวต่อผู้มีเชื้อ HIV

(2) การให้โอกาสด้านการศึกษาในระบบและนอกระบบด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การจัดบรรพชาเป็นสามเณร การฝากญาติโยมอุปการะส่งเสียให้เรียน การจัดหน่วยการศึกษาทางไกล การศึกษานอกโรงเรียนของศูนย์พิทักษ์สิทธิหญิงบริการ (มพด., ผสพ. 2539, น.29)

(3) การฝึกงาน เช่น การสอนทักษะไปพร้อมๆกับการทำงาน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538, น. 26) การฝึกอาชีพ (มพด., ผสพ. 2539, น. 29)

(4) การจัดโรงเรียนทางเลือก เช่น โรงเรียนการทำมาหากิน (ดร. โกวิท วรพิพัฒน์, เครือข่ายการเรียนรู้ฯ, น. 34) โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก

(5) ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล หลายองค์กรมีบริการห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล ซึ่งเก็บรวบรวมผลงานขององค์กรและงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

(6) การสาธิต การสาธิตมักจะทำภายในหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านเห็นและเข้าใจอย่างใกล้ชิด ซึ่งมักจะเป็นกิจกรรมร่วมของหมู่บ้าน เช่น การทำบ่อสาธิตการเลี้ยงปลา การสาธิตการขยายพันธุ์พืช ซึ่งเป็นการฝึกให้ชาวบ้าน ได้ทำจริงและทำเองได้ในโอกาสต่อไป (ปารีชาติ วลัยเสถียร, น. 41)

(7) การฝึกอบรม ส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความรู้เฉพาะเรื่อง โดยการเชิญวิทยากร หรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มาให้ความรู้โดยตรงในหมู่บ้าน หรือการส่งตัวแทนชาวบ้านหรือผู้สนใจ ไปรับการอบรมกับโครงการอื่น ๆ นอกพื้นที่ เช่น การอบรมเรื่องการเกษตรผสมผสาน การทำบัญชี การใช้ยาสมุนไพร อบรมด้านวิชาชีพอื่น ๆ (ปารีชาติ วลัยเสถียร, น. 41) ให้แนวคิดและความรู้เกี่ยวกับงานพัฒนา การบริหารงานกลุ่ม และการประสานงานกับหน่วยงานและการสร้างเครือข่าย รวมไปถึงจนถึงความรู้เกี่ยวกับการทำกิจกรรมเฉพาะอย่าง นอกจากนี้ยังเป็นการเชื่อมโยงเครือข่ายของภาคประชาชนให้เข้มแข็งและมีพลังมากขึ้น การจัดกิจกรรมให้ความรู้แก่กลุ่มผู้นำนั้น นอกเหนือจากการมุ่งพัฒนาผู้นำแล้ว ยังคาดหวังให้ผู้นำได้นำความรู้ไปถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านต่อไปด้วย ซึ่งจะส่งผลไปสู่การสร้างผู้นำที่เข้มแข็ง และการมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งต่อไป (ปารีชาติ วลัยเสถียร, น. 43)

(8) การศึกษาดูงานและทัศนศึกษา ได้แก่ การพากลุ่มเป้าหมายไปดูตัวอย่างงานพัฒนาในพื้นที่อื่น ๆ เช่น หมู่บ้าน ตำบล หรือจังหวัดอื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว เพื่อให้บทเรียนส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและการเรียนรู้กับผู้ที่เคยทำหรือกำลังทำกิจกรรมนั้น ๆ เพื่อให้มีการเห็นตัวอย่างจริง และได้แลกเปลี่ยนกันในระดับบุคคลและกลุ่ม สร้างให้เกิดแรงบันดาลใจและความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ ทำให้ได้บทเรียน ข้อคิด และความรู้ต่าง ๆ แก่ผู้มาดูงานได้ จากประสบการณ์การทำงานสามารถสรุปได้ว่า กิจกรรมดูงานและทัศนศึกษาเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมาก

(9) การสัมมนา การจัดสัมมนาส่วนใหญ่เน้นที่กลุ่มผู้นำ จะมีการสัมมนาแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างผู้นำในพื้นที่ หรือระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ (ปารีชาติ วลัยเสถียร, น. 41)

(10) การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ทัศนะ และ ประสบการณ์ เป็นกิจกรรมที่จัดทั้งในระดับของผู้นำและสมาชิกชาวบ้าน (เครือข่ายการเรียนรู้ น. 25) การค้นหาผู้รู้ที่เป็นปราชญ์ เชิญชวนให้มาพบเพื่อรู้จักและแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน ประสานให้เกิดความรู้ใหม่ (เสรีพงศ์พิศ, เครือข่ายการเรียนรู้ น. 70) ทำโดยการจัดกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างชาวบ้านกับผู้นำ หรือระหว่างผู้นำกันเอง และระหว่างผู้นำกับเจ้าหน้าที่โครงการ ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูล ทำงานและวิเคราะห์ร่วมกัน (เอนก นาคะบุตร, เครือข่ายฯ, น. 27 และ น. 44)

(11) การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน อพช. เห็นว่าสื่อมวลชนเป็นกลไกในการแพร่กระจายข่าวสารข้อมูลในวงกว้าง และมีบทบาทอย่างสำคัญในการให้การศึกษาแก่สาธารณชนได้เป็นอย่างดี การนำเสนอข่าว ไม่เพียงแต่สะท้อนสภาพความเป็นจริงเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการชี้นำสังคมอีกด้วย นอกจากนี้สื่อมวลชนยังสามารถสร้างแรงกดดันเพื่อให้ปัญหาคลี่คลายลงได้ สื่อมวลชนจึงเป็นกลุ่มคนที่ อพช. ให้ความสนใจ และสร้างเครือข่ายการประสานงานอย่างใกล้ชิด

จนกระทั่ง อพช. บางแห่งมีความสัมพันธ์เป็นส่วนตัวกับสื่อเหล่านี้ และสามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันและกัน และใช้เป็นกลไกในการหนุนช่วยการทำงานได้เป็นอย่างดี

(12) การจัดเวทีหรืองานมหกรรมเพื่อการรณรงค์ งานรณรงค์เป็นแนวทางการทำงานซึ่งยกระดับจากการนำเสนอสภาพปัญหาไปสู่การเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหในระดับนโยบาย งานรณรงค์ในรูปของการจัดเวทีหรืองานมหกรรมอาจจัดขึ้นในระดับชาติ ระดับภาค ระดับจังหวัด ฯลฯ เช่น เวทีสิ่งแวดล้อม ฯลฯ งานรณรงค์มีวัตถุประสงค์ในการปลุกเร้าให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหา และเข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันให้รัฐบาลแก้ไข งานรณรงค์จะเกิดขึ้นเนื่องจากอพช. ประสงค์ที่จะผลักดันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แนวปฏิบัติ กฎหมาย หรือนโยบายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งในหลายประเด็นต้องใช้เวลาติดต่อกันหลายปี เช่น เครือข่าย อพช.ด้านแรงงานสรุปว่า ในช่วงเวลา 7 ปี เครือข่ายฯ ได้รณรงค์ได้ผลสำเร็จในระดับหนึ่ง ในเรื่องสุขภาพอนามัยและความปลอดภัยของผู้ใช้แรงงาน การรณรงค์แก้ไขสิทธิในการลาคลอดโดยได้รับค่าจ้าง การรณรงค์ผลักดันพระราชบัญญัติประกันสังคม เครือข่ายองค์กรสิทธิมนุษยชน ใช้เวลาหลายปีในการผลักดันให้มีการจัดตั้งกรมการสิทธิมนุษยชนในสภามุแทนราษฎรว่าด้วยการยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน และผลักดันให้มีคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ส่วนในภาคชนบทก็มีสถานการณ์ด้านนโยบายหรือการปฏิบัติของรัฐซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านต้องรวมตัวคัดค้านเพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กิจกรรมการรณรงค์ ทำให้ชาวบ้านได้สัมผัสกับ “อำนาจ รัฐ” อย่างใกล้ชิดมากขึ้น พร้อมๆกันกับการแสดงอำนาจอธิปไตยของตนต่อรัฐบาล กิจกรรม รูปธรรม เช่น การคัดค้านสัมปทานการเช่าป่าห้วยแก้ว อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ ซึ่งต่อมาพัฒนาไปสู่การเรียกร้อง พ.ร.บ.ป่าชุมชน หรือประเด็นการศึกษาปัญหาผลกระทบเกษตรแผนใหม่ (ผสพ., 2540, น. 28) อพช.มุ่งรณรงค์ผลักดันเชิงนโยบายที่มีผลกระทบต่อชาวบ้าน และชุมชนท้องถิ่น ให้เกิดผลอย่างจริงจัง รวมทั้งเผยแพร่สภาพปัญหาและแนวทาง ตลอดจนทางเลือกในการแก้ไขปัญหาต่างๆของชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วมคิด ตัดสินใจ และปฏิบัติการสู่หน่วยงานรัฐ สาธารณชน และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง งานรณรงค์ยังเป็นกลไกเสริมสร้างให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในปัญหา ตั้งแต่เครือข่ายชาวบ้าน และเครือข่ายนักพัฒนา สาธารณชน และฝ่ายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในลักษณะของการสื่อสารสองทาง นำไปสู่ความเข้าใจซึ่งกันและกัน (ผสพ., 2540, น. 29)

บทที่ 5

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน

1. ความนำ

การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนประสบปัญหามากมาย แต่รายงานบทนี้จะให้ความสำคัญสำคัญต่อปัญหาและอุปสรรคของการจัดการดำเนินงานที่เป็นผลจากการดำเนินงานของภาครัฐ ทั้งนี้เป็นการนำเสนอมุมมองที่รวบรวมจากทัศนะขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของงานวิจัย สภาพปัญหาประมวลได้ว่า ส่วนใหญ่มาจากแนวคิดและนโยบายด้านการพัฒนาประเทศและการจัดระบบการศึกษา ตลอดจนกลไกด้านกฎหมายและทรัพยากรในการจัดการศึกษา ซึ่งไม่สอดคล้องกันกับความเป็นจริง ดังนั้นในบทนี้จึงจะนำเสนอสภาพปัญหาจากประสบการณ์ อพช. พร้อม ๆ กับข้อคิดเห็นของผู้วิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกัน

2. ปัญหาและอุปสรรคพื้นฐานและปัญหาทั่วไป

2.1 ปัญหาความเข้าใจด้านการศึกษาของรัฐ

อพช. บางแห่งแสดงทัศนะว่า หน่วยงานของรัฐ ซึ่งรับผิดชอบงานด้านการศึกษายังขาดความเข้าใจในเรื่องการศึกษาอย่างจริงจัง จึงมีข้อเรียกร้องให้รัฐลดทิฐิ และให้ตระหนักถึงข้อดีและข้อด้อยของตน เปิดใจให้กว้าง เพื่อยอมรับแนวคิดด้านการจัดการศึกษาของบุคคล องค์กร หรือหน่วยงานอื่น รัฐไม่ควรยึดมั่นในกฎระเบียบ และศักดิ์ศรีของตนมากเกินไป จนไม่ยอมรับความเป็นจริงในสังคม

2.2 ปัญหาแนวคิดการผูกขาดความเป็นเจ้าของ

นอกจากการขาดความเข้าใจเรื่องการศึกษาแล้ว อพช. เห็นว่า รัฐยังมีแนวคิดการผูกขาดความเป็นเจ้าของงาน ทั้งในด้านการพัฒนาประเทศในภาพรวมและการจัดการศึกษา เช่น อพช. ด้านสิ่งแวดล้อมเห็นว่า รัฐยังมีแนวคิดที่ผูกขาดความเป็นเจ้าของ และการดูแลจัดการทรัพยากร ซึ่งขัดกับแนวคิดที่เป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นว่า ชุมชนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ และควรมีบทบาทมากขึ้นในการจัดการและดูแล โดยรัฐควรทำหน้าที่สนับสนุนและติดตามการทำงานเท่านั้น อพช. ด้านสิ่งแวดล้อมสะท้อนปัญหาว่า ถ้าทำงานอยู่นอกเขตป่าสงวนจะได้รับความร่วมมือดี แต่ถ้าทำในเขตป่าแล้ว เจ้าหน้าที่จะไม่เห็นด้วย และไม่ให้ความร่วมมือ จึงทำให้ต้องตั้งคำถามว่า เมื่อมาถึงเรื่องของการจัดการศึกษาระดับชุมชน รัฐจะให้บทบาทหน้าที่แก่ชุมชนมากน้อยเพียงใด อพช. บางแห่งสะท้อนว่า กระทรวงศึกษาธิการยังไม่มีนโยบายที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้มีการทำงานร่วมกันระหว่าง อพช. กับกระทรวงฯ ในการพัฒนาศักยภาพของครู โดยเฉพาะครูในชนบท เพื่อให้ครูสามารถสอนเด็กให้ปรับตัว เพื่อให้อยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้

แนวคิดการผูกขาดความเป็นเจ้าของ ทำให้รัฐปิดกั้นตนเองจากการแสวงหาความร่วมมือจากฝ่ายอื่น ๆ ทำให้ชุมชน อพช. และภาคีทางสังคมอื่นๆขาดโอกาสในการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการจัดการศึกษา แนวทางการดำเนินงานของรัฐที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงขัดกับ

กระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นแนวทางที่ อพช. หลายแห่งให้ความสำคัญ และยึดเป็นหลักในการทำงาน

แนวคิดเรื่องการส่งเสริมบทบาทของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเป็น “เจ้าของเรื่อง” และตระหนักถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหลัก ๆ ของชุมชน มิได้จำกัดขอบเขตแต่เฉพาะในเรื่องสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่เป็นแนวโน้มของการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ เรื่อง ดังนั้นคำถามของ อพช. ที่อ้างถึงข้างต้น จึงเป็นคำถามในระดับพื้นฐานที่ตรงประเด็น และอยู่ในความสนใจของนักพัฒนาอาวุโสหลายท่าน ซึ่งได้ตั้งคำถามไว้เช่นกันว่า ทักษะ ความเข้าใจ และเป้าหมายการศึกษาระหว่าง อพช. และภาครัฐ สอดคล้องตรงกันหรือไม่ ซึ่งความเข้าใจที่สอดคล้องกันจะเป็นพื้นฐานและจุดเริ่มต้นที่ดีของการทำงาน

2.3 นโยบายและการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องสัมพันธ์กัน

อพช. แสดงความเห็นว่ ถึงแม้รัฐอาจยืนยันว่า รัฐมีนโยบายในการสนับสนุนการทำงานของ อพช. แต่มีอุปสรรคที่ทำให้ต้องตั้งคำถามถึงความจริงจังและความจริงจังของรัฐ ซึ่งสะท้อนในรูปปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้

(1) หน่วยงาน/เจ้าหน้าที่ของรัฐบางหน่วยงาน ขาดความเข้าใจในบทบาทของ อพช. และมีเจตคติในแง่ลบต่อ อพช. โดยมองว่าการทำงานของ อพช. เป็นการก่อความวุ่นวายปลุกระดมชาวบ้าน บางแห่งมอง อพช. ด้วยความระแวงสงสัยที่เห็น อพช. ให้ความสนใจและมีกิจกรรมที่หลากหลายประเด็น และมักจะคิดว่า อพช. มีมูลเหตุจูงใจทางการเมืองที่พัวพันกับลัทธิคอมมิวนิสต์ หน่วยงานของรัฐมักมีความคิดที่เป็นสูตรสำเร็จว่า การเคลื่อนไหวใด ๆ ของ อพช. ต้องมี “ผลประโยชน์” หรือมี “มือที่สาม” ซึ่งเป็นผู้ไม่หวังดี สนับสนุนให้ทำย ดังนั้น นอกจากจะไม่ให้ความร่วมมือแล้วยังอาจมีการแทรกแซงขัดขวางการทำงานของ อพช. อีกด้วย ตัวอย่าง ได้แก่ กรณีที่ ข้าราชการ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต่อต้านกิจกรรมที่ อพช. ร่วมกับชาวบ้านทำการศึกษาวิจัยปัญหาของชุมชน แล้วต่อมาได้เกิดการรวมพลังเพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ปัญหาหรือขอความเป็นธรรม การให้การศึกษแก่สาธารณชนในวงกว้างโดยสื่อของทางราชการ ในเนื้อหาที่รัฐไม่เห็นด้วย เช่น กรณีสมัชชาคนจน อย่างไรก็ตาม บางหน่วยงานกลับเริ่มมองเห็นคุณค่าของ อพช. และให้ความร่วมมือ

นักวิชาการและนักพัฒนาอาวุโสท่านหนึ่งได้ตั้งประเด็นคำถามว่า การที่จะให้ อพช. และหน่วยงานของรัฐทำงานด้านการศึกษาาร่วมกัน น่าจะเริ่มจากคำถามว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐมีความเข้าใจ และมีทักษะอย่างไรกับ อพช. ฝ่าย อพช. แสดงทักษะว่า ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ มองว่า อพช. กำลังปลุกระดมชาวบ้านอยู่นั้น แท้ที่จริงแล้ว อพช. กำลังให้ข้อมูลข่าวสาร และแนวคิดแก่ชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านเรียนรู้มากขึ้น และเริ่มไม่ทำตามแนวทางของรัฐ จึงเกิดปัญหาการแย่งชิงมวลชน ทำให้รัฐไม่พอใจ อพช. ซึ่ง อพช. เห็นว่า แท้ที่จริง ทั้ง อพช. และ หน่วยงานของรัฐต่างก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ มุ่งพัฒนาคนและพัฒนาประเทศ แต่มีวิธีการที่แตกต่างกัน เนื่องจากมีวิธีคิดที่ต่างกัน ในทางความเป็นจริงแล้ว ความเข้าใจที่มีต่อกันและกันทั้งสองฝ่าย เป็นรากฐานการทำงานที่สำคัญและจำเป็น เพราะทั้งสองฝ่ายมีความแตกต่างกันในสาระสำคัญหลายเรื่อง ความเข้าใจพื้นฐานร่วมกันจะทำให้เข้าใจศักยภาพและข้อจำกัดของแต่ละฝ่าย และสามารถประสานความร่วมมือในการทำงานได้

การสร้างเงื่อนไขและกลไกที่จะทำให้ทั้งรัฐ และ อพช. เรียนรู้ เข้าใจ และเกิดการยอมรับศักยภาพและข้อจำกัดของแต่ละฝ่าย จึงเป็นกิจกรรมสำคัญที่ต้องจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของการประสานงานในอนาคต

(2) การขาดการประสานงานระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการระหว่างหน่วยงานของรัฐทำให้เกิดปัญหาการประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่น อพช. จึงไม่ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ในระดับปฏิบัติการเท่าที่ควร เพราะเจ้าหน้าที่ขาดความรู้ และไม่คุ้นเคยที่จะทำงานกับ อพช.

(3) ปัญหาด้านระบบการบริหารของรัฐ อพช. เห็นว่า การบริหารงานด้านการศึกษาของรัฐ มีลักษณะค่อนข้างครอบงำ ทำงานแบบสั่งการจากบนสู่ล่าง (Top Down)

(4) ปัญหาเกี่ยวกับการประสานงาน คุณภาพ ประสิทธิภาพ และคุณธรรมของบุคลากรของรัฐ ซึ่งปัญหาที่ได้รับการสะท้อนจาก อพช. มากที่สุด และที่สำคัญ คือการประสานงานที่ดี หรือการทำงานที่ดี เป็นกิจกรรมที่ อพช. ต้องดำเนินการผ่านบุคลากรของรัฐ ตั้งแต่ระดับสูงจนถึงระดับล่าง บุคลากรของรัฐจึงเป็นกลไกสำคัญในการปฏิบัติงาน และหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่ อพช. จะมีทัศนคติต่อบุคลากรเหล่านี้ในทางบวกและทางลบตามประสบการณ์ของตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็เชื่อว่าบุคลากรของรัฐก็ย่อมจะต้องมีทัศนคติต่อ อพช. เช่นเดียวกัน ซึ่งควรได้มีการศึกษาวิจัยเพื่อปรับเข้าหากันต่อไป

ในทัศนะของ อพช. ถือว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นกลไกสำคัญที่สุดในการผลักดันงาน จากประสบการณ์ของ อพช. พบว่า ถึงแม้จะมีนโยบายหรือกฎหมายรองรับการทำงานที่ดีและชัดเจนเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าตราบไต่ที่บุคลากรของรัฐไม่ปฏิบัติตาม ก็ยากที่จะให้งานบรรลุผลได้ ทัศนคติที่มีต่อบุคลากรของรัฐที่รวบรวมได้เป็นประเด็นที่ปะปนกันระหว่างพฤติกรรม ปัญหาในเชิงนโยบาย โครงสร้าง และปัญหาอื่น ๆ ดังนี้

4.1 อพช. บางแห่งเห็นว่าเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติซึ่งเป็นผู้หน้า ขาดแรงจูงใจ และความกระตือรือร้นที่จะทำงานร่วมกับ อพช. แม้ว่า อพช. หลายแห่งมีช่องทางที่จะติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงได้ แต่พยายามหลีกเลี่ยงเพราะไม่ต้องการให้เจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยไม่พอใจ

อพช. บางแห่งวิเคราะห์ว่าสภาพเช่นนี้ เกิดจากการที่เจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อย ขาดโอกาสในการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ทำให้เจ้าหน้าที่ต้องยึดติดกับกฎระเบียบต่าง ๆ ไม่สามารถประยุกต์หรือปรับใช้กฎระเบียบได้ เจ้าหน้าที่ไม่กล้าตัดสินใจ ทุกอย่างต้องรอถาม “หัวหน้า” เจ้าหน้าที่ต้องใช้เวลาในการทำงานเอกสารมาก เจ้าหน้าที่ขาดขวัญกำลังใจในการทำงาน ได้รับค่าตอบแทนในการทำงานน้อย ฯลฯ ประเด็นเหล่านี้เป็นอุปสรรค หรือแม้กระทั่งทำให้เกิดการแสวงหาประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่

ตัวอย่างของการขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น ปัญหาด้านทัศนคติของครู ที่ไม่กล้าสอนเรื่องเพศศึกษาในโรงเรียน แม้ว่าจะเป็นประเด็นสำคัญในการดูแลตนเองของนักเรียน อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ได้แก้ไขไปแล้วในบางพื้นที่ ด้วยวิธีการประสานงานระหว่างครูกับ อพช. ด้านเอดส์ โดย อพช. ทราบว่า ครูประจำชั้นจะมีความยากลำบากใจในการสอนเพศศึกษาแก่นักเรียน เนื่องจากยังติดยึดอยู่กับสถานภาพและภาพพจน์ตามค่านิยมของสังคมไทย ดังนั้น อพช. ด้านเอดส์จึงมีบทบาทช่วยครูในฐานะวิทยากรพิเศษ ในการเผยแพร่ความรู้เรื่องเพศศึกษาและเอดส์

ให้แก่นักเรียน ทั้งนี้เพราะ อพช. มีประสบการณ์และสื่อการสอนที่เหมาะสมมากกว่า ความร่วมมือในการทำงานทำให้ครูได้เรียนรู้วิธีการให้การศึกษาที่เป็นประโยชน์ และนำไปปรับใช้ได้ ตัวอย่างการขาดโอกาสในการพัฒนาตนเองของบุคลากรของรัฐอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ปัญหาการขาดความรู้เรื่องการปกป้องสิทธิตามกฎหมายของผู้มีเชื้อเอชไอวี มีหน้าซ้ำ ยังเป็นผู้ที่มึนงงในทางลบต่อ ผู้มีเชื้อเสียเอง ทศนคติเช่นนี้เป็นผลโดยตรงจากการรณรงค์ของรัฐในช่วงที่ผ่านมา ที่เน้นให้เกิดความตื่นกลัวและกลายเป็นความรังเกียจต่อผู้มีเชื้อ ปัญหาเรื่องความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า แม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ยังไม่มีโอกาสได้พัฒนาตนเองให้เหมาะสม และทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในวงกว้าง

4.2 อพช. บางส่วนพบว่า ถ้าจะให้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ต้องใช้วิธีติดต่อกับเจ้าหน้าที่ที่รู้จักเป็นการส่วนตัว หรือเจ้าหน้าที่ที่มีความคิดความเข้าใจที่สอดคล้องตรงกัน ความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่อีกช่องทางหนึ่ง เกิดจากการผลักดันของข้าราชการระดับสูงซึ่งเป็นกรรมการของ อพช.

อพช. บางแห่งพบว่า องค์กรของตนได้รับการยอมรับอย่างดีเพราะมีชื่อเสียง และใช้บุคลิกพิเศษขององค์กรทำให้เกิดการประสานงานที่ดี บางแห่งมีปัญหาในช่วงแรก ๆ เพราะความระแวงสงสัย แต่อาศัยการปรับตัวของทั้งสองฝ่ายทำให้การประสานงานดีขึ้น อพช. หลายแห่งตอบว่าไม่มีปัญหาในการประสานงานกับรัฐ

โดยสรุปกล่าวได้ว่า การร่วมงานและการประสานงานระหว่างรัฐและ อพช. เกิดจากเงื่อนไขของตัวบุคคลมากกว่าการสร้างระบบการประสานงานที่มีประสิทธิภาพ

4.3 การที่เจ้าหน้าที่ต้องโยกย้ายตำแหน่งบ่อย ทำให้เจ้าหน้าที่มองไม่เห็นปัญหา และไม่ผูกพันกับพื้นที่

4.4 การขาดความทุ่มเท แต่หวังผลงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นข้อวิจารณ์อีกประการหนึ่งที่ อพช. มีต่อการทำงานของรัฐบาล อพช. แสดงทัศนะว่า ทั้งเจ้าหน้าที่และผู้ปฏิบัติงาน อพช. มีฐานะเสมือน “ลูกจ้าง” ของประชาชน ดังนั้นจึงควรมีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการทำงานเพื่อสนองประโยชน์ต่อประชาชน ซึ่งมีสถานะเสมือน “นายจ้าง” เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้ปฏิบัติงาน อพช. ควรทำงานด้วยใจรัก ทำอย่างเต็มที่ ด้วยความตั้งใจ ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามประชาชน

4.5 การแอบอ้างผลงานโดยไม่กล่าวถึงบทบาทของ อพช. ซึ่งมีส่วนในการค้นคิดผลักดัน หรือร่วมทำงาน เป็นปัญหาอีกประการหนึ่งที่ทำให้ อพช. มองเจ้าหน้าที่ของรัฐในทางลบ “รัฐชอบขอผลงานขององค์กร แต่จะไม่ค่อยเสนอชื่อขององค์กรให้สาธารณชนรับทราบ”

4.6 อพช. บางแห่งสะท้อนปัญหาการเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่อนุญาตให้เฉพาะองค์กรเอกชนบางแห่งเข้าร่วมในการทำงาน ทั้ง ๆ ที่มี อพช. อื่น ๆ ในท้องถิ่นให้ความสนใจและแสดงความจำนงค์เข้าร่วมด้วย แต่ถูกกีดกัน

ท่ามกลางปัญหาข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐข้างต้นก็ยังคงพบว่า มีข้อมูลในด้านบวกอยู่บ้าง เช่น อพช. หลายแห่งให้ข้อมูลว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ต้องประสานกับ อพช. มีความกระตือรือร้นและขยันขันแข็งในการทำงาน สนุกสนานกับการทำงานร่วมกับอาสาสมัครของ อพช.

หลากหลายอาชีพ ทั้ง นักวิชาการ ศิลปิน นักธุรกิจ ฯลฯ และมีความประทับใจในความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความมีชีวิตชีวา การยกย่องให้เกียรติ และการปฏิบัติต่อกันด้วยไมตรีจิต

(5) ปัญหาระบบระเบียบราชการที่มีกรอบ กฎเกณฑ์ที่ตายตัว ขาดความยืดหยุ่น ไม่มีความจำเป็น และไม่ทันต่อสถานการณ์ การตัดสินใจของเจ้าหน้าที่ล่าช้า องค์กรของรัฐขาดความเป็นอิสระจากส่วนกลางทั้งด้านนโยบายและงบประมาณ

กิจกรรมบางอย่างที่เกี่ยวกับนโยบายด้านความมั่นคง เช่น งานเกี่ยวกับชนเผ่า ต้องขออนุมัติจากผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อนำชาวบ้านออกไปร่วมกิจกรรมนอกพื้นที่ ซึ่ง อพช. เห็นว่าการขออนุมัติในระดับอำเภอน่าจะเพียงพอ ขั้นตอนของราชการที่ยืดติดกับระเบียบ ทำให้ไม่สามารถได้กลุ่มเป้าหมายที่ตั้งไว้มาเข้าร่วมหรือมาซ้ำเกินไป

แนวปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ซึ่งสร้างความเบื่อหน่ายและท้อแท้ใจให้แก่ประชาชน เช่น นักเรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของโครงการด้านเด็ก ซึ่งได้รับการสนับสนุนให้เรียนในหน่วยงานของรัฐไม่สามารถขอจบการศึกษาได้ เพราะยังไม่ได้เสียค่าชุดสระให้หน่วยงานนี้ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม การทำกิจกรรมร่วมกันกับหน่วยงานรัฐในบางพื้นที่ได้รับความร่วมมือ และให้เกียรติเป็นอย่างดี

ในด้านการเอื้ออำนวยให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษานั้น ยังมีปัญหาในหลาย ๆ กลุ่ม เช่น ชนกลุ่มน้อย ยังมีปัญหาเรื่องขาดเอกสารแสดงว่าเป็นคนไทยและไม่มีสิทธิเข้าเรียนตามภาคการศึกษาของรัฐ เด็กด้อยโอกาส (เด็กกลุ่มพิเศษ) และคนพิการยังไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังทั้งในด้านการเปิดโอกาสให้ศึกษา และการอำนวยความสะดวกให้ศึกษา ทั้งในสถานศึกษาทั่วไป และการศึกษาที่จัดให้เป็นพิเศษ ทุนการศึกษาไปไม่ถึง โครงการเงินกู้เพื่อการศึกษาในทางปฏิบัติยังทำไม่ได้ เพราะกฎเกณฑ์ที่วางไว้ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เช่น ระบุให้คนที่ต้องการ กู้เงินซึ่งเป็นผู้ที่ยากจนอยู่แล้วต้องหาค่าน้ำประกัน ซึ่งเป็นไปได้ยาก นอกจากนี้ ยังไม่มีกระบวนการที่ต่อเนื่องภายหลังจากจบการศึกษาแล้ว เช่น การช่วยเหลือด้านการหางานทำ สำหรับคนบางกลุ่ม

(6) ปัญหาความเข้าใจในเนื้อหางานและทิศทางการทำงานที่ยังไม่สอดคล้องกัน

อพช. บางแห่งสะท้อนว่า ความเข้าใจในเนื้อหางานและทิศทางการทำงานระหว่าง อพช. และรัฐยังไม่สอดคล้องกัน เช่น การทำงานในเรื่องแรงงานเด็ก รัฐจะร่วมมือกับอพช. ในกลุ่มเป้าหมายเฉพาะแรงงานเด็กที่กำหนดไว้ในโครงการนำร่อง (Pilot Project) เท่านั้น แต่จะไม่ขยายขอบเขตให้ครอบคลุมแรงงานเด็กกลุ่มอื่น ๆ ด้วย แต่คาดหวังที่จะให้ อพช. รับผิดชอบดำเนินการต่อ ซึ่งภารกิจดังกล่าวเป็นการพันวิสัยที่ อพช. จะทำได้ โครงการนำร่องต่าง ๆ ยังมีอีกมาก ที่รัฐยังมีได้ประเมินค่าผลงาน เพื่อที่จะนำไปใช้ประโยชน์ให้กว้างขวาง

(7) ปัญหาและอุปสรรคด้านกฎหมาย

อพช. หลายแห่ง โดยเฉพาะองค์กรที่ทำงานด้านเด็ก มองเห็นข้อจำกัดของกฎหมายที่ไม่ให้การคุ้มครองแก่เด็กในหลายประเด็น ซึ่งทำให้การให้การศึกษและการพัฒนาเด็กเหล่านี้เป็นไปด้วยความยากลำบาก จึงได้เสนอให้มีการยกร่างกฎหมายคุ้มครองเด็กขึ้นหลายฉบับ และการปรับปรุงกฎหมายที่เป็นอยู่ เช่น กฎหมายสวัสดิการเด็กและเยาวชน กฎหมายคุ้มครองแรงงานเด็ก เสนอให้มีการปรับปรุงข้อสงวนในอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กในเรื่องสัญชาติ การแก้ไขกฎหมายที่อนุโลมให้เด็ก

เร่ร่อน ไม่มีใบเกิด ทะเบียนบ้าน ให้ได้เข้าเรียนและมีหลักฐานประจำตัวไว้ และการคุ้มครองเด็กที่หนีเข้าเมือง

นอกจากนี้ อพช. ยังมองเห็นความสำคัญขององค์กรท้องถิ่นในการให้การศึกษาและแก้ปัญหาของชุมชน จึงเรียกร้องให้ออกกฎหมายที่ส่งเสริมการทำงานของชุมชนเหล่านี้ เช่น พระราชบัญญัติสลัม ให้สามารถจัดตั้งกองทุนตัวเอง และจัดสร้างชุมชนใหม่ขึ้น

กลุ่ม อพช. ที่ทำงานในชนบทเห็นว่าควรมีกฎหมายคุ้มครองแรงงานภาคเกษตรขึ้น เพื่อให้คนชนบทได้รับการคุ้มครองมากขึ้น

อพช. ยังได้มองเห็นความจำเป็นของการจัดระบบการสวัสดิการสังคมแบบใหม่ทั้งระบบโดยเสนอให้มีกฎหมายสวัสดิการสังคมขึ้น

(8) ปัญหาและอุปสรรคอื่น ๆ ที่ อพช. ประสบในการจัดกิจกรรมด้านการศึกษา ได้แก่

(8.1) การขาดแคลนงบประมาณ สื่อ วิทยากร

(8.2) การขาดความเชี่ยวชาญในการถ่ายทอดให้กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นเรื่องเทคนิคการถ่ายทอดหรือขาดองค์ความรู้

(8.3) กลุ่มเป้าหมายมีเวลาในการเรียนรู้น้อย เพราะต้องทำมาหากิน ชาวบ้านขาดแนวคิดในกระบวนการกลุ่ม ขาดทักษะในการบริหารจัดการ และเทคนิค ปัญหาซึ่งกล่าวมาใน (8.1)-(8.3) เป็นปัญหาพื้นฐานหรือสภาพความเป็นจริง ซึ่งรัฐและ อพช. น่าจะประสานความร่วมมือเพื่อช่วยชาวบ้านคลี่คลายปัญหาเหล่านี้

3. ปัญหาข้อจำกัดด้านงบประมาณและทรัพยากรอื่น ๆ

3.1 สภาพปัญหา

การทำงานด้านการศึกษา อพช. ยังประสบปัญหาด้านงบประมาณและการขาดแคลนทรัพยากรด้านการศึกษาอื่น ๆ การขาดแคลนงบประมาณเป็นปัญหาวิกฤติและเรื้อรังของ อพช. ที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องมาหลายปีแล้ว และทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ถ้ารัฐยังหวังที่จะใช้ประโยชน์จากเครือข่ายการเรียนรู้ของ อพช. อย่างจริงจัง จะต้องคิดอ่านในการแก้ปัญหาอย่างเร่งด่วน

แม้ว่าปัจจุบัน อพช. สามารถขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานของรัฐที่ทำงานในสาขาเดียวกัน (ดูรายชื่อหน่วยงานที่ให้การสนับสนุน ในภาคผนวก ค) แต่ก็ยังเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น อพช. ส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการสนับสนุน ซึ่ง อพช. อาจจะไม่ได้อรับการสนับสนุน หรือขอแล้วไม่ได้ ความเห็นส่วนใหญ่ของ อพช. จึงยังมองว่า รัฐไม่จัดสรรงบประมาณในการดำเนินงานให้

ในกรณีที่ได้รับทุนสนับสนุนก็พบว่า มีปัญหาเรื่องความไม่ต่อเนื่อง ขึ้นอยู่กับนโยบายและสถานการณ์ในแต่ละช่วง จำนวนที่ได้รับไม่เพียงพอต่อการทำงาน การอนุมัติงบประมาณมาล่าช้ากว่าแผนที่ได้เสนอไว้ การสนับสนุนเงินทุนยังให้เฉพาะการทำกิจกรรม แต่ไม่ใช้งบประมาณในการบริหาร ซึ่ง อพช. มีรายจ่ายในด้านนี้มาก เพราะงานของ อพช. ดำเนินได้ด้วยผู้ปฏิบัติงาน ซึ่ง

เป็นผู้สร้างสรรค์คิดค้นและลงมือปฏิบัติงาน นักพัฒนาอาวุโสท่านหนึ่งแสดงทัศนะว่า ผู้ปฏิบัติงานเป็นผู้ที่มีอุดมการณ์และเสียสละ ซึ่งองค์กรควรจะรักษาไว้ ถ้าผู้ปฏิบัติงานขาดความมั่นคงในการทำงานจะทำให้มีการเข้าออกงานบ่อย ย่อมส่งผลกระทบต่อการทำงานทำให้ขาดความต่อเนื่อง (คำสัมภาษณ์ เตือนใจ ดีเทศก์, มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา) การที่รัฐไม่ใช้งบประมาณสนับสนุนการบริหาร แสดงให้เห็นว่ารัฐยังไม่เห็นความสำคัญจนเป็นภาระผูกพันที่จะสนับสนุน อพช. อย่างเต็มที่ให้เกิดความต่อเนื่องและเหมาะสม ซึ่งทำให้หลักการ Education for All และ All for Education ไม่เป็นจริง

3.2 เหตุผลที่รัฐควรให้การสนับสนุนด้านงบประมาณแก่ อพช.

อพช. ให้เหตุผลที่รัฐควรให้การสนับสนุนด้านงบประมาณในกิจกรรมด้านการศึกษาของ อพช. ดังต่อไปนี้

(1) เหตุผลเชิงหลักการและการประสานความสัมพันธ์

อพช. ให้เหตุผลที่รัฐควรให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่ อพช. วางานที่ อพช. ทำเป็นการช่วยเหลือหรือพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐ การสนับสนุนดังกล่าวนี้ เป็นการนำภาษีของประชาชนมาพัฒนาประชาชนโดยตรง โดยไม่ต้องผ่านหน่วยงานอื่น ผลประโยชน์จากการทำงานของ อพช. จะตกได้แก่ประชาชนและประเทศชาติ เข้าลักษณะ “ไทยช่วยไทย แก้ปัญหา ร่วมกัน”

การสนับสนุนการทำงานของ อพช. จะเป็นการแสดงให้เห็นว่า รัฐให้ความสำคัญต่อการศึกษา ซึ่งเป็นงานที่รัฐควรให้การสนับสนุนอย่างเต็มรูปแบบอยู่แล้ว การสนับสนุนนอกจากจะเป็นการให้ความสำคัญต่อบทบาทของ อพช. แล้ว ยังจะเป็นการเริ่มต้นสัมพันธภาพที่ดีและเป็นหนทางในการประสานงานที่ใกล้ชิดระหว่างรัฐกับ อพช. สัมพันธภาพดังกล่าว จะก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนผลักดันซึ่งกันและกันในแนวการทำงาน ตลอดจนสามารถตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมายได้มากขึ้น ฝ่าย อพช. ก็ประสงค์ที่จะได้ทำงานร่วมกับข้าราชการ ซึ่งจะเป็นโอกาสให้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

อพช. ได้ให้เหตุผลในการดำเนินกิจกรรมของตนว่า เพราะต้องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศให้เจริญ และที่ต้องการให้รัฐสนับสนุนการทำงาน ก็เพราะต้องการที่จะให้รัฐมีส่วนร่วมกับ อพช. ในงานดังกล่าว อพช. “อยากให้ (รัฐบาล) ไทย ช่วยคนไทย ไม่อยากพึ่งองค์กรต่างชาติ” อพช. และรัฐบาลควรจะมีมือกันทำงาน จะได้แบ่งเบาภาระและความรับผิดชอบร่วมกัน บาง อพช. มีข้อเรียกร้องต่อรัฐว่า “รัฐบาลน่าจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนบ้าง อย่างมุ่งแต่พัฒนาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว” “อยากให้รัฐบาลสนับสนุนงานของ อพช. ให้มากขึ้นกว่าเดิมมากๆ โดยเฉพาะงานด้านเด็ก สตรี เช่น บ้านพักฉุกเฉิน” นอกจากนี้ยังเรียกร้องให้รัฐให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนแก่ อพช. ขนาดเล็ก ที่ไม่มีสถานภาพทางกฎหมายให้เติบโต และสนับสนุนให้เกิดองค์กรท้องถิ่นที่หลากหลาย ให้สามารถจัดกิจกรรมด้านการศึกษา โดยรัฐไม่แทรกแซงทางความคิด และให้อิสระในการทำงาน

อพช. บางแห่งเรียกร้องการสนับสนุนด้านการเงินจากรัฐโดยให้เหตุผลว่า เพราะเป็นแหล่งทุนเพียงแหล่งเดียวที่ได้รับ บาง อพช. ตอบว่าเป็นหน่วยงานที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ และยังมี ความจำเป็นที่ต้องพัฒนาองค์กรอีกมาก

ถึงแม้ว่า อพช. ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากองค์กรต่างประเทศเกือบทั้งหมด แต่ปัจจุบันองค์กรเงินทุนมีความเห็นว่า ประเทศไทยมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากพอที่จะช่วยเหลือตนเองได้แล้ว การช่วยเหลือจึงลดลงเกือบทั้งหมด อพช. เหล่านี้ให้เหตุผลว่า เมื่อรัฐให้ความช่วยเหลือแล้ว อพช. ก็ไม่จำเป็นที่จะขอทุนจากต่างประเทศที่ไม่มีความแน่นอน เพราะความช่วยเหลือจากรัฐบาลย่อมมีความแน่นอนกว่า

(2) ความจำเป็นและความต้องการของสังคม

อพช. สรุปว่า ความจำเป็นที่รัฐจะต้องสนับสนุนการทำงานของ อพช. เพราะสังคมเต็มไปด้วยปัญหา ปริมาณของผู้ขาดโอกาสด้านการศึกษา และ/หรือ ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องจัดกิจกรรมด้านการศึกษาอย่างหลากหลายเพื่อสนองตอบให้อย่างรวดเร็ว ทันต่อเหตุการณ์ มีกลุ่มเป้าหมายหลายกลุ่มที่รัฐเข้าไม่ถึงหรือขาดความใกล้ชิด ในขณะที่ อพช. สามารถเข้าถึงและใกล้ชิดมากกว่า เช่น กลุ่มเด็กและชาวบ้านที่ด้อยโอกาส เกษตรกรในชนบท รัฐควรสนับสนุนงบประมาณในการช่วยเหลือองค์กรชาวบ้าน หรือหมู่บ้านยากจน โดยผ่าน อพช. ดีกว่าผ่านหน่วยงานของรัฐ เพราะเอกชนจะนำงบประมาณไปสู่ชาวบ้านชุมชน และท้องถิ่นได้ทั้ง 100 เปอร์เซ็นต์

กิจกรรมด้านการศึกษาเหล่านี้จะต้องใช้บุคลากรที่มีคุณภาพ จึงต้องใช้งบประมาณมาก อพช. อยู่ในสภาพที่ขาดแคลนทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็น กำลังคน เงิน และอุปกรณ์ การสนับสนุนจากรัฐ จะเสริมสร้างประสิทธิภาพในการทำงานของ อพช. ทำให้ อพช. สามารถทำงานได้ทั่วถึงและต่อเนื่องมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม มี อพช. จำนวนเพียงเล็กน้อยที่ตอบว่า ไม่ต้องการการสนับสนุนจากรัฐ โดยให้เหตุผลว่า อพช. ทราบว่ารัฐยากจนไม่มีเงิน จึงไม่ยากเบียดเบียนรัฐ บาง อพช. ให้เหตุผลว่าไม่ต้องการการสนับสนุน เพราะคิดว่ารัฐบาลไทยไม่เห็นการสำคัญของการศึกษา การบริหารงานของรัฐไม่คล่องตัว กลัวการครอบงำ บาง อพช. ตอบว่า งานที่ทำอยู่เป็นงานในลักษณะอาสาสมัครอาจจะทำได้ไม่ต่อเนื่องจึงไม่ต้องการสร้างพันธะผูกพัน

ดร. เสรี พงศ์พิศ นักวิชาการและนักพัฒนาอาวุโสได้แสดงทัศนะสนับสนุนการที่รัฐควรจะต้องจัดสรรงบประมาณเพื่อส่งเสริมกิจกรรมของ อพช. ว่า การให้การสนับสนุนอพช. จะทำให้รัฐสามารถบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาตามที่วางไว้ในแผนพัฒนาประเทศ ทั้งนี้เนื่องจาก อพช. เป็นทรัพยากรบุคคลด้านการพัฒนาที่มีประโยชน์และได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการทำงานมาโดยตลอด ถึงแม้จะประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้พยายามดิ้นรนที่จะทำงานอย่างต่อเนื่องตามอัตภาพของตนเอง รวมทั้งการช่วยเหลือเกื้อหนุนจากเพื่อนนักพัฒนาด้วยกัน อีกประการหนึ่ง การรับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลต่างประเทศโดยไม่สามารถหยั่งรู้ถึงมูลเหตุที่แท้จริงที่อยู่เบื้องหลัง น่าจะเป็นผลเสียมากกว่าผลดีต่อสังคมไทย ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงน่าจะพิจารณาให้ความช่วยเหลือสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ อันจะเป็นการเสริมสร้างกำลังใจ และความมั่นคงก้าวหน้าให้หน่วยงานพัฒนาเอกชน ทั้งนี้โดยจะต้องปรึกษาหารือกับอพช. ในแนวทางต่าง ๆ เพื่อให้เกิดผลดีที่สุด (เสรี พงศ์พิศ, บทตาม, ทิศทางหมู่บ้านไทย. น. 366-369)

อพช. หลายแห่ง ให้ความเห็นว่า แม้จะไม่ได้รับการสนับสนุนด้านทรัพยากรจากรัฐเลยก็ไม่เป็นปัญหา ขอเพียงแต่ให้ยอมรับและเคารพในผลงาน ยกย่องให้เกียรติด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การทำจดหมายขอบคุณ การให้เกียรติบัตร การประกาศเกียรติคุณ หรือกล่าวถึงบทบาทของ อพช. บ้าง นอกจากนี้ยังเรียกร้องให้รัฐออกกฎหมายหรือกฎระเบียบที่เอื้อต่อการทำงานของ อพช.

4. บทสรุป

ปัญหาอุปสรรคจากรัฐ ซึ่งสะท้อนโดย อพช. มิได้เกิดจากอคติที่มีต่อรัฐ จะเห็นว่า ศาสตราจารย์ นพ. ประเวศ วะสี ก็ได้สะท้อนสภาพปัญหาของระบบราชการไว้สอดคล้องกับทัศนะของ อพช. แทบทุกประการ (ประเวศ, 2541, น. 36) อย่างไรก็ตาม ก็หาใช่ว่าภายในองค์กรพัฒนาเอกชน หรือผู้ปฏิบัติการของ อพช. จะไม่มีปัญหาและจุดอ่อน ซึ่งนักพัฒนาอาวุโส เช่น ดร. เสรี พงศ์พิศ และเอ นก นาคะบุตร ก็ได้สะท้อนไว้ ปัญหาและจุดอ่อน เป็นสภาวะปกติของปุถุชน ซึ่งถ้าจะประสานความร่วมมือในการกระทำกิจการใด ๆ ก็ตาม ก็ควรที่จะได้ศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน และร่วมกันในการปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้บรรลุพันธกรณีที่ต่างฝ่ายต่างมีต่อสังคม

บทที่ 6

แนวทางประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับรัฐ ในการจัดการศึกษา

1. ความนำ

การประสานความร่วมมือระหว่างรัฐและภาคีฝ่ายต่างๆ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นความจำเป็นอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ความข้อนี้ฝ่ายรัฐก็ตระหนักดีอยู่ และได้มีความพยายามทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ ในการที่จะแสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่าย รูปธรรมของการแสวงความร่วมมือประการหนึ่งเห็นได้จากความพยายามของกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ ที่ได้พยายามผลักดันร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต ในช่วงก่อนมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540

ร่างกฎหมายฉบับนี้ มีหลักการสาระสำคัญที่จะส่งเสริมการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยพยายามเชื่อมโยงการศึกษาทั้งสามระบบ ได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย เข้าด้วยกัน ร่างพระราชบัญญัติได้นำเสนอหลักการ การกระจายอำนาจหน้าที่ในการจัดการศึกษา โดยพยายามสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้ภาคีทางสังคมอื่นๆ ได้เข้ามีส่วนร่วมในการจัดการการศึกษาด้วย ไม่ใช่ให้แต่รัฐผูกขาดจัดการอยู่ฝ่ายเดียว หลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งได้แก่ การระดมและประสานทรัพยากรด้านการศึกษา ทั้งทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรด้านอื่น ๆ เพื่อสนับสนุนการจัดการศึกษาของเครือข่ายการเรียนรู้

ถึงแม้ว่าร่างกฎหมายฉบับนี้ยังไม่ผ่านกระบวนการนิติบัญญัติและยังไม่มีผลบังคับใช้เป็นกฎหมาย ประจวบกับการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งกำหนดให้มีการจัดทำกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ แต่ผู้วิจัยเห็นว่า สาระสำคัญของร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต ได้กำหนดหลักการที่ถือได้ว่า เป็นหัวใจสำคัญของกฎหมายการศึกษาแห่งชาติไว้เป็นอย่างดีแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากหลักการใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบริหารจัดการระบบการศึกษา ซึ่งมีแนวคิดในเรื่องการกระจายอำนาจ และการเปิดโอกาสให้องค์กรทางสังคมอื่นๆ เข้าร่วมเป็นภาคีในการจัดการศึกษาด้วย ร่างพระราชบัญญัตินี้ยังไม่สมบูรณ์ และจะต้องมีการถกเถียงกันในรายละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับองค์กรกลางที่จะมีอำนาจหน้าที่ในการประสานการจัดการศึกษาทั้ง 3 ระบบเข้าด้วยกัน แต่แนวคิดหลักใน 3 ประเด็น อันได้แก่ การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต การสร้างสรรค์สังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ การกระจายอำนาจและการประสานทรัพยากรด้านการศึกษา น่าจะเป็นหลักการที่ทุกฝ่ายรับได้ รายละเอียดส่วนอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ต้องปรับปรุงแก้ไขกันต่อไป

2. ท่าทีขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อการประสานความร่วมมือ

คำตอบขององค์กรพัฒนาเอกชนจากแบบสอบถามสรุปได้ว่า อพช. มีความกระตือรือร้นที่จะประสานความร่วมมือกับรัฐในการจัดการศึกษา และเรียกร้องให้รัฐเปิดโอกาสให้ อพช. และภาคีอื่นๆ มีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าว อพช. ให้เหตุผลว่า ประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของประเทศ หรือ เป็น “หุ้นส่วน” ของประเทศ ทุกคนต่างมีความมุ่งหวังที่จะพัฒนาประเทศไปสู่แนวทางที่ดี ดังนั้น รัฐจึงควรให้โอกาสในการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย กล่าวโดยเฉพาะ สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น รัฐควรมองว่า อพช. เป็นภาคีหนึ่งที่จะช่วยสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม รัฐจึงควรให้โอกาสและให้การยอมรับความสามารถของ อพช. ให้มากขึ้น อพช. เป็นตัวแทนของประชาชนหลากหลายกลุ่มอาชีพ ซึ่งรัฐควรมองว่า ทักษะของ อพช. เป็นการสะท้อนความคิดของประชาชน อพช. แสดงความคิดเห็นต่อไปว่า การพัฒนาทุกรูปแบบจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความบริสุทธิ์ใจ และทุกฝ่ายต้องหันหน้าเข้าหากันอย่างจริงจัง ซึ่งถ้าทำได้ อพช. ก็เชื่อว่า ประเทศไทยจะสามารถปลดหนี้ ไอ. เอ็ม. เอฟ ได้ในเวลาไม่นาน แต่ถ้าทุกฝ่ายยังยืนกรานที่จะทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ประเทศไทยก็คงจะมาถึงจุดจบ

ในด้านการจัดการศึกษานั้น อพช. เห็นว่า รัฐกับ อพช. ควรจะมีความร่วมมือกันมากกว่านี้ การขาดการประสานความร่วมมือที่ผ่านมา เนื่องจากไม่มีกฎหมาย หรือแผนแม่บท หรือกรอบในการบริหารและการจัดการด้านการศึกษาที่จะใช้เป็นแนวทาง จึงทำให้การพัฒนาด้านการศึกษาของสังคมไทยไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร อพช. เสนอแนะให้มีการจัดทำแผนแม่บทแห่งชาติด้านการศึกษา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการศึกษาและการพัฒนาสังคมร่วมกันระหว่างรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน อพช. ได้แสดงความประสงค์ที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนแม่บทนี้ โดย อพช. เห็นว่า การศึกษาเป็นรากฐานของการสร้างสรรค์และพัฒนาทุกด้านของบ้านเมือง

อพช. เสนอว่า การประสานความร่วมมือกับภาคีทุกฝ่าย ควรตั้งอยู่บนแนวคิดและสมมุติฐานที่ว่า การกระจายการศึกษาสู่ชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในสมัยปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นยุคที่ทั่วโลกเห็นว่า “หมดเวลาของระบบราชการ ถึงเวลาชาวบ้านพัฒนาประเทศ” การพัฒนาการศึกษาแบบรวมศูนย์โดยรัฐผูกขาดอยู่ฝ่ายเดียวเป็นสิ่งที่พ้นสมัย เพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การเสริมเขี้ยวเล็บให้แก่ชุมชนเพื่อจัดตั้งเป็นองค์กรที่จะรับผิดชอบในการจัดการศึกษา จึงเป็นภารกิจที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

มีข้อเสนอต่อไปว่า ถ้ารัฐให้การยอมรับ อพช. ก็ควรต้องมีการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่เพียงแต่กล่าวอ้างลอย ๆ โดยไม่ให้สถานภาพที่ “มีเกียรติ” แก่ อพช. เปรียบเสมือนกับการที่สังคมมักชอบยกย่องว่า “แม่บ้าน” เป็นผู้ใกล้ชิดกับเด็กและครอบครัว แต่ไม่เคยให้สถานภาพที่มีเกียรติ กล่าวโดยสรุป คือ อพช. ต้องการคำพูดและการแสดงออกที่สอดคล้องต้องกันของรัฐ

อพช. เสนอแนวทางแก้ไขที่เป็นรูปธรรมว่า รัฐควรปรับระบบการให้การศึกษาใหม่ ให้สอดคล้องกับแนวทาง “การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิต” เพราะการศึกษาที่เป็นอยู่ในขณะนี้ “ไร้ชีวิตชีวา” การปรับปรุงควรทำทุกด้าน โดยเนื้อหาของหลักสูตรต้องเน้นด้านคุณธรรมและจริยธรรม รวมถึงความเคารพในเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วย ควรบูรณาการสหวิทยาการต่าง ๆ ให้สามารถรับใช้สังคมได้จริง และเป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ซึ่งการจะ

สร้างสรรค์หลักสูตรเช่นนี้ได้ จะต้องให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน และให้ความสำคัญต่อ “ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน” ควรมีการจัดสรรบทบาทระหว่างรัฐ อพช. และ ภาคี อื่น ๆ โดยรัฐควรศึกษา สืบค้น กำหนดพื้นที่ และรูปแบบการศึกษาในแต่ละท้องถิ่นที่จะให้ อพช. ช่วยเหลือสนับสนุนรัฐในด้านใดบ้าง โดยรัฐให้การสนับสนุนด้านงบประมาณและทรัพยากรทางการศึกษา อื่น ๆ และก่อนที่รัฐจะตัดสินใจให้การสนับสนุนแก่ อพช. หน่วยงานของรัฐสามารถมาศึกษา ดูงาน ด้านการศึกษาของ อพช. ก่อนได้

อพช. ยังมีข้อเสนอแนะการปรับปรุงด้านอื่น ๆ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

3. สถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาที่ประสงค์

อพช. เสนอความเห็นเห็นว่า อพช. ทั่วประเทศมีฐานะเป็นองค์กรที่ทำงานด้านการศึกษาเพื่อชีวิตมาโดยตลอด รัฐควรต้องยอมรับข้อเท็จจริงนี้ และรับรอง “สิทธิในการจัดการศึกษา” ของ อพช. โดยรัฐควรให้การรับรอง อพช. ให้เป็นเครือข่ายทางการศึกษาภาคองค์กรพัฒนาเอกชน และให้ อพช. มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการศึกษาแก่ประชาชนทุกชั้นตอน

อย่างไรก็ตาม อพช. ได้เน้นย้ำถึงความเป็นหน่วยงานอิสระที่เป็นเอกเทศจากรัฐ และไม่ต้องการการแทรกแซงโดยไม่ชอบของรัฐ นอกจากนี้ อพช. ยังสงวนสิทธิ์ในการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐที่ไม่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ของประชาชน ทั้งรัฐและ อพช. ควรมีบทบาทและฐานะที่เป็นอิสระต่อกัน แต่สามารถตรวจสอบซึ่งกันและกันได้

4. การกำหนดความสัมพันธ์และท่าทีการทำงาน

4.1 ความสัมพันธ์ฉันท์ภาคีความร่วมมือ

มีข้อเสนอจาก อพช. ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและ อพช. ในการดำเนินงานด้านการศึกษาควรเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะ “ภาคีความร่วมมือ” (Partnership) อพช. เรียกร้องให้รัฐยอมรับ อพช. ในฐานะเพื่อนร่วมอุดมการณ์ เป็นเพื่อนร่วมงาน เป็นเจ้าของงานร่วม ซึ่งพร้อมที่จะเผชิญความยากลำบากด้วยกัน บาง อพช. แสดงทัศนะว่า องค์กรพัฒนาเอกชนนั้นแท้ที่จริงก็คือการรวมกลุ่มของประชาชน ดังนั้นรัฐจึงควรมอง อพช. ในฐานะที่เป็นกลไก หรือเป็นแขนขาของรัฐในการทำงาน รัฐจึงควร ส่งเสริมสนับสนุนการทำงานของ อพช. โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค หรือควรมองว่า อพช. เป็นหน่วยงานส่งเสริมสนับสนุน ที่จะช่วยรัฐในการจัดเตรียมชุมชน อพช. มีส่วนร่วมในการกระตุ้น ประสาน และช่วยเป็นตัวกลางในการจัดกระบวนการให้ความรู้กับชุมชนในด้านต่าง ๆ รัฐควรให้การยอมรับแก่ อพช. ไม่ควรมอง อพช. ในแง่ลบ หรือคิดว่า อพช. ขัดขวางการทำงานของรัฐ เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องใจกว้าง ไม่กลัวเสียผลงาน

แนวทางหลักของความเป็นภาคีความร่วมมือ ได้แก่ “การแบ่งปันและการแลกเปลี่ยน” ในทุกเรื่อง และทุกขั้นตอน ตั้งแต่ ข้อมูล ข่าวสาร แนวความคิด ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการทำงาน รวมตลอดถึงทรัพยากรต่าง ๆ

4.2 ความสัมพันธ์แนวระนาบ

อพช. เสนอแนะว่า ถ้ารัฐต้องการทำงานกับชาวบ้าน ต้องปรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชน โดยยึดหลักของการมีส่วนร่วมในทุกระดับ ตั้งแต่ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ รัฐต้องปฏิบัติต่อภาคประชาชนด้วยความสัมพันธ์ในแนวระนาบ ไม่ใช่ความสัมพันธ์ในแนวตั้งแบบ “เจ้านาย ผู้บังคับบัญชา” กับ “ลูกน้องใต้บังคับบัญชา” รัฐต้องเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ ปฏิบัติต่อ อพช. ด้วยความเสมอภาคและความเท่าเทียม

อพช. ได้แจกแจงความหมายของ “ความเสมอภาค” ว่า หมายถึง ความเสมอภาคในการแสดงความคิดเห็น ในการลงมือทำงาน และในการร่วมรับผลอย่างเสมอภาค ความเท่าเทียมหมายถึงความเท่าเทียมในการทำงานและการร่วมมือ ไม่ใช่ในฐานะของ “ลูกน้องกับเจ้านาย” ลักษณะการทำงาน เป็นการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมทุ่มเทอย่างเท่าเทียม รัฐไม่ควรหวังแต่เพียงผลงานแต่ไม่ทุ่มเทเสียสละเวลาในการทำกิจกรรม ควรเลือกเวลาที่ชาวบ้านสะดวก ไม่ใช่ถือรัฐเป็น ตัวตั้งการทำงานในลักษณะดังกล่าวจะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

รัฐควรให้ประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของ”อำนาจอธิปไตย”ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ มีสิทธิและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งจะนำไปสู่การกระจายอำนาจและกระจายทรัพยากรได้กว้างขวางมากขึ้น

4.3 เป้าหมายการทำงาน

รัฐ และอพช. ควรถือเอางานและผลประโยชน์ของประชาชนเป็นที่ตั้ง ร่วมกันทำงานด้วยความรับผิดชอบ ด้วยความจริงจังและจริงจัง การทำงานต้องเปิดเผย ชัดเจน โปร่งใส ปฏิบัติงานด้วยความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ประสานเชื่อมโยงด้านข้อมูลข่าวสารให้มากขึ้น รัฐ และ อพช. ควรร่วมกันทำหน้าที่สนับสนุนองค์กรประชาชนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทั้งรัฐและเอกชนควรมองเห็นว่าเป็นตัวผู้รับจ้างประชาชน และในการทำงานทั้งรัฐและอพช. ควรยึดหลักการร่วมในการ “เคารพสิทธิมนุษยชน เรียนรู้ แลกเปลี่ยน น้อมรับฟัง” และควรปฏิบัติต่อประชาชนกลุ่มเป้าหมายด้วยหลักเดียวกัน

อพช. เสนอแนะว่า การร่วมมือด้านการศึกษาคงต้องเป็นรูปธรรม ทั้งในระดับผู้ปฏิบัติและระดับนโยบาย กิจกรรมที่เป็นรูปธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ อพช. เน้นมาก และไม่ประสงค์ที่จะให้ร่วมมือแต่ในระดับของ “การตั้งคณะกรรมการเพื่อศึกษาสภาพปัญหา” แล้วไม่มีกิจกรรมต่อเนื่องหลังจากนั้น ควรเริ่มจากกิจกรรมเล็กๆ ไปสู่กิจกรรมสำคัญ ๆ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์บ่อย ๆ จะทำให้สามารถทำงานร่วมกันได้ดีขึ้น

4.4 การสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน

รัฐ และอพช. ควรให้ความร่วมมือและสนับสนุนซึ่งกันและกัน ลดขั้นตอนการประสานงานต่างฝ่ายต่างจัดเวลาให้ซึ่งกันและกัน อำนวยความสะดวก ไม่เห็นว่าเป็นภาระที่อยู่นอกเหนือหน้าที่หรือการงาน ส่งเจ้าหน้าที่และผู้ปฏิบัติงานเข้าร่วมปฏิบัติกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากกันและกัน

ในฐานะที่รัฐมีทรัพยากรมากกว่า รัฐควรเอาใจใส่ดูแลการทำงานของ อพช. อย่างเต็มที่ ทั้งทางด้าน การเงิน อุปกรณ์ บุคลากร ฯลฯ เพื่อให้ อพช. สามารถทำงานสนองความต้องการของประชาชนได้

5. แนวทางประสานความร่วมมือ

อพช. มองเห็นข้อจำกัดในการบริหารงานของรัฐ ซึ่งติดในกรอบของระบบราชการทำให้ไม่คล่องตัว อพช. จึงกลัวการครอบงำของระบบราชการด้วย อย่างไรก็ตาม อพช. ตระหนักถึงความจำเป็นที่รัฐและ อพช. จะต้องทำงานร่วมกัน และจะต้อง “สลายขั้ว” ทางความคิดและวิธีการทำงาน โดยทั้งสองฝ่ายควรเห็นความสำคัญของกันและกัน ละเลิกความหวาดระแวงและความคิดเชิงดีชิงเด่น นำจุดเด่นจุดด้อยมาพิจารณาในการประสานงานและพัฒนางานร่วมกัน สร้างโอกาสในการทำงานร่วมกัน แนวทางการทำงานที่นำเสนอได้แก่ “หันหน้าเข้าหากัน สร้างเวทีร่วม เปิดโอกาสซึ่งกันและกัน ศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สรุปบทเรียนร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมจัดการตามความเหมาะสมโดยยึดประชาชนเป็นหลัก ร่วมรับผิดชอบ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยไม่ติดรูปแบบหรือวิธีการที่หยาบหยาบ”

อพช. เสนอว่า ควรมีการประสานงานในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับนโยบาย/สั่งการ จนถึงระดับปฏิบัติงาน อย่างจริงจังและจริงใจ จุดสำคัญอยู่ที่ข้าราชการ ประสพการณ์ของ อพช. พบว่า ไม่ว่าจะ มีนโยบายหรือกฎหมายที่ดีเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าข้าราชการไม่เอาใจใส่ก็ล้มเหลว ดังนั้นในส่วนของรัฐ ควรเตรียมบุคลากรให้พร้อมในระดับปฏิบัติที่จะประสานความร่วมมือกัน

กล่าวโดยสรุป อพช. เรียกร้องการมีส่วนร่วมของทั้งสองฝ่ายในทุกขั้นตอนของการทำงาน เริ่มจาก

- 5.1 การสร้างช่องทางในการติดต่อสื่อสาร และระบบประสานงาน
- 5.2 การประสานความคิด
- 5.3 การประสานนโยบาย
- 5.4 การประสานแผนปฏิบัติการ
- 5.5 การประสานการติดตามและการประเมินผล
- 5.6 กลไกการประสานงาน

ความร่วมมือระหว่างทั้งสองฝ่ายตามแนวทางที่กล่าวแล้ว จะเป็นการแบ่งเบาภาระและความรับผิดชอบร่วมกันระหว่างอพช. และรัฐ สร้างให้เกิดเครือข่ายการพัฒนาและการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลของประชาชน

6. ขั้นตอนการประสานความร่วมมือ

6.1 การสร้างช่องทางการติดต่อสื่อสาร และระบบประสานงาน

การประสานความร่วมมือระหว่างรัฐและ อพช. ต้องเริ่มต้นจากการสร้างช่องทางของการติดต่อสื่อสารในระหว่างกันและกัน อพช. เสนอแนะว่า รัฐควรเผยแพร่ประชาสัมพันธ์บริการที่รัฐมีอยู่ให้ อพช. ทราบ และ อพช. ก็ยินดีให้ความร่วมมือ ในการแบ่งปันประสบการณ์การทำงานในหัวข้อที่รัฐต้องการ ควรมีการแจ้งข่าวคราวการทำให้กิจกรรม และควรมีการปรึกษาหารือ ระดมความคิดเห็น ถึงแนวทางของการร่วมมือและกิจกรรมที่จะทำร่วมกัน

อพช. มีข้อเรียกร้องให้รัฐอำนวยความสะดวก ส่งเสริม ประสานงาน ให้ความร่วมมือ และเรียกร้องให้รัฐประยุกต์วิธีการทำงาน เพื่อให้เกิดสภาพคล่องและทันต่อเหตุการณ์ ไม่ยึดติดกับหลักการเดิม ซึ่งล่าช้าและไม่เกิดผลอย่างเต็มที่

ในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างช่องทางในการติดต่อสื่อสารกันนั้น อพช. มีข้อเสนอที่เป็นรูปธรรมว่า ให้รัฐให้ความรู้แก่ข้าราชการในพื้นที่ให้ทราบแนวทางของ อพช. บาง อพช. เสนอให้พิมพ์ทำเนียบ อพช. แจกจ่ายให้หน่วยงานของรัฐ

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ทั้งสองฝ่ายจะต้องเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ อพช. ก็ต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการทำงานของรัฐในรายละเอียดด้วย ดังนั้นจึงควรสร้างเงื่อนไขและกลไกที่จะนำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเป็นระบบระหว่างหน่วยงานของรัฐ และอพช. มีข้อสังเกตว่าขณะนี้ อพช. ทำงานในระบบเครือข่าย ซึ่งมีการเชื่อมโยงระหว่างผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายอยู่พอสมควร (แม้ว่าในขบวนการ อพช. เอง จะมีการแยกกลุ่ม แยกแวดวงกันอยู่เหมือนกัน) แต่หน่วยงานของรัฐที่ทำงานในลักษณะเดียวกันหรือต้องเชื่อมโยงกัน ยังทำงานในลักษณะ “รัฐอิสระ” ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงแก้ไข

กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควรประกอบด้วยรายละเอียดโครงสร้างการทำงาน เนื้อหา งาน กิจกรรม ทรัพยากรในการทำงาน ขั้นตอนการทำงานโดยเฉพาะขั้นตอนการจัดทำงบประมาณของรัฐ ซึ่งมีกรอบเวลาและกระบวนการที่ต้องเตรียมการล่วงหน้า รวมถึงตลอดถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องของทั้งสองฝ่าย ฯลฯ กิจกรรมดังกล่าวนี้ควรทำเป็นระยะ ๆ และควรใช้เป็นเวทีการสรุปงาน การประเมินสถานการณ์ และการกำหนดงานด้านการศึกษาระหว่างรัฐและ อพช. ในอนาคตด้วย

อพช. ยังเสนอให้มีการสร้างระบบการประสานงานกับรัฐทั้งในระดับบริหารและระดับปฏิบัติ ที่ต้องเป็นระบบประสานงานที่ปฏิบัติได้จริง โดยรัฐควรมอบหมายเจ้าหน้าที่ที่จะประสานงานที่แน่นอนและเป็นกิจลักษณะ เพราะที่ผ่านมา อพช. ประสบปัญหาในการตามหาผู้ประสานงานฝ่ายรัฐ นอกจากนี้มีการเรียกร้องให้ปรับขั้นตอนการทำงานให้รวดเร็วขึ้น และ เสนอให้รัฐให้ความสนใจเป็นพิเศษในเขตมุสลิมตามจังหวัดชายแดนภาคใต้

สำหรับประเด็นการประสานงานระหว่างรัฐและ อพช. นี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า รัฐควรให้ความสนใจต่อบทบาทและคุณภาพการของ อพช. ต่อสังคม โดยต้องสร้างระบบการประสานงานในโครงสร้างการทำงานระดับประเทศให้เกิดขึ้น เหมือนกับโครงสร้างการทำงานของประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือในหน่วยงานระหว่างประเทศ รวมทั้งสถาบันการเงินเช่น ธนาคารโลกเพื่อการพัฒนา ซึ่งจะมีหน่วยงานที่จะประสานงานกับ อพช. อย่างเป็นทางการ ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีระบบที่แน่นอน การประสานงานจะมีแต่ในระดับการปฏิบัติในบางหน่วยงาน เช่น ในคณะกรรมการสวัสดิการสังคม แห่งชาติ ในกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ในสมัยหนึ่งได้เคยมีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมรัฐและเอกชนด้านสังคม (กรอ. สังคม) ซึ่งเป็น คณะกรรมการระดับชาติ โดยมีผู้แทนของ อพช. ร่วมเป็นกรรมการ แต่ต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ก็หมดบทบาทลง

6.2 การประสานความคิด

ความคิดที่ชัดเจนและเป็นเอกภาพเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการประสานความร่วมมือ ความคิดด้านการจัดการศึกษามีความละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีผู้

เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ดังนั้นจึงต้องมีกระบวนการในการระดมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างรัฐ และ อพช. เพื่อให้เกิดการตกลงทางความคิดที่สามารถใช้เป็นแนวในการปฏิบัติได้ โครงการวิจัย “บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา” ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของ อพช. ต่อหลักการของร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต และเป็นที่น่ายินดีที่ อพช. ส่วนใหญ่เห็นด้วยกับหลักการของร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำให้สรุปได้ในชั้นหนึ่งว่า ความคิดเห็นของหน่วยงานของรัฐและของ อพช. สอดคล้องต้องกันในระดับหลัก ซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันได้ แต่เนื่องจากรัฐและ อพช. ทำงานอยู่บนพื้นฐานและระเบียบกฎเกณฑ์ที่ต่างกัน ดังนั้นจึงต้องสร้างระบบของการประสานความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยมีเป้าหมายของการจัดการศึกษา เพื่อความเป็นไท และเพื่อประโยชน์ของมหาชนส่วนใหญ่

อพช. ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต และได้เสนอแนะประเด็นเพิ่มเติมที่ อพช. เห็นว่า ควรบัญญัติในกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ ทศนะของ อพช. ต่อร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต มีรายละเอียด ดังนี้

หลักการข้อที่ 1 ให้ประชาชนได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

อพช. ส่วนใหญ่เห็นด้วยกับหลักการข้อที่ 1 โดยให้เหตุผลว่า คนเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาประเทศ เมื่อคนมีความรู้ก็จะพัฒนาประเทศได้ง่าย การศึกษากับการพัฒนาคุณภาพชีวิตต้องทำต่อเนื่องไปตลอด เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ระหว่างคนทุกระดับทุกระดับในสังคม การศึกษาตลอดชีวิตจะทำให้ประชาชนพัฒนาตนเองได้ไม่สิ้นสุด การศึกษาเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้คนปรับตัวให้ทันสมัยกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดเวลา อย่างไรก็ตามประชาชนก็จะต้องมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ รัฐไม่ควรบังคับหรือวางกรอบให้ผู้เรียนต้องเรียนในสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ หรือไม่สอดคล้องกับความต้องการ และไม่มีประโยชน์ต่อผู้เรียน การศึกษาตลอดชีวิตควรจะทำให้ประชาชนมีความเท่าทันกับยุคข่าวสารไร้พรมแดน และทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การตัดสินใจในนโยบายสาธารณะ

หลักการข้อที่ 2 ให้มีการบูรณาการระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย

อพช. ส่วนใหญ่เห็นด้วย โดยให้เหตุผลว่า การศึกษาทุกระบบมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนา คุณภาพชีวิต การศึกษาที่แท้จริงไม่ควรจำกัดขอบเขตแบ่งแยก ต้องเป็นองค์รวมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เป็นการผสมผสานระหว่างทฤษฎีกับความเป็นจริง การบูรณาการทำให้เกิดความคล่องตัวและทางเลือกหลายทาง เป็นการประสานความร่วมมือและใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด รูปแบบและวิธีการสอนที่ยืดหยุ่นขึ้น เปิดโอกาสให้ผู้ที่ไม่พลาดจากการศึกษาในระบบ สามารถเรียนรู้ได้อย่างมีคุณภาพดีขึ้น เป็นการส่งเสริมศักยภาพของบุคคลตามสมควรจะได้รับ อย่างไรก็ตาม การผสมผสานจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และจะต้องมีการปฏิรูปในส่วนที่ยังเป็นปัญหา

หลักการข้อที่ 3 ให้มีการฟื้นฟูและพัฒนาการศึกษาตามอรรถาจารย์

อพข. ส่วนใหญ่เห็นด้วยโดยให้เหตุผลว่า การศึกษาตามอรรถาจารย์ เป็นระบบการศึกษาที่ง่าย สะดวก และสอดคล้องกับการเรียนรู้ เพราะเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ทำให้การศึกษา เป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ไม่หยุดนิ่ง และทันกับการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

การศึกษาตามอรรถาจารย์ ยังเป็นการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สั่งสมสืบทอดมาปรับใช้ ซึ่งภูมิ ปัญญาไม่ควรตกหล่นหรือถูกหลงลืมไป ถ้าฟื้นฟูและพัฒนาได้จริง จะเปิดโอกาสทางการศึกษาให้ แก่คนได้มากขึ้น การศึกษาตามอรรถาจารย์จึงเป็นการส่งเสริมโอกาสในการเรียนรู้ให้กว้างขวาง และทำ ให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ดีขึ้น

หลักการข้อที่ 4 ให้การศึกษาในโรงเรียนเป็นกระบวนการจัดการศึกษาที่พัฒนา ความรู้ ความคิด ความสามารถ คุณธรรม และ จริยธรรม ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

อพข. ส่วนใหญ่เห็นด้วยกับหลักการข้อนี้ เพราะเห็นว่าเป็นบทบาทหน้าที่ที่สถาบันการ ศึกษาพึงกระทำโดยตรง เป็นบทบาทที่เป็นประโยชน์ เพราะเป็นการสร้างคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาความรู้และความคิดนั้น ยังหมายถึงการเสริมสร้างให้มีความคิดสร้างสรรค์ และกล้าโต้แย้ง มิใช่เป็นกระบวนการสอนให้จำมากกว่าการเรียนรู้

บาง อพข. โต้แย้งว่า การตีกรอบว่าเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนเท่านั้น ที่มีหน้าที่ อบรม จริยธรรม คุณธรรม เท่ากับละเลยบทบาทของการศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษา ตามอรรถาจารย์ ซึ่งในความเป็นจริงนั้น การหล่อหลอมทางจริยธรรม และคุณธรรม เป็นเรื่องที่เรียนรู้ จากประสบการณ์และการฝึกฝนตามธรรมชาติ มากกว่าการเรียนรู้จากห้องเรียน นอกจากนี้ ความคาดหวังดังกล่าวยังเป็นการมองว่า บุคคลากรในระบบจะต้องเป็นผู้ทำการอบรมทางคุณธรรม จริย-ธรรม ซึ่งผู้ที่ให้การอบรมได้ต้องมีคุณภาพที่ได้มาตรฐานเสียก่อน ซึ่งขัดกับความเป็นจริงใน ธรรมชาติ ของความหลากหลายของมนุษย์ ทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้ยาก

หลักการข้อที่ 5 ให้การศึกษานอกโรงเรียนเป็นกระบวนการศึกษาเพื่อมุ่งสนองความ ต้องการทางการศึกษาของประชาชนที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาและประชาชนทั่วไป

อพข. ส่วนใหญ่เห็นด้วยกับหลักการนี้ โดยให้เหตุผลว่า ตามสภาพความเป็นจริง ยังมีประชา ชนที่พลาดโอกาสจากการศึกษาในระบบอีกเป็นจำนวนมาก ประชาชนส่วนใหญ่เหล่านี้ เป็น ผู้ที่ด้อย โอกาสทางเศรษฐกิจ แต่มีได้ด้อยทางสติปัญญา การศึกษานอกระบบจึงเป็นการเพิ่มทางเลือกให้แก่ คนเหล่านี้ ทำให้ทุกคน ทุกชนชั้น มีสิทธิเข้าเรียนได้ ทำให้เกิดความครอบคลุมทั่วถึงตามรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ การศึกษานอกระบบเป็นการสร้างคุณภาพของคน และก่อให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคม และลดช่องว่างระหว่างประชาชน ทำให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสศึกษาในระบบได้มีความรู้เท่าทันและเท่าเทียม กับคนชั้นกลาง และกระแสโลก

อพข. แห่งหนึ่งเสนอว่า ในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ไม่ควรไม่จำเป็นที่จะให้ “คนแก่กลับมา เรียนหนังสือใหม่” แต่ควรจัดการศึกษาเพื่อให้มีความรู้ว่ามีสิทธิในเรื่องใดบ้าง เพราะ “ทุกวันนี้พวก

เขาถูกเอาเปรียบทุกด้าน แม้ว่าไม่ได้เรียนหนังสือ ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาจะโง่และไม่มีสิทธิในการดำรงอยู่ในสังคม”

อพช. เห็นว่า การศึกษานอกระบบสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชนมากกว่า อพช.มีข้อเสนอแนะว่า ควรจัดการศึกษานอกระบบให้ทั่วถึง มีเนื้อหาสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพท้องถิ่น และเน้นการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้ ควรปรับปรุงกระบวนการเรียนการสอนให้ ผู้เรียนมีประสิทธิภาพมากขึ้น คุณภาพของการศึกษานอกระบบต้องไม่ด้อยกว่าการศึกษาในระบบ แต่ต้องเป็นการศึกษาที่เสริมสร้างให้ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ศึกษาต่อ หรือทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่ใช่รู้แต่การรับฟังคำสั่งเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือควรเป็นการศึกษาที่นำไปสู่ “ความเป็นไท” ไม่ยอมจำนนต่อระบบหรือโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม การศึกษานอกระบบไม่ควรมุ่งแต่เฉพาะการเพิ่มวุฒิการศึกษาโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา หรือเป็นการเรียนเพื่อให้เกิดปัญญาความรู้ มิใช่เรียนเพื่อปรับตัว โดยไม่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางปัญญา

หลักการข้อที่ 6 ให้มีการระดมทรัพยากรภาครัฐ เอกชน และ ประชาชนมาใช้ในการศึกษาตลอดชีวิต

อพช. ส่วนใหญ่เห็นด้วย เพราะการมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย นอกจากจะทำให้เกิดความหลากหลายแล้ว ยังทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ และความรู้สึกเป็นเจ้าของในลักษณะ "ร่วมด้วยช่วยกัน" รวมถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด จะช่วยให้การศึกษามีคุณภาพมากขึ้น เป็นการแก้ปัญหาความอ่อนแอในด้านการจัดการศึกษาของรัฐ ที่เกิดขึ้น เพราะการต้องแบกภาระการศึกษาของชาติอยู่แต่เพียงฝ่ายเดียว

หลักการข้อที่ 7 ให้เกิดบูรณาการระหว่างการศึกษากับการดำเนินชีวิต

อพช. ส่วนใหญ่เห็นด้วย เพราะการดำเนินชีวิตที่ดีนั้นย่อมต้องอาศัยทั้งการศึกษา, ภูมิปัญญา, และวิจรรณญาณควบคู่กัน ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิต และเป็นเรื่องเดียวกันอย่างแยกออกจากกันมิได้ การมองเห็นความเชื่อมโยงกันนี้ ยังทำให้เกิด เนื้อหาของการศึกษาเรียนรู้ เพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน เป็นการศึกษาเรียนรู้ในสิ่งที่นำไปใช้ได้ทันที และยังทำให้คนมองเห็นความจริงและความเป็นไปของสังคมมากขึ้น

หลักการข้อที่ 8 ให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้

อพช. เห็นว่า การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ในด้านการศึกษา และเป็นสิ่งสำคัญมากในยุคข้อมูลข่าวสาร สังคมแห่งการเรียนรู้จะทำให้ผู้เรียนได้มองเห็นโลกกว้าง ได้รู้จักตนเองและสังคมมากขึ้น และมีจิตสำนึกกระตือรือร้นต่อการเข้าร่วมกับสังคม มีความคิดกว้างขวางพาตัวเองออกจากสิ่งที่ครอบงำความคิด และวัฒนธรรมบางอย่างที่ไร้ประโยชน์

หลักการข้อที่ 9 ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นในสังคม

อพช. มองเห็นว่า เครือข่ายการเรียนรู้เป็นเครื่องมือที่เหมาะสมในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง การผสมผสานระหว่างการดำเนินชีวิตกับการศึกษา การสร้างให้การศึกษามีชีวิต และนำความรู้ไปใช้ได้จริง นอกจากนี้ยังทำให้การศึกษากับการพัฒนาสังคมเป็นเรื่องเดียวกัน โดยในทางปฏิบัติเครือข่ายการเรียนรู้จะทำให้ไม่มีการรวมศูนย์ และเกิดความร่วมมือกันมากกว่าต่างคนต่างทำ

ประเด็นสำคัญคือรัฐควรให้ความสนใจและให้การสนับสนุนเรื่องเครือข่ายอย่างจริงจัง เพราะปัจจุบัน ได้มีความพยายามจากหลาย ๆ ฝ่ายแล้ว รวมทั้ง อพช. ด้วย อพช. มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับบทบาทของรัฐในเครือข่ายว่า บทบาทที่รัฐสามารถทำได้ดีและจะเกิดประโยชน์ที่สุด ได้แก่ การส่งเสริม การติดตาม และการประเมินผลเครือข่าย และองค์กรลูกข่ายต่าง ๆ

หลักการข้อที่ 10 ให้มีการฟื้นฟูและพัฒนากระบวนการจัดการศึกษาแบบพื้นบ้าน

อพช. มองเห็นว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นองค์ความรู้และปัญญาของคนไทย ซึ่งสร้างสมมาจากชีวิตจริงที่ผ่านการทดลองมายาวนาน แต่ความรู้เหล่านี้ถูกมองว่าล้าสมัย ทำให้มุ่งใช้ภูมิปัญญาของตะวันตกทดแทน ละเลยสิ่งที่ดีงามของเราเอง

การศึกษาแบบพื้นบ้านยังเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในสังคมเกษตรกรรม และทำให้ผู้เรียนเกิดความภาคภูมิใจ การศึกษาพัฒนาความรู้ของท้องถิ่นยังก่อให้เกิดการพัฒนาในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยตรง เปิดโอกาสให้องค์กรชาวบ้านซึ่งมีอยู่มากมายหลายระดับ หลายรูปแบบสามารถเข้าร่วมได้มากขึ้น

สิ่งที่ อพช. เป็นห่วงก็คือ การกลับไปฟื้นฟูภูมิปัญญาเหล่านั้น จะเลือกเอาส่วนไหนมาใช้ให้เหมาะสม และไม่เป็นการละเลยเพราะไม่รู้คุณค่า การเลือกเอาบางสิ่งมาปรับใหม่ อาจไม่ใช่การ ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีการสืบทอดอย่างทรงคุณค่าเสมอไป เช่น การนำผ้าลายใหม่ ๆ ไปให้ชาวบ้านทอโดยละเลยลายเก่า ๆ ที่ทำยากกว่า หรือมีตัวอย่างและผู้รู้เหลือน้อย หรือการนำเอาทำรำมาประดิษฐ์ตกแต่งใหม่แสดงให้ต่างชาติดูว่าเป็นวัฒนธรรมไทยเป็นต้น

โดยสรุปกล่าวได้ว่า ความเห็นของ อพช. เกี่ยวกับหลักการการจัดการศึกษา สอดคล้องกับทัศนะของนักการศึกษาและนักพัฒนาสังคมทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และได้สะท้อนให้เห็นวิกฤตด้านการศึกษาที่เป็นมา รวมทั้งการเสนอวิสัยทัศน์ด้านการจัดการศึกษา ซึ่ง อพช. พร้อมที่จะให้ความร่วมมือและการสนับสนุนแก่รัฐและภาคีอื่น ๆ ทัศนะของ อพช. ข้างต้นได้ตอกย้ำประเด็นสำคัญหลายประเด็นที่ผู้ทรงภูมิปัญญาของสังคมไทยได้วิเคราะห์ที่ตั้งข้อสังเกตไว้

6.3 การประสานระดับนโยบาย

6.3.1 บทบาทของหน่วยงานของรัฐด้านการศึกษา

อพช. เสนอให้มีการกำหนดนโยบายที่ชัดเจน ทัวถึง และปฏิบัติได้ และที่สำคัญจะต้องมีแกนนำระดับสำคัญ (key person) จากทั้งสองฝ่ายที่จะทำหน้าที่ในการเชื่อมประสานกัน อพช. ตระหนักดีว่ารัฐจะต้องเป็นผู้มีบทบาทหลักและบทบาทนำในการจัดการศึกษา ในขณะที่ภาคีอื่น ๆ รวมทั้ง อพช. จะเป็นฝ่ายรับบทบาทรองหรือบทบาทเสริม ในเรื่องที่รัฐไม่สามารถดำเนินการได้ อพช. ส่วน

ใหญ่ก็ได้เรียกร้องว่า ตนจะต้องทำหน้าที่จัดการศึกษาในระบบโรงเรียน เพราะไม่ใช่งานในหน้าที่โดยตรงของ อพช. การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นงานที่ อพช. ไม่มีความถนัดและไม่มีศักยภาพที่จะทำได้อย่างทั่วถึง คำตอบจากแบบสอบถามพบว่า อพช. ส่วนใหญ่จัดกิจกรรมเกี่ยวกับการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่จัดการศึกษาในระบบ

ดังนั้นประเด็นนโยบายที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน ได้แก่การแบ่งบทบาทด้านการจัดการศึกษาระหว่างรัฐกับ อพช. โดย หลาย อพช. มีทัศนะว่า รัฐควรเป็นตัวหลักในการคิดนโยบายและแผนงานด้านการจัดการศึกษา แล้วให้ อพช. ร่วมแสดงความคิดเห็น แต่ควรจะแบ่งบทบาทให้ชัด โดยให้รัฐรับผิดชอบการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นหลัก บาง อพช. เสนอแนะการแบ่งบทบาทและความร่วมมือในการจัดการศึกษาว่า ควรให้ชุมชนมีหน้าที่ในการจัดการการศึกษาในระบบโรงเรียนในระดับภาคบังคับ (ประถมศึกษาปีที่ 1-6) และให้รัฐกับประชาชนร่วมกันจัดการศึกษาในระดับมัธยม (มัธยมศึกษาปีที่ 1-6) ส่วนชั้นอุดมศึกษาและสูงกว่านั้นให้เป็นหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น

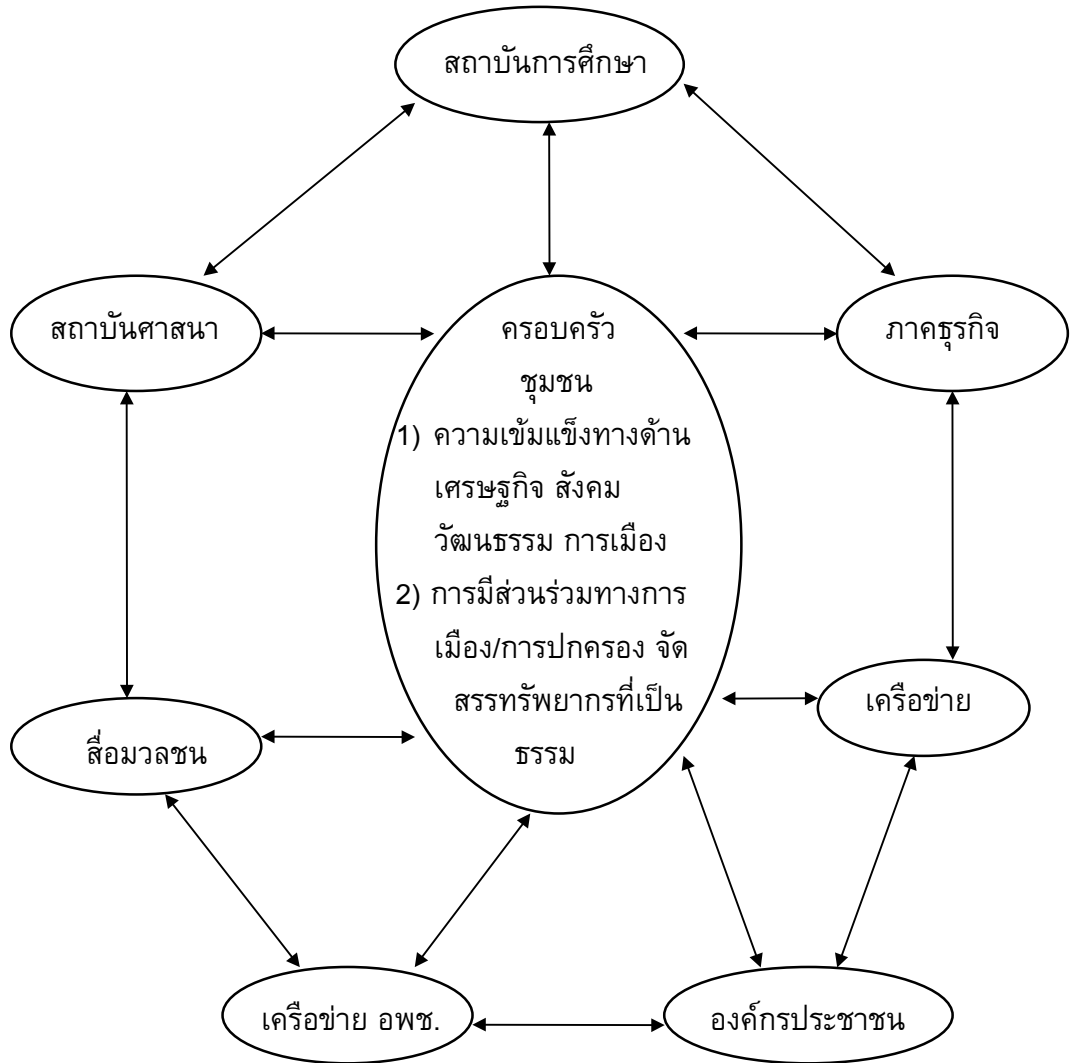
ส่วน อพช. จะมีบทบาทในการจัดการศึกษานอกระบบกับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและผู้เสียเปรียบ ผู้สนใจเรียนรู้ทั่วไป หรือกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียน อย่างไรก็ตาม อพช. ก็มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับเนื้อหาของหลักสูตรทุกหลักสูตรว่า ควรเน้นภาคทฤษฎีควบคู่กับการปฏิบัติตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื้อหาหลักสูตรและกิจกรรมต้องครอบคลุมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และควรศึกษาภาษาอังกฤษตั้งแต่ระดับอนุบาล ควรเพิ่มประเด็น “กระบวนการเรียนรู้ของประชาชน” ด้วย

อย่างไรก็ตาม มี อพช. บางแห่ง ซึ่งจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน และประสบปัญหาเกี่ยวกับกฎหมายและระเบียบของรัฐ ที่กำหนดให้ต้องมีการขออนุญาต จึงจะเปิดทำการสอนได้ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาโดย อพช. หรือการเรียนการสอนที่บ้าน (Home School)

อพช. มีข้อคิดเห็นว่า หน่วยงานด้านการศึกษาไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะกระทรวงศึกษาธิการ แต่ควรเป็นการประสานความร่วมมือระหว่างหลายกระทรวงที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งประสานกับ อพช. ด้วย

6.3.2 การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน

ต่อประเด็นนี้มีข้อเสนอที่แยกได้เป็น 2 แนว แนวที่หนึ่งเป็นการเรียกร้องให้รัฐให้การสนับสนุนแก่ อพช. ซึ่งมีบทบาทในด้านการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน อีกแนวหนึ่งเป็นการเรียกร้องให้ รัฐและ อพช. มีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริมการจัดการศึกษาซึ่งดำเนินการโดยชุมชน หรือ องค์กรประชาชน ข้อเสนอนี้ไม่มีความขัดแย้งในสาระสำคัญ แต่เป็นรายละเอียดของการดำเนินงาน ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขของแต่ละชุมชน ถ้าชุมชนเข้มแข็งชุมชนย่อมจะจัดการศึกษาเองได้ แต่ในชุมชนที่ยังขาดแคลนอ่อนแอ การหนุนช่วยของ อพช. น่าจะเป็นเรื่องที่ดี นอกจากนี้ก็หาใช่ว่าจะมีองค์กรพัฒนาเอกชนในทุกท้องถิ่น และในทุกกรณีไม่จำเป็นที่จะต้องเลือกระหว่างองค์กรประชาชน หรือองค์กรพัฒนาเอกชน อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะยังมีการประสานเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางครอบคลุม และมีความเข้มแข็ง ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนอยู่แล้ว การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมิใช่ภารกิจขององค์กรพัฒนาเอกชนแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ควรทำงานโดยประสานเชื่อมโยงทรัพยากรจากสถาบันต่างเข้าด้วยกันตามแผนภูมิ ดังนี้

ข้อเสนอของทั้งสองแนวทาง ที่จะให้ อพช. หรือ องค์กรชุมชนมีบทบาทในการจัดการศึกษา มีจุดร่วมกันในสาระสำคัญ ได้แก่ การเสนอให้รัฐมองว่า การศึกษาเป็นกลไกและเครื่องมือของการพัฒนาสังคม ซึ่งต้องระดมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ไม่จำกัดแคบแคบอยู่แต่เฉพาะในภาครัฐเท่านั้น การจัดการศึกษาต้องใช้แนวทาง “การพัฒนาจากล่างสู่บน” เป็นการพัฒนาจากรากฐานของประชาชน รัฐต้องรับฟังความต้องการ เคารพในความรู้ ความคิดเห็น และภูมิปัญญาของชาวบ้าน และให้ประชาชนมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางในการพัฒนา

ในประเด็นที่เสนอแนะให้รัฐส่งเสริมให้องค์กรประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการศึกษา มีรายละเอียดว่า รัฐควรกระจายอำนาจการตัดสินใจในการจัดการศึกษามาสู่ชุมชนให้มากกว่าที่เป็นอยู่ ศูนย์กลางการตัดสินใจไม่ควรกระจุกอยู่ที่รัฐแห่งเดียว แต่รัฐต้องให้การสนับสนุนงบประมาณตามความจำเป็น เพื่อเสริมสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ในการจัดกระบวนการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของตน แนวทางการทำงานดังกล่าวจะสร้างความแข็งแกร่งให้ชุมชน เสริมสร้างให้เกิดการกระจายองค์ความรู้ เทคโนโลยีให้ทั่วถึง พร้อม ๆ กับการระดมความ

คิดจากชาวบ้านมาใช้ และเพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนาฐานการศึกษาของตัวเองได้ รัฐควรสนับสนุนการวิจัยค้นคว้าการพัฒนาของชาวบ้าน เพื่อหารูปแบบการจัดการและหลักสูตรการเรียนการสอนอย่างมีส่วนร่วม แนวทางการเรียนรู้ที่ได้จากการระดมความคิดจะมีความหลากหลายและสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นมากขึ้น การจัดการเรียนการสอนควรเป็นภาคปฏิบัติ และการทดลองให้มีการเรียนรู้ได้ทุกแห่ง ทุกเวลา ทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างพึ่งตนเองและยั่งยืน โดย อพช. มองว่า เมื่อมีทางเลือกที่หลากหลายขึ้นแล้ว ประชาชนจะเลือกใช้สิ่งที่เหมาะสมได้เอง

โดยสรุป อพช. เห็นว่ารัฐควรปรับบทบาทจากการเป็น "พระเอก" ในการพัฒนา ซึ่งเคยเป็นผู้นำ และผู้ตัดสินใจ มาเป็น "ผู้ช่วยพระเอก" โดยมีบทบาทเป็นเพียงผู้สนับสนุนหลัก แต่เปิดโอกาสให้องค์กรท้องถิ่นได้เข้ามาเป็นเจ้าของงานพัฒนาอย่างเต็มที่ โดยให้มีอำนาจตัดสินใจทั้งเชิงนโยบาย และการปฏิบัติ บาง อพช. เสนอว่า แม้แต่ อพช. เองก็ต้องลดบทบาทมาเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อเสนอในประการหลังนี้ต้องปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ของแต่ละพื้นที่

ข้อเสนอแนะของ อพช. ข้างต้น สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการ ซึ่งเสนอว่า แนวทางปฏิรูปการศึกษาที่สำคัญคือ การคืนการศึกษาแก่ประชาชน โดยให้ชุมชนเป็นผู้จัดการศึกษาของลูกหลานของตนเอง ให้รัฐมีบทบาทเพียงแค่การสนับสนุนด้วยความรู้ความชำนาญที่มีอยู่ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2532, น.153 อ้างในมูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม, 2533, น. 22) และการรื้อฟื้นองค์กรการศึกษาที่เคยเป็นพลังของท้องถิ่นและนอกการควบคุมของรัฐ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2532, เฟิงอ้าง) กลไกของรัฐในส่วนต่าง ๆ จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถรวมตัวกัน และมีองค์กรจัดตั้งระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับรากฐาน ที่เกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์ เฉพาะกลุ่มอาชีพ ความคิดเห็นดังกล่าวยังต้องตรงกันกับข้อคิดเห็นของ เอนก นาคะบุตร ในเรื่อง "การศึกษาของปวงชน" อีกด้วย

6.4 การประสานแผนปฏิบัติการ

ข้อเสนอแนะที่เป็นรูปธรรม เกี่ยวกับการสนับสนุนบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนหรือ องค์กรประชาชน มีสาระสำคัญว่า

- รัฐควรเปิดโอกาสให้องค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้อง เข้าร่วมจัดทำแผนงานและงบประมาณในหน่วยงานของรัฐ ที่ทำงานในสาขาที่เกี่ยวข้องกัน และร่วมมือกันให้บรรลุแผนงาน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำเพื่อชิงดีชิงเด่น

- การจัดสรรงบประมาณเพื่อจัดการศึกษาโดยให้ อพช. และองค์กรประชาชนมีส่วนร่วม นั้น ควรต้องระบุไว้ในกฎหมาย และต้องมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

- ควรบรรจุแผนการทำงานร่วมกัน ระหว่างรัฐและ อพช. ไว้ในแผนแม่บทของชาติ เพื่อวางทิศทางร่วมในการพัฒนาระหว่างรัฐและเอกชน

- บาง อพช. เสนอแนะว่าให้ อพช. "มีสถานะเหมือนรัฐวิสาหกิจ ซึ่งไม่ได้มุ่งกำไรแต่วัดกันที่ ผลงาน"

6.5 การประสานการติดตามและการประเมินผล

อพช. เสนอแนะให้มีการประสานงานด้านการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานด้านการศึกษาที่ อพช. และ รัฐ ร่วมมือกันเป็นระยะ ๆ เพื่อนำผลสรุปไปปรับแนวทางการทำงานให้ได้ผลมากขึ้น มีข้อเสนอแนะที่เป็นรูปธรรมให้มีการจัดเวทีประชุมอย่างต่อเนื่องเพื่อให้โอกาสแก่ อพช. ซึ่งทำงานใกล้ชิดกับผู้ด้อยโอกาสในการสะท้อนปัญหาต่าง ๆ

6.6 กลไกการประสานงานความร่วมมือ

ข้อเสนอแนะของ อพช. ในเรื่องนี้มี 2 กลุ่มความเห็น ความเห็นแรกมองว่า อพช. ควรมีบทบาทในการจัดการการศึกษาของชาติทั้งหมด เนื่องจากการศึกษาเป็นเรื่องการพัฒนาสังคม โดยรัฐควรเปิดโอกาสให้ภาคอื่น ๆ เข้าร่วมอย่างกว้างขวาง คณะกรรมการร่วมในด้านการจัดการศึกษานี้ควรมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับตำบลไปจนถึงระดับชาติ อีกความเห็นหนึ่งจำกัดขอบเขตการทำงานเฉพาะการจัดการศึกษาที่ อพช. และรัฐ จะดำเนินการร่วมกัน โดยเสนอแนะให้มีการตั้งคณะทำงานซึ่งจะมีบทบาทหน้าที่ในการคิดและลงมือทำงาน ให้เกิดผลอย่างจริงจัง ในฝ่ายของ อพช. นั้น เสนอให้ใช้กลไกของเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน ทุกเครือข่าย เพื่อร่วมกับฝ่ายรัฐในการกำหนดนโยบาย และ วางแผนปฏิบัติการทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ เพื่อให้เป็นเอกภาพและช่วยเหลือกันในการปฏิบัติงาน ร่วมมือกันทำงานเพื่อให้บรรลุแผนงาน ด้วยจิตวิญญาณ (spirit) ที่ถือประโยชน์ของกลุ่มเป้าหมายเป็นที่ตั้ง มิใช่พะวงอยู่แต่ชื่อเสียงหรือผลประโยชน์ขององค์กร หรือทำงานในลักษณะชิงดีชิงเด่น

ข้อเสนอแนะที่เป็นรูปธรรมของการประสานความร่วมมือระหว่างรัฐและอพช. อาจทำได้โดย

(1) การจัดการประชุมร่วม หรือการตั้งคณะทำงานประสานระหว่างรัฐ และ เอกชน โดย รัฐ เปิดเผยข้อเท็จจริงในการดำเนินงานให้อพช. ทราบอย่างทันทั่วถึง และมีท่าทีเชิงปรึกษาหารือ ในการดำเนินงาน อพช. ก็ควรอธิบายปัญหาของตนให้รัฐเข้าใจ ความเข้าใจและความเชื่อมโยงสื่อสารกันย่อมเป็นผลดีต่อการพัฒนาส่วนรวม ตลอดจนการแก้ปัญหาที่ประเทศชาติเผชิญอยู่

(2) รัฐควรสนับสนุนให้อพช. จัดการศึกษาอกระบบอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม โดยยึดหลักการทำงานร่วมกัน และให้สิทธิ อพช. ที่จะทำได้ทุกอย่างถูกต้อง และมีการส่งเสริมและเปิดกว้าง ให้มีการพัฒนาให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายเต็มที่

(3) รัฐควรพิจารณาเทียบวุฒิการศึกษาให้กับกิจกรรมการศึกษาที่ อพช. เป็นผู้จัดกิจกรรมในการเสริมสร้างความรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย เช่น การฝึกอบรม การส่งเสริมความรู้และการปฏิบัติด้านการเกษตร การแปรรูป การทำงานกลุ่ม และอื่น ๆ ซึ่งมีการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ ตามเนื้อหา เป้าหมาย และ วัตถุประสงค์ของ อพช. ซึ่งมีเนื้อหาที่หลากหลาย และสามารถเสริมสร้างความรู้และประสบการณ์ชีวิตให้กลุ่มเป้าหมาย

(4) ส่งเสริมการเก็บรวบรวมและขยายผลงานของอพช. ที่มีลักษณะเป็น โครงการนำร่อง เช่น การแสวงหาแนวทางในการทำงานพัฒนากับกลุ่มคนเฉพาะบางกลุ่ม หรือกับสาธารณชน ซึ่งงานบางส่วนได้ผล และบางส่วนอาจจะล้มเหลว งานเหล่านี้ล้วนเป็นประสบการณ์ที่สั่งสมด้วยเวลายาวนานตลอดกว่า 20 ปีของขบวนการอพช. โดยมีพื้นฐานของความเป็นจริงในสังคมไทยรองรับ รัฐควรให้

ความสำคัญ จัดเก็บรวบรวมความรู้ต่างๆเหล่านี้ และให้การยอมรับในแนวทางบางอย่างที่ทำแล้ว บรรลุเป้าหมาย โดยเฉพาะกับกลุ่มคนที่รัฐไม่สามารถเข้าถึงได้ งานบุกเบิกดังกล่าวเป็นแนวคิดใหม่ๆ ที่เติบโต แตกต่างจากแนวทางเดิมๆ โดยปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อผ่านการทดลอง ปฏิบัติจริงแล้ว ควรพิจารณาการขยายผลนำไปปฏิบัติใช้ โดยให้เจ้าหน้าที่รัฐในส่วนที่เกี่ยวข้องได้ ร่วมแสดงความคิดเห็นและช่วยกันมองหาช่องทางและความเป็นไปได้ที่จะนำไปปฏิบัติในวงกว้าง

การให้คุณค่าแก่องค์ความรู้เหล่านี้ ยังหมายรวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้รู้ในท้องถิ่น ซึ่ง อพช.ได้ให้ความสำคัญมาก่อนหน้านี้แล้ว แต่รัฐยังไม่ได้มีบทบาทส่วนนี้มากเท่าที่ควร

(5) อพช. เสนอให้รัฐทบทวน คุณค่าและคุณภาพที่แท้จริงของเอกสารแสดงคุณวุฒิด้านการศึกษาระดับต่างๆ และตำแหน่งทางราชการซึ่งใช้ระบบ P.C. (Position Classification) โดย อพช. เสนอให้เปรียบเทียบกับความรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากการทำงาน

อพช. มีข้อคิดว่า ในหลายกรณี ผู้ที่จบปริญญาเอกไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสังคมไทย ในขณะที่ข้าราชการและ อพช. ซึ่งทำงานคลุกคลีกับชนบทมาเกิน 20 ปี ขึ้นไป จะเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้อยู่มาก หรือในหลายกรณี ข้าราชการระดับสูง ๆ ก็มีความรู้ความสามารถ น้อยกว่าปราชญ์ชาวบ้านและนักพัฒนาสังคมที่ทำงานคลุกคลีกับปัญหาหลายปี

อพช. เสนอให้ทบทวนประเด็นนี้ เพื่อประโยชน์ของรัฐเองในการที่จะได้บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมกับงานอย่างแท้จริง และยิ่งถ้าจะต้องประสานความร่วมมือกับ อพช. แล้วก็ต้อง ทบทวนให้มากขึ้น เพราะถ้าใช้คุณวุฒิด้านการศึกษาและลำดับตำแหน่งทางราชการมาเป็นเกณฑ์ในการจ่ายเงินตอบแทนเหมือนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ก็จะไม่เป็นธรรมต่อผู้ปฏิบัติงานของ อพช. หรือ ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งจะมีความรู้ความชำนาญมากกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตัวอย่างรูปธรรมที่ผู้วิจัยเคย ประสบ ได้แก่กรณีที่โครงการฝึกอบรมของทางราชการที่ผู้วิจัยเกี่ยวข้อง ได้เชิญผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ไปร่วมเป็นวิทยากร ซึ่งผู้ปฏิบัติงานคนนั้นจบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาและมีประสบการณ์การทำงานใน อพช. กว่า 10 ปี มีฐานะเป็นระดับหัวหน้าโครงการ ถ้าคิดค่าตอบแทนตามอัตราของราชการแล้ว ผู้ปฏิบัติงานผู้นี้มีสิทธิเบิกค่าเดินทางในอัตราค่าโดยสารรถไฟชั้นที่ 3 เท่านั้น ซึ่งน้อยมาก เมื่อเทียบกับความรู้และประสบการณ์การทำงาน และถ้าไม่มีเงินสนับสนุนจากต่างประเทศสมทบแล้ว ก็จะต้องจ่ายในอัตราที่ราชการกำหนดเท่านั้น ถึงแม้ว่าผู้ปฏิบัติงาน อพช. ส่วนใหญ่จะไม่เกี่ยงงอน และไม่ได้คาดหวัง เพราะส่วนใหญ่จะพอใจที่ได้มีโอกาสเผยแพร่การทำงาน แต่ควรจ่ายค่าสมนาคุณอย่างเป็นธรรม เพราะปกติผู้ปฏิบัติงานเหล่านี้จะไม่มีรายได้จากทางอื่น และหลายกรณีจะต้องใช้เงินส่วนตัวในการออกค่าใช้จ่ายบางอย่างให้แก่กลุ่มเป้าหมายที่มาขอรับบริการ การจ่ายค่าสมนาคุณก็จะเป็นการแบ่งเบาภาระทางเศรษฐกิจ ทำให้ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและมีความภูมิใจในการทำงาน ปัญหาอีกกรณีหนึ่งที่ผู้วิจัยประสบ เป็นระเบียบการจ่ายค่าตอบแทนวิทยากรของกระทรวงการคลัง ซึ่งคิดตามคุณวุฒิของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ถ้าผู้เข้ารับการอบรม มีคุณวุฒิสอง วิทยากรก็จะได้รับค่าตอบแทนที่สูงตาม แต่ถ้าเป็นการอบรมชาวบ้าน วิทยากรก็จะได้รับค่าตอบแทนในอัตราต่ำลง ระเบียบนี้มีได้คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงที่ว่า การถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ที่ไม่รู้หนังสือหรือมีระดับการศึกษาต่ำนั้น วิทยากรจะต้องใช้ความสามารถและความชำนาญมากขึ้น นอกจากปัญหาที่กล่าวมาแล้วยังมีปัญหาเรื่องการบรรจุหรือการจ้างบุคคลเข้ารับราชการหรือเข้า

ทำงานโดยใช้คุณวุฒิทางการศึกษาเป็นเกณฑ์และจ่ายค่าตอบแทนตามคุณวุฒิการศึกษา ซึ่งจะเห็นว่าในกรณีเช่นนี้ “ปราชญ์ชาวบ้าน” แทบจะไม่มีโอกาสแทรกตัวเข้ามาเลย

ดังนั้นจึงมีข้อเสนอว่า จำเป็นที่จะต้องสร้างหลักเกณฑ์พิเศษในการตอบแทนการทำงานของ อพช. และปราชญ์ชาวบ้านขึ้น หลักเกณฑ์นี้จะทำให้ ข้าราชการยอมรับความรู้ความเชี่ยวชาญของ อพช. และปราชญ์ชาวบ้าน ด้วย

นอกจากข้อเสนอแนะที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ข้อเสนอแนะของ อพช. ที่เรียกร้องให้รัฐพัฒนาสุขภาพของครู และพัฒนาคุณภาพของผู้บริหารการศึกษา เป็นข้อเสนอแนะที่สะท้อนถึงการขาดความเอาใจใส่และการให้ความสำคัญต่อบุคลากรด้านการศึกษาเป็นอย่างดี อพช. ส่วนใหญ่จะคาดหวังและเรียกร้องให้บุคลากรของรัฐ ให้ทำงานโดยมุ่งความสำเร็จของงานมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เหมือนกับอุดมการณ์และแนวปฏิบัติของ อพช. และบาง อพช. มีความคิดที่เป็นอุดมคติ โดยกล่าวว่า ร้อยละ 80 ของผู้ปฏิบัติงานของ อพช. เป็น “ระดับมันสมอง” ซึ่งทุ่มเทตนเองในการทำงานและไม่ต้องการยึดติดกับพันธนาการใด ๆ นอกเสียจาก “การให้” เท่านั้น

ในความเป็นจริงแล้วผู้ที่มีอุดมการณ์และใช้ชีวิตในสภาพอุดมคติเช่นเดียวกับผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ตามสภาพข้างต้น มิได้มีแต่เฉพาะในแวดวง อพช. เท่านั้น แต่มีอยู่ในทุกวงการ รวมทั้งในวงการการศึกษาด้วย แต่ผู้ที่อยู่ในวงราชการหรือสถาบัน ที่เป็นระบบเป็นปึกแผ่น ซึ่งยึดโยงกันด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวดิ่ง ย่อมจะมีข้อจำกัดในการทำงานมากกว่าแวดวงของ อพช. ซึ่งทำงานอยู่บนพื้นฐานของการริเริ่มสร้างสรรค์ ในบรรยากาศที่มีอิสระเสรีภาพ มีระเบียบกฎเกณฑ์เท่าที่จำเป็นเท่านั้น บุคลากรของราชการและสถาบันที่เป็นทางการเหล่านี้จะทำงานในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียนและชุมชนได้ดีมากน้อยเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่งเสริมของผู้บังคับบัญชา หรือผู้มีอำนาจเหนือกว่า และจะพบว่าในหลายกรณี ผู้อำนวยการโรงเรียน ผู้บังคับบัญชา หรือเจ้าอาวาส จะถูกระบุว่าเป็นอุปสรรคสำคัญของการทำกิจกรรมพัฒนาสังคมที่บุกเบิกสร้างสรรค์ของข้าราชการ ครู และพระ ข้อเสนอแนะข้อหนึ่งของ อพช. พยายามที่จะแก้ปัญหานี้ โดยการเสนอว่า ให้โครงสร้างส่วนล่างของระบบการศึกษา เช่นครู และ ระบบกลุ่ม มีความเป็นอิสระจากโครงสร้างส่วนบน เพื่อให้สามารถเข้าร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อท้องถิ่นอย่างเป็นอิสระร่วมกับชุมชนได้

เป็นที่น่ายินดีว่า ปัจจุบันมีบุคลากรด้านการศึกษา ทั้งที่เป็นข้าราชการในระดับต่าง ๆ และที่เป็นครูอาจารย์ของสถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชน รวมทั้งนักบวชจำนวนไม่น้อยที่มีอุดมการณ์และใช้ชีวิตในสภาพอุดมคติเช่นเดียวกับผู้ปฏิบัติงานของ อพช. บุคคลเหล่านี้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของครู นักวิชาการ หรือนักบวชเพื่อการพัฒนา รวมทั้งมีการประสานงานหรือทำงานร่วมกับ อพช. อยู่ไม่น้อย (ดูรายละเอียดในเครือข่ายการเรียนรู้, อ้างแล้ว) ข้าราชการก็พยายามที่จะมีบทบาทโดยเข้าร่วมเป็นกรรมการในองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ รวมทั้งพยายามทำงานในตำแหน่งหน้าที่เพื่อเอื้อประโยชน์ในการทำงานขององค์กรสาธารณประโยชน์

ผู้มีจิตใจเป็นนักพัฒนาสังคมและมีบทบาทในการทำกิจกรรมสังคมเหล่านี้ เป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่าและเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาสังคม ซึ่งรัฐควรจะต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนในการทำงานให้เต็มที่ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด

7. การสนับสนุนส่งเสริมด้านงบประมาณและทรัพยากรการศึกษาอื่น ๆ

ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 5 ว่า ปัญหาอุปสรรคในการทำงานของ อพช. อีกประการหนึ่งคือ ความขาดแคลนงบประมาณและทรัพยากรต่างๆที่ใช้ในการจัดการศึกษา ต่อประเด็นนี้ อพช. มีข้อเรียกร้องให้รัฐให้การสนับสนุน และแจกแจงรายละเอียดของการใช้ทรัพยากรของรัฐว่า ควรใช้ไปเพื่อ งานดังต่อไปนี้

7.1 การสนับสนุนส่งเสริมด้านงบประมาณ

7.1.1 การสนับสนุนองค์กร มีข้อเสนอทั่วไปว่า รัฐควรให้การสนับสนุนเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนขององค์กร ซึ่งอาจเป็นเงินสนับสนุนเป็นรายปี ข้อเสนอที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ได้แก่ การสนับสนุนด้านการบริหารจัดการและการประสานงานขององค์กร การช่วยค่าใช้จ่ายในการทำกิจกรรม ซึ่งอาจให้เป็นการทั่วไป หรือสนับสนุนเป็นรายโครงการก็ได้ นอกจากนี้ควรสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการผลิตสื่อการสอนขององค์กร

7.1.2 การสนับสนุนค่าตอบแทนการทำงานของเจ้าหน้าที่องค์กร ในรูปของเงินเดือน ค่าตอบแทน บางองค์กรคาดหวังแต่เพียง ค่าครองชีพ หรือเบี้ยเลี้ยงประจำวัน

เกณฑ์ในการจ่ายค่าตอบแทน ตามข้อเสนอของ อพช. แตกต่างกันไป เช่น

- ตามความจำเป็น ตามความเหมาะสม ตามเงื่อนไขหรือความสามารถขององค์กร/ผู้ปฏิบัติงาน ควรได้รับ “บ้างตามสมควร” การจ่ายสมทบ นอกจากนี้มีข้อเสนอว่า ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ที่ให้การศึกษาแก่เด็กด้อยโอกาสควรได้รับค่าตอบแทนเต็มอัตรา
- จ่ายตามเกณฑ์ทั่วไป จ่ายตามอัตราของราชการ (ทั้งนี้เพราะองค์กรเอกชนไม่มีสวัสดิการให้บุคลากร) จ่ายตามเวลาที่เสียสละ หรือตามเวลาและรายได้ประจำ

7.1.3 ค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการ ในอัตราที่ เท่ากับ/ใกล้เคียงกับราชการ บาง อพช. เสนอว่า ควรได้รับการดูแลอย่างน้อยก็คล้ายกับครูโรงเรียนราษฎร์ ซึ่งรัฐให้เงินสมทบในอัตราที่แน่นอน รัฐควรให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือผู้ที่ทำงานเสี่ยง นอกจากการกล่าวถึงสวัสดิการโดยทั่วไปแล้ว บาง อพช. ได้กล่าวถึงประเภทของสวัสดิการที่ชัดเจน เช่น ค่ารักษาพยาบาล สวัสดิการครอบครัว ค่าพาหนะ ค่าเดินทาง ค่าเบี้ยประชุม (กรณี que ผู้ปฏิบัติงานจาก อพช. ทำหน้าที่เป็นเลขานุการการประชุม) โอกาสการรับการฝึกอบรมเพิ่มเติมเหมือนข้าราชการ การได้รับยกเว้นภาษีเงินได้ (เพราะค่าตอบแทนที่ได้รับน้อยนิดอยู่แล้ว) การประกันสังคม (ถึงแม้จะเป็นหน่วยงานที่มีเจ้าหน้าที่เพียงคนเดียวก็ตาม เพราะสภาพการทำงานในบางองค์กรหนักกว่าการทำงานราชการ)

อพช. มีทัศนะว่า รัฐควรให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเพราะ รัฐจัดสรรงบประมาณเพื่อการนั้นไว้มาก อพช. ยังเสนอเกณฑ์ที่จะได้รับการสนับสนุนว่าต้องเป็น “ผู้ทำงานจริง ต่อเนื่อง ตรวจสอบแล้วเป็นที่ประจักษ์ ควรได้รับการสนับสนุนให้ทำงาน (เพื่อให้) มีความสุขกับการทำงาน” เป็นต้น

อพช. ยังมีข้อเสนอแนะให้รัฐกระตุ้นให้ภาคธุรกิจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการศึกษาให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รัฐไม่ควรจำกัดขอบเขตหรือความคิดว่า ภาคธุรกิจจะมุ่งแต่การแสวงหากำไรเท่านั้น

7.2 ความช่วยเหลือและการสนับสนุนทรัพยากรการศึกษาด้านอื่น ๆ

นอกเหนือจากการสนับสนุนด้านงบประมาณแล้ว อพช. ยังต้องการความช่วยเหลือสนับสนุนทรัพยากรการศึกษาด้านอื่น ๆ จากรัฐ ดังนี้

7.2.1 การเอื้อเฟื้อและให้ความร่วมมือแก่ อพช. ในด้านสถานที่ อุปกรณ์ และเครื่องมือในการทำงาน ซึ่งรัฐมีอยู่มากมาย แต่อาจใช้ประโยชน์ไม่ได้เต็มที่ โดยรัฐอาจยกให้แบ่งปัน หรือให้เช่าฟรีทรัพย์สินเหล่านี้ แก่ อพช.

จากการสรุปแบบสอบถามพบว่า มี อพช. บางส่วนได้รับการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมถึงสถานที่ และบุคลากรซึ่งมาร่วมกิจกรรมของ อพช. ในฐานะวิทยากรหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งอพช.เองก็พอใจและได้ใช้ประโยชน์เต็มที่ ดังนั้น รัฐจึงควรขยายแนวทางการช่วยเหลือ ดังกล่าวออกไปให้ทั่วถึงทุก อพช.ในท้องถิ่นต่าง ๆ และเอื้ออำนวยให้ อพช. มีความสะดวกในการจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นในการทำงาน

7.2.2 การขอความร่วมมือจากรัฐในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การดำเนินงานและผลงานทางวิชาการของ อพช. ขอโอกาสในการใช้สื่อมวลชนของรัฐในการเผยแพร่งานของ อพช. เป็นครั้งคราว อพช. ยังชี้ให้รัฐเห็นความจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนส่งเสริมความอยู่รอดของสื่อมวลชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาที่ดีที่สุดช่องทางหนึ่ง ประเด็นนี้จะเชื่อมโยงถึง รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 มาตรา 40 ซึ่งกำหนดให้คลื่นความถี่ของวิทยุ วิทยุโทรทัศน์ และวิทยุคมนาคม เป็นทรัพยากรการสื่อสารของชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะ ที่จะต้องนำมาใช้ด้านการศึกษา

7.2.3 การให้ความช่วยเหลือด้านวิชาการ ประกอบด้วยข้อมูลข่าวสาร ความรู้จากแหล่งต่างๆทั้งภายในและภายนอกประเทศ ศูนย์ข้อมูลและห้องสมุด สื่อด้านการศึกษาประเภทต่างๆ บุคลากรทางวิชาการ (นักวิชาการ นักวิจัย วิทยากร) การสนับสนุนทางวิชาการต่างๆ เช่น การนิเทศงาน การถ่ายทอดเทคโนโลยีใหม่ บุคลากรในการติดตามและเสริมทักษะให้กับองค์กร

รูปธรรมของกิจกรรมทางวิชาการที่ อพช. เสนอแนะ ได้แก่

- (1) การวิจัยการพัฒนาการเรียนการสอนอย่างมีส่วนร่วม
- (2) การศึกษาวิจัยเพื่อหารูปแบบการจัดการศึกษาที่สอดคล้อง กับแต่ละท้องถิ่น
- (3) การศึกษาวิจัยเพื่อแก้ปัญหาอุปสรรคจากระเบียบข้อบังคับ กฎหมายต่าง ๆ ที่ขัดต่อหลักการของการศึกษาตลอดชีวิต
- (4) ศึกษาและปรับปรุงแก้ไข กฎหมาย หรือ ข้อบังคับต่างๆ ที่จะเน้นการส่งเสริมจารีตประเพณี ศิลธรรม จริยธรรมให้ชัดเจน และมีบทลงโทษต่อผู้กระทำที่ขัดต่อศีลธรรม ให้อำนาจแก่ฝ่ายศาสนา เพื่อให้มีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษาและจริยธรรมมากขึ้น เพราะการศึกษาต้องคู่กับคุณธรรม มิใช่มุ่งแต่วิชาการ
- (5) การเสาะแสวงหาองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น การบันทึกประสบการณ์

การดำเนินงานพัฒนาและการให้การศึกษาของ อพช.

(6) การส่งเสริมการวิจัย/การประดิษฐ์ต่างๆ โดยการจัดประกวดผลงานการประดิษฐ์ การให้การสนับสนุนงบประมาณแก่ผู้ริเริ่ม ทั้งทางด้านเทคโนโลยี การเกษตรพันธุ์พืช

7.2.4 รัฐควรยกเว้นหรือลดหย่อนภาษีและค่าบริการสาธารณูปโภคต่าง ๆ เป็นกรณีพิเศษแก่อพช.และเจ้าหน้าที่ เช่น ภาษีการนำเข้าอุปกรณ์ด้านการศึกษาเพื่อใช้ในองค์กร รวมทั้งการลดหย่อนหรือยกเว้น ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าโทรศัพท์ เป็นต้น

7.2.5 รัฐยังสามารถช่วยเหลืออพช.ได้ด้วยการเป็นผู้รับรอง อพช. ในกระบวนการที่อพช. จะได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ นอกจากนี้ อาจมีการสร้างระบบที่เอื้อให้บุคลากรของรัฐ และ อพช. สามารถช่วยเหลือ ส่งเสริม และสนับสนุน ซึ่งกันและกันในการทำงานได้

อพช. บางแห่งเสนอแนะว่า ถ้ารัฐไม่สามารถให้ความช่วยเหลือด้านงบประมาณ ก็ขอให้ช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุนให้ อพช. สามารถทำงานได้ โดยการออกกฎระเบียบที่เอื้ออำนวยต่อความสำเร็จและประสิทธิภาพการทำงาน

8. การยอมรับสถานภาพและบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน

อพช. หลายแห่งไม่คาดหวังความช่วยเหลือด้านการเงินจากรัฐ แต่เรียกร้องความเข้าใจและการยอมรับในเรื่อง บทบาท ความสำคัญ และคุณูปการที่ อพช. ทำให้แก่สังคม การเรียกร้องในลักษณะนี้รวมถึง

- ความเข้าใจและเจตคติที่ดีต่อ อพช.
- การให้เกียรติซึ่งกันและกัน การให้ความสำคัญ การส่งเสริมขวัญและกำลังใจ ของ อพช.
- การยอมรับสถานภาพของ อพช.
- การได้รับการยกย่องและประกาศเกียรติคุณเมื่อ อพช. ปฏิบัติงานให้เกิดผลดีทางด้านการศึกษาแก่สังคม การให้เกียรติบัตร ออกหนังสือรับรอง หนังสือขอบคุณ หรือ อื่นๆ เพื่อเป็นกำลังใจในการทำงาน
- การยอมรับนับถือ (respect) ผลงาน
- การให้บทบาทหน้าที่ อพช. ในการสนับสนุนการทำงานของรัฐบาล

9. ทักษะขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อภาพพจน์และความเป็นอิสระกรณีที่ได้รับ การสนับสนุนจากรัฐ

อพช. คิดว่าถึงแม้จะรับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐ แต่ก็ยังคงความเป็นอิสระอยู่ได้ เพราะ อพช. มีทิศทางการทำงานที่ชัดเจนของตนซึ่งเป็นการทำงานเพื่อเอื้อประโยชน์ให้แก่มวลชนพื้นฐาน (grass root) ไม่ใช่ทำงานเพียงหวังงบประมาณเท่านั้น บาง อพช. เห็นว่าการรับทุนสนับสนุนจากใครไม่เป็นสาระสำคัญ ตราบใดที่ยังสามารถรักษาจุดยืนและเป้าหมายขององค์กรไว้ได้ และขึ้นอยู่กับว่าโครงการหรือกิจกรรมนั้นมีลักษณะสร้างสรรค์หรือไม่ แม้ภาพพจน์จะตกต่ำในระยะ

แรก แต่เมื่อผลงานปรากฏก็จะเข้าใจดีขึ้น อีกประการหนึ่งก็เป็นที่น่าทึ่งว่า การรับการสนับสนุน ไม่ว่าจะรับจากแหล่งไหนก็ตามก็ต้องมีกรอบข้อตกลง ซึ่งผู้รับจะต้องปฏิบัติตามกรอบนั้น ๆ อยู่แล้ว

อพช. ส่วนใหญ่เห็นว่าการขอรับทุนสนับสนุนในการทำงานจากรัฐบาลเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่ยอมรับได้ และเป็นเรื่องที่รัฐควรดำเนินการมานานแล้ว เพราะเป็นหน้าที่ของรัฐที่ต้องสนับสนุนการทำงานของ อพช. อย่างเต็มที่และต่อเนื่อง การสนับสนุนของรัฐจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของ อพช. นอกจากนี้ยังเห็นว่าการสนับสนุนของรัฐเป็นการให้โอกาสและความสำคัญแก่องค์กรประชาชนที่พยายามต่อสู้ช่วยเหลือประชาชน และช่วยรัฐแก้ปัญหาสังคม ทำให้ อพช. สามารถทำงานได้อย่างคล่องตัว รวดเร็ว โดยมุ่งประเด็นเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ไม่ต้องพะวักพะวงกับการหาทุน

เหตุผลที่น่ารับฟังอย่างยิ่งของ อพช. ได้แก่ การสนับสนุนของรัฐจะทำให้เกิดการกระจายอำนาจ กระจายงบประมาณ เพราะอำนาจและงบประมาณจะลงสู่ประชาชน เกิดสภาพของ “การร่วมคิดร่วมทำ” ถือได้ว่าเป็นประชาธิปไตยพื้นฐานที่ประชาชนได้รับอย่างแท้จริง อีกเหตุผลหนึ่งเป็นความรู้สึกในเชิงเปรียบเทียบว่า ในเมื่อต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลหรือองค์กรเงินทุนก็ตาม ยังให้ทุนสนับสนุนการทำงานของ อพช. ไทย แต่รัฐบาลไทยซึ่งเป็นเจ้าของประเทศแท้ๆกลับไม่ให้ ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียใจเป็นอย่างมาก ประเด็นนี้เชื่อมโยงไปถึงเบื้องหลังหรือมูลเหตุขงใจของการให้ความช่วยเหลือว่า อยู่บนพื้นฐานของเหตุผลทางมนุษยธรรมโดยแท้ หรือมีประโยชน์อย่างอื่นที่เคลือบแฝงอยู่ ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ต้องระมัดระวังตามที่ ดร. เสรี พงศ์พิศ นักพัฒนาอาวุโสได้กล่าวเตือนไว้แล้ว

อพช. ส่วนใหญ่แสดงทัศนะว่า อพช. ที่ได้รับการสนับสนุนถือว่ามีภาพพจน์ดี มีความสามารถในการเขียนโครงการ/ในการทำงาน เป็น อพช. ที่สามารถสร้างความเชื่อถือให้แก่รัฐและองค์กรอื่นๆได้ เป็น อพช. ที่มีความใกล้ชิดกับรัฐ หรือมีโอกาสดีกว่า อพช. อื่น ๆ โดยทั่วไป และ การที่รัฐให้การสนับสนุนแก่ อพช. เป็นการสร้างการยอมรับของสังคมต่อ อพช. ด้วย

อย่างไรก็ตาม อพช. มีข้อเสนอแนะต่อไปว่า รัฐควรมีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณเท่านั้น แต่ไม่ควรครอบงำ บังคับ หรือสั่งการกับ อพช. เสมือนหนึ่งว่า อพช. เป็น “ลูกน้อง” แต่ อพช. ไม่รังเกียจที่รัฐจะติดตามผลการทำงานและเรียกร้องการนิเทศงานของรัฐให้มากขึ้น โดยรัฐควรรับฟังข้อเสนอแนะของ อพช. ด้วย

10. บทสรุป

แบบสำรวจความคิดเห็นของ อพช. ในประเด็นนี้สรุปได้ว่า อพช. มีท่าทีเปิดกว้างที่จะประสานความร่วมมือกับรัฐและภาคีทุกฝ่ายในการจัดการศึกษาเรียนรู้ เนื่องจากตระหนักถึงภารกิจของการศึกษาเรียนรู้ และความจำเป็นที่จะต้องประสานทรัพยากรเพื่อการอยู่รอดด้วยดีของสังคมไทย ท่าทีเช่นนี้เอื้ออำนวยต่อความพยายามของรัฐในการปฏิรูปการศึกษา ประเด็นที่จะต้องคำนึงถึงและต้องให้ความสำคัญจึงเป็นเรื่องของการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับทิศทางการทำงาน และกลไกที่จะเอื้อให้การทำงานบรรลุผล

บทที่ 7

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาในบางประเทศ

1. ความนำ

องค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) และองค์กรสาธารณประโยชน์ของแต่ละประเทศต่างมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ตามบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของตนเอง รายงานวิจัยบทนี้จะจำกัดขอบเขตเพียง 2 ประเด็น ได้แก่ (1) บทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน และ (2) การสนับสนุนที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้รับจากรัฐ

ตัวอย่างของประเทศที่จะกล่าวถึง ได้แก่ สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมันนี อย่างไรก็ตาม การวิจัยส่วนนี้เป็นเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ในส่วนที่เกี่ยวกับโครงสร้างและระบบ โดยเปรียบเทียบกับกรณีของประเทศไทย ยังไม่ได้มีการศึกษาค้นคว้าในเชิงวิเคราะห์อันจะทำให้เห็นคุณภาพของระบบ

2. บทบาทด้านการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน

การศึกษาเปรียบเทียบกับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยและต่างประเทศ สรุปได้ว่า องค์กรพัฒนาเอกชนมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรทางการศึกษา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของสังคม อพช. มีบทบาทในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนให้แก่กลุ่มเป้าหมายทุกเพศทุกวัย และเนื้อหาของงานที่ อพช. เผยแพร่ถือได้ว่าเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย อพช. จึงมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายของการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งมีส่วนผลักดันให้เกิดสังคมของการเรียนรู้ ตามรายละเอียดของบทที่ 4 ของรายงานการวิจัย (ดูความหมายของการศึกษานอกโรงเรียน การศึกษาตามอัธยาศัย ทรัพยากรทางการศึกษา เครือข่ายการศึกษาตลอดชีวิต และสังคมแห่งการเรียนรู้ จากการศึกษาตลอดชีวิต กรมการศึกษานอกโรงเรียน 2538. น. 20-21)

มีประเด็นที่น่าสนใจว่า แนวคิดและเป้าหมายทางการศึกษาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ซึ่ง อพช. ไทยในนามของเครือข่ายศาสนาเพื่อการพัฒนาอาศัยเป็นแนวทางในการทำงานพัฒนานั้น สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแนวความคิดของนักการศึกษาชั้นนำสมัยใหม่ของต่างประเทศบางคน อาทิ โรเบิร์ต เอ็ม. ฮัตชิน (Robert M. Hutchin) นักการศึกษาของสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีสายตายาวไกล และมีบทบาทสำคัญในการผลักดันแนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตและเรียกร้องให้ทุกฝ่ายมีบทบาทในการดำเนินการให้สังคมมนุษย์เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ฮัตชิน ได้กล่าวถึงเป้าหมายที่แท้จริงของการศึกษาว่า

“การศึกษาที่พึงประสงค์ต้องมุ่งไกลว่าการผลิตแรงงาน (Manpower)

หากควรมุ่งสู่การสร้างสรรคความเป็นมนุษย์ (Manhood) กล่าวคือ

การศึกษาควรเป็นกระบวนการช่วยให้มนุษย์ประจักษ์ในแก่นแท้ของ

ชีวิต สามารถแยกแยะความดีความชั่วได้ด้วยการใช้วิจารณญาณของ
ตนเอง และสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างกลมกลืนและเอื้ออาทรต่อ
มนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อม” (อ้างถึงใน การศึกษาตลอดชีวิต, อ้าง
แล้ว, น. 10-11)”

ในขณะที่ ฟิลิป เอช คูมบส์ (Philip H. Coombs) นักการศึกษาจากสหประชาชาติ เพื่อ
พัฒนาการศึกษา (International Council for Educational Development-ICED) ได้สรุปว่า กระบวนการ
พัฒนานั้นเองก็เป็นการให้การศึกษาที่สำคัญแก่ประชาชน และการปฏิบัติงานของ
เจ้าหน้าที่บริการด้านต่าง ๆ หาใช่เป็นการทำหน้าที่ด้านเทคนิคหรือบริการอย่างเดียวเท่านั้น แต่ได้
ทำหน้าที่เป็นครูด้วย ซึ่งถ้าจะขยายความข้อสรุปของคูมบส์ ก็คือ ครูเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นประชาชนผู้
มารับบริการได้เรียนรู้ด้วยวิธีการสาธิตให้เห็นประเด็นปัญหาต่าง ๆ อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งได้ผลดียิ่ง
กว่าการฟังการบรรยายที่เป็นนามธรรมหรือคำขวัญโฆษณาที่แห้งแล้ง คูมบส์ เรียกร้องต่อนักพัฒนา
และนักการศึกษาซึ่งต่างก็มีความเชี่ยวชาญและวิธีการทำงานคนละด้านให้ประสานความร่วมมือใน
การทำงานพัฒนาชุมชนให้ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น ข้อสรุปดังกล่าวได้ตอกย้ำความสำคัญของเจ้าหน้าที่ทั้ง
ของภาครัฐและภาคเอกชนในงานพัฒนา (ฟิลิป เอช คูมบส์, ยุทธวิธีใหม่ในการปรับปรุงชีวิต ครอบครัว
ชุมชน, แปลโดย สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน และชูเกียรติ ลีสุวรรณ , น. 63-64) ซึ่งมุมมองดังกล่าว
สอดคล้องกับความเห็นของผู้วิจัยที่เสนอไว้ในบทที่ 4

3. กฎหมายหลักและการรับรองสถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชน : กลไกการ ทำงาน

จากการศึกษาเปรียบเทียบสรุปได้ว่า ประเทศต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จในการปฏิรูปการ
ศึกษาหรือการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ตลอดชีวิต ต่างใช้กลไกในทางกฎหมายเพื่อให้บรรลุ
เป้าหมายที่ตั้งไว้ทั้งสิ้น เริ่มต้นจากการมีกฎหมายหลักหรือกฎหมายแม่บท ซึ่งจัดวางระบบและโครง
สร้างการทำงาน การระบุสถานภาพและอำนาจหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน รวมทั้งการจัด
สรรงบประมาณในการสนับสนุนการทำงานจากรัฐ ซึ่งกลไกและระบบเหล่านี้ทำให้ภารกิจที่ตั้งไว้
สามารถบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ ได้

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งฝ่ายอื่น ๆ ซึ่งไม่ได้อยู่ในระบบราชการที่
มีอำนาจหน้าที่โดยตรงเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ได้แก่ การยอมรับสถานภาพ บทบาท คุณูปการ
ตลอดจนการให้การสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรมต่อทุกฝ่ายซึ่งมีบทบาทในการก่อให้เกิดกระบวนการ
เรียนรู้ อันจะทำให้เกิดการประสานความร่วมมือที่เป็นปึกแผ่นแนบหนาที่เป็นรูปธรรม จนทำให้เกิด
พลังที่จะทำให้สังคมเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และเมื่อเข้มแข็งเพียงพอแล้ว ความคิดที่จะไป
แข่งขันกับสังคมภายนอกก็อาจจะใกล้ความเป็นจริงขึ้นมาบ้าง แต่ก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องตั้งคำ
ถามอย่างวิเคราะห์วิพากษ์ว่า จะแข่งขันอะไร เพื่อไปสู่เป้าหมายใด

กล่าวโดยเฉพาะสำหรับ อพช. คือการให้การยอมรับสถานะและบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในฐานะเป็นภาคีหนึ่งของเครือข่ายการเรียนรู้ และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ การให้การสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้ อพช. รวมทั้งภาคีอื่น ๆ อีกมากมายหลากหลาย สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางด้านการศึกษาของตนได้

จะเห็นได้ว่าข้อแตกต่างสำคัญระหว่างกรณีของประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ได้แก่ การที่ในอดีตที่ผ่านมา รัฐบาลไทยยังมีได้ให้การสนับสนุนแก่ อพช. เท่าที่ควร ในขณะที่ต่างประเทศได้อาศัยพลังและศักยภาพขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพัฒนาสังคม โดยการจัดการศึกษาเป็นมิติใหม่ของกระบวนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้โดยรัฐได้ให้การสนับสนุนการทำงานอย่างเต็มที่ ดังตัวอย่างของบางประเทศที่ได้กล่าวถึงต่อไป

4. ตัวอย่างแนวทางการดำเนินงานของบางประเทศ

1. ประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศญี่ปุ่น

1.1 โครงสร้างและกลไกการดำเนินงาน

สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นเป็นตัวอย่างของประเทศที่ประสบความสำเร็จในการใช้กลไกทางกฎหมายในการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งได้ดำเนินการมาหลายครั้ง โดยฝ่ายบริหารซึ่งมีวิสัยทัศน์และมีความกล้าหาญทางการเมืองได้ประกาศนโยบายเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาที่ชัดเจนแน่นอน ในขณะที่เดียวกันฝ่ายนิติบัญญัติก็สนองตอบด้วยการออกพระราชบัญญัติมารองรับเพื่อนำวิสัยทัศน์ไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งการจะดำเนินการในลักษณะนี้ได้ก็ต่อเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองมีความเป็นปึกแผ่นและมีระบบระเบียบในระดับสูง และมีการรณรงค์เคลื่อนไหวทางความคิดของสังคมให้เห็นว่าการปฏิรูประบบการศึกษาเป็นภารกิจที่เกี่ยวกับความเป็นความตายของประเทศชาติที่ทุกฝ่าย จำเป็นที่จะต้องร่วมแรงร่วมใจกัน (ดูรายละเอียดในแผนยุทธศาสตร์ของกระทรวงศึกษาสหรัฐ พ.ศ. 2541-2545, น. 2-4 และ ฉันทนา จันท์บรรจง, รายงานการปฏิรูปการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2540, น. 1-15)

ถึงแม้ว่าโครงสร้างการดำเนินงานด้านการศึกษาของสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง เนื่องจากความแตกต่างของรูปแบบการปกครอง ซึ่งส่งผลต่อระบบการจัดการศึกษา แต่ลักษณะร่วมที่สำคัญ ได้แก่ การผนึกกำลังของภาคีทุกฝ่ายให้เข้าร่วมในกระบวนการจัดการศึกษาเรียนรู้ โดยรัฐทำหน้าที่ในการจัดวางระบบการประสานความร่วมมือและให้การสนับสนุนด้านทรัพยากรทางการศึกษา

ในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งเปิดช่องให้องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วยของทั้งสองประเทศ ต่างก็ใช้กลไกในทางกฎหมายเป็นมาตรการหลัก กล่าวคือสหรัฐอเมริกามีกฎหมายหลักที่สำคัญ 2 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติการศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education Act 1966) และพระราชบัญญัติการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Learning Act 1968) รวมทั้งกฎหมายอื่น ๆ อีกหลายฉบับ

ส่วนประเทศญี่ปุ่นซึ่งมีรูปแบบการปกครองเป็นรัฐเดี่ยวแบบประเทศไทย ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยมาโดยตลอด โดยญี่ปุ่นเรียกว่าเป็นการศึกษาเรียนรู้ทางสังคมและมีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้ทางสังคม (The Social Education Law) มาตั้งแต่ พ.ศ. 2493 ต่อมาได้มีกฎหมายว่าด้วยการพัฒนากลไกและมาตรการสำหรับการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Law Concerning the Development of Mechanism and Measures for Promoting Lifelong Learning 1990) นอกจากนี้ยังได้มีการยกฐานะของกรมการศึกษาตลอดชีวิตซึ่งอยู่ภายใต้กระทรวงศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม ขึ้นเป็น “ทบวงส่งเสริมการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต” มีข้อสังเกตว่า ญี่ปุ่น ใช้คำว่า “การเรียนรู้ตลอดชีวิต” แทนคำว่า “การศึกษาตลอดชีวิต” เพื่อเน้นการเรียนรู้ในฐานะเป็นกิจกรรมของผู้เรียน แทนที่จะใช้คำว่า “การศึกษา” ซึ่งเน้นความคิดของผู้จัดการศึกษา ทบวงการเรียนรู้มีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการประสานความร่วมมือของภาคีฝ่ายต่าง ๆ เพื่อสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ (จินทนา จันทร์บรรจง, อ้างแล้ว, น. 19-20) การจัดองค์กรและการบริหารงานการเรียนรู้ตลอดชีวิตของญี่ปุ่นแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับชาติ ระดับจังหวัด และระดับอำเภอ

นอกจากนี้ยังกำหนดให้กระทรวงและสำนักงานต่าง ๆ มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาตลอดชีวิตในเนื้อหาที่เกี่ยวกับงานของหน่วยงานอีกด้วย โดยมีทบวงการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกลไกระดับนโยบายและการประสานงานการดำเนินงานเช่นนี้ มีลักษณะคล้ายกันกับประเทศไทย ที่มีกระทรวงศึกษาธิการและทบวงมหาวิทยาลัยเป็นหน่วยงานรับผิดชอบด้านการศึกษาโดยตรง แต่กระทรวงทบวงและสำนักงานต่าง ๆ ก็ยังมีกิจกรรมด้านการศึกษาอบรมทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนให้แก่กลุ่มเป้าหมายเฉพาะของตนอีกด้วย (ดูรายละเอียดใน การศึกษาตลอดชีวิต, อ้างแล้ว, น. 43-45)

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยและญี่ปุ่นแล้วกล่าวได้ว่า ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตมากกว่า ทั้งนี้ เนื่องจากมีกลไกตั้งแต่ระดับชาติไปจนถึงระดับท้องถิ่นที่ชัดเจน แฉกซ้อน ทำให้สามารถบูรณาการการศึกษาทั้งสามระบบ อันได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย เข้าด้วยกัน ภายใต้การกำกับดูแลอย่างเป็นกิจลักษณะของทบวงการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ในขณะที่ระบบการศึกษาของประเทศไทยยังขาดการบูรณาการ อย่างไรก็ตาม ได้มีความพยายามของกรมการศึกษานอกโรงเรียนที่รณรงค์ให้มีการจัดตั้งกรมส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต โดยให้มีโครงสร้างการบริหารและการจัดการตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับหมู่บ้าน และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของ “คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานการศึกษาตลอดชีวิต” ซึ่งในกรรมการทุกระดับจะมีผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน ร่วมเป็นกรรมการอยู่ด้วย (การศึกษาตลอดชีวิต, อ้างแล้ว, น. 53-61)

1.2 สถานภาพขององค์กรพัฒนาเอกชน

ถึงแม้ว่าสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นจะมีรูปแบบการปกครองและโครงสร้างการบริหารงานที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมที่ชัดเจนในการจัดวางระบบที่จะให้ภาคีอื่น ๆ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐ การมีส่วนร่วมมีทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในระดับนโยบายในกรณีของสหรัฐอเมริกาดำเนินการ

ผ่านสภาที่ปรึกษาของรัฐเกี่ยวกับการศึกษาของผู้ใหญ่ (State Advisory on Adult Education) และในญี่ปุ่นดำเนินการผ่านสภาการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนจากสถาบันต่าง ๆ รวมทั้ง ผู้แทนขององค์กรพัฒนาเอกชนด้วย ส่วนในระดับปฏิบัติการนั้นภาคีต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทั้งสองระบบนี้ จะได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐโดยสามารถขอรับการสนับสนุนเป็นโครงการต่าง ๆ งบประมาณที่รัฐจัดสรรให้องค์กรพัฒนาเอกชนในกิจกรรมด้านการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาได้ขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับ

เมื่อเปรียบเทียบสถานการณ์ระหว่าง สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น กับประเทศไทยแล้วจะเห็นว่าประเทศไทยขาดทั้งวิสัยทัศน์และภาวะความเป็นผู้นำ ขาดความมั่นคงและระเบียบวินัยทางการเมือง และขาดการเคลื่อนไหวรณรงค์ทางความคิดอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง กระแสการปฏิรูปการศึกษาจึงเป็นไปอย่างอ่อนล้าแผ่วเบาโดยตลอด ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้มีสาเหตุรากเหง้ามาจากความอ่อนแอทางการเมืองของประเทศไทย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

2. สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน

การศึกษาผู้ใหญ่ทางด้านการเมืองในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน* ระบบการศึกษา ผู้ใหญ่ทางด้านการเมือง (Adult Political Education) ในเยอรมัน เป็นตัวอย่างที่ดีของประเทศไทยใน 2 ประเด็นหลัก ได้แก่

(1) แสดงให้เห็นการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน และองค์กร เอกชนต่าง ๆ เช่น องค์กรทางศาสนา สหภาพแรงงาน โดยรัฐเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรในการดำเนินงาน

(2) เป็นการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย เพื่อเป็นกลไกป้องกันมิให้อำนาจเผด็จการในระบบนาซีฟื้นคืนชีพขึ้นอีก หลังจากที่ ได้สร้างความเสียหายอย่างใหญ่หลวงให้แก่ประเทศชาติมาแล้ว

การส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในระบบประชาธิปไตยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในระบบโรงเรียนของเยอรมันอยู่แล้ว แต่ที่จะกล่าวถึงต่อไปเป็นการศึกษาทางการเมืองนอกระบบโรงเรียน

ประเทศไทยก็เคยได้รับความเสียหายจากระบบเผด็จการทหาร ซึ่งส่งผลกระทบมาถึงปัจจุบันจนทำให้ระบบการเมืองการปกครองของไทยขาดความโปร่งใส นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลอำนาจเถื่อนและระบบพรรคพวกอยู่มาก อีกประการหนึ่ง รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันกำหนดให้รัฐมีหน้าที่ในการจัดทำแผนพัฒนาการเมืองเพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และได้มอบให้เป็นภารกิจของระบบการศึกษาที่จะต้องส่งเสริมความรู้ความเข้าใจต่อการปกครองในระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (มาตรา 77 และ มาตรา 80)

*เรียบเรียงจาก Pia Bungarten Adult Political Education in Germany : An Introductory Overview, มูลนิธิ Friedrich Ebert, 14 May 1998.

2.1 แนวความคิดพื้นฐานของการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ด้านการเมือง สามารถอธิบายได้ด้วย 3 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีบูรณาการของสังคม (Integration Theory) ทฤษฎีการมีส่วนร่วม (Participation Theory) และทฤษฎีสังคมพหุนิยม (Pluralism Theory)

ทฤษฎีบูรณาการ มีสาระสำคัญว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองด้วยความยินยอมของประชาชน การให้การศึกษาด้านการเมืองมีเป้าหมายที่จะสร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อการปกครองในระบอบนี้ การให้การศึกษาด้านการเมืองเป็นการชำระรักษาและเสริมสร้างความเข้มแข็งของหลักการสำคัญของระบอบท่ามกลางความแตกต่างของความคิดทางการเมืองและผลประโยชน์อันหลากหลายของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ

ทฤษฎีการมีส่วนร่วม มีสาระสำคัญว่า ระบอบประชาธิปไตยจะเข้มแข็งและประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อมีประชากรที่มีคุณภาพ กล่าวคือ เป็นประชากรที่มีข้อมูลและสามารถมีส่วนร่วมในระบบการเมืองการปกครอง การศึกษาทางการเมืองจะให้ข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นและสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของประชาชนให้เอื้อต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้

ทฤษฎีสังคมพหุนิยม มีสาระสำคัญว่า ในสังคมที่มีอิสระเสรีภาพหรือสังคมเปิด (open society) นอกจากกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ จะมีโอกาสในการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตนแล้ว ยังควรต้องได้รับโอกาสในการสร้างหรือโน้มน้าวประชามติต่าง ๆ ได้อีกด้วย ซึ่งการศึกษาด้านการเมืองเป็นเวทีหรือโอกาสในการที่จะเข้าถึงประชาชนกลุ่มต่าง ๆ หลักการที่สำคัญของสังคมพหุนิยม คือการให้คุณค่าและความเคารพต่อเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามหลักการที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ อันได้แก่ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เสรีภาพในการสมาคม เสรีภาพในการเลือกการศึกษา การสอน การวิจัย

2.2 แนวทางที่หลากหลายของการให้การศึกษาด้านการเมือง

มีแนวคิดว่าการศึกษาด้านการเมืองไม่ควรถูกบงการหรือครอบงำโดยรัฐ เพราะอาจนำไปสู่ความผิดพลาดเหมือนในอดีต ควรเปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ มีโอกาสในการจัดการศึกษา ดังนั้น นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ด้านการเมืองในเยอรมันจึงมีความหลากหลาย ทั้งในด้านขององค์กรผู้จัด หลักสูตร และกลุ่มเป้าหมายที่เข้ารับการศึกษา อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1960-1970 เป็นต้นมา รัฐได้มีบทบาทด้านนี้มากขึ้น และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางว่า การให้การศึกษาด้านการเมืองของเยอรมันประสบความสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายไว้

2.3 องค์กรรับผิดชอบ

การศึกษาผู้ใหญ่ด้านการเมืองของเยอรมันจัดโดยหลายองค์กร ได้แก่ จัดโดยองค์กรของรัฐ จัดโดยองค์กรภาคเอกชน ซึ่งปลอดจากการแทรกแซงของรัฐ แต่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ตัวอย่างของภาคเอกชนเหล่านี้ได้แก่ องค์กรทางศาสนา สหภาพแรงงาน สมาคมนายจ้าง มูลนิธิทางการเมือง ฯลฯ และการจัดการศึกษาด้านการเมืองซึ่งเป็นทางเลือกของยุคปัจจุบัน (Alternative Political Education)

สำหรับรายละเอียดการจัดการศึกษาด้านการเมืองซึ่งจัดโดยองค์กรต่าง ๆ มีดังนี้

2.3.1 การจัดการศึกษาทางการเมืองของรัฐ

ส่วนใหญ่จะจัดในรูปแบบของมหาวิทยาลัยเปิด โดยกว่าร้อยละ 50 ของมหาวิทยาลัยเปิดในเยอรมันจะได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐ และรัฐมีส่วนในการบริหารจัดการ ตัวอย่างเช่น ในรัฐ Northrhine-Westphalia มีมหาวิทยาลัยเปิดทั้งหมด 138 แห่ง ที่ให้การศึกษาด้านการเมือง และในรัฐเดียวกันนั้นเมืองค์กรเอกชนถึง 138 แห่งที่ให้การศึกษาด้านการเมือง งบประมาณที่รัฐจัดสรรให้ในปี พ.ศ. 2528 เป็นเงิน 182.9 ล้านเหรียญเยอรมัน เป็นค่าใช้จ่ายของการจัดการศึกษาโดยรัฐ 77.7 ล้านเหรียญ และเป็นขององค์กรเอกชน 105.2 ล้านเหรียญ งบประมาณในปี พ.ศ. 2532 เป็นเงิน 210 ล้านเหรียญ

นอกจากมหาวิทยาลัยเปิดแล้วยังมีกระทรวงและส่วนราชการซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการศึกษาด้านการเมืองแก่กลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งสตรีและเยาวชน ได้แก่

1. กระทรวงกิจการสตรีและเยาวชน (ระดับชาติ)
2. สำนักงานคณะกรรมการกิจการพลเรือน (Federal Agency for Civil Service) ซึ่งในที่นี้หมายถึงการปฏิบัติงานทดแทนการเกณฑ์ทหาร
3. กระทรวงกลาโหม
4. กระทรวงมหาดไทย ซึ่งจะมีศูนย์การศึกษาทางการเมืองแห่งชาติ (Federal Center for Political Education) ซึ่งเป็นหน่วยงานเฉพาะที่รับผิดชอบโดยตรงนอกเหนือจากหน่วยงานอื่น ๆ ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐเป็นจำนวนมาก (ปี 1990 ได้รับ 39 ล้านเหรียญเยอรมัน)
5. กระทรวงความร่วมมือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา (Ministry for Economic Cooperation and Development) ซึ่งมีเป้าหมายส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในงานพัฒนาและการประสานความร่วมมือกับภูมิภาคอื่น ๆ เช่น ในทวีปเอเชีย อาฟริกา และลาติน-อเมริกา องค์กรพัฒนาในประเทศด้อยพัฒนาและประเทศที่กำลังพัฒนาเป็นจำนวนมากได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรทางศาสนาของประเทศเยอรมัน โดยผ่านกระทรวงนี้

2.3.2 การจัดการศึกษาทางการเมืองโดยภาคเอกชน

มาจากแนวความคิดพื้นฐานที่เห็นว่า สถาบันและองค์กรทั้งหลายต่างมี บทบาทในการส่งเสริมพัฒนาการด้านการเมืองของประเทศ ต่างมีกลุ่มเป้าหมายที่แต่ละองค์กรสามารถเข้าถึงและสามารถโน้มน้าวให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความสนใจและเกิดการเรียนรู้ และสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทางสังคมและการเมือง มีข้อโต้แย้งกันอยู่เหมือนกันว่า ควรให้ภาคเอกชนจัดการศึกษาด้านการเมืองหรือไม่ ผู้ที่คัดค้านให้เหตุผลว่า การจัดโดยภาคเอกชนจะทำให้เกิด “ความไม่เป็นกลางทางการเมือง” ทั้งนี้เนื่องจากภาคเอกชนจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ โน้มน้าวให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรของตน แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็มีข้อโต้แย้งว่า รัฐไม่ควรมีสิทธิในการผูกขาดการจัดการศึกษาด้านการเมือง อยู่แต่เพียงฝ่ายเดียว และรัฐก็มีช่องทางและโอกาสที่จะโน้มน้าวได้เหมือนกัน อีกประการหนึ่งผู้เรียนย่อมมีวุฒิภาวะเพียงพอในการตัดสินใจที่จะเลือกในแนวทางที่ต้องการและสอดคล้องกับผลประโยชน์ของตน

2.3.3 การจัดการศึกษาทางการเมืองซึ่งเป็นทางเลือกของยุคปัจจุบัน (Alternative Political Education)

นับตั้งแต่ช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองแนวใหม่ซึ่งให้ความสำคัญต่อประชาชนในระดับพื้นฐานกลุ่ม ต่าง ๆ ในแต่ละชุมชนมากขึ้น กิจกรรมการศึกษาทางการเมืองจึงต้องจัดทำโดยประสานความร่วมมือกับกลุ่มกิจกรรมทางการเมืองและสังคมต่าง ๆ มากขึ้น ตัวอย่างของกลุ่มเหล่านี้ได้แก่ กลุ่มสตรี องค์กรพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มสันติภาพ และกลุ่มที่สนใจงานพัฒนาในประเด็นต่าง ๆ

เป้าหมายของการศึกษาทางการเมืองของกลุ่มทางเลือก

1. ให้ความสำคัญต่อการสอนพื้นฐาน โดยเน้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์และระบอบประชาธิปไตย

2. ประสานความสมานฉันท์ระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ

3. ส่งเสริมกระบวนการประชาธิปไตย ซึ่งให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการองค์กรในแนวราบที่ไม่มีลำดับชั้นทางอำนาจหรือการบังคับบัญชา

4. ส่งเสริมความชัดเจนโปร่งใส

5. ไม่แสวงหาผลกำไร

6. ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ทางด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง

7. ส่งเสริมกระบวนการทำงานจากล่างสู่บน

ปัญหาของการจัดการศึกษาโดยกลุ่มทางเลือก สถาบันหรือองค์กรที่มีความเป็นปึกแผ่นแล้ว จะมีวิธีการจัดองค์กรในแนวตั้ง ทำให้ความสัมพันธ์ในองค์กรเกิดลำดับชั้นขยายอำนาจและการบังคับบัญชามากขึ้น มีการให้ความสำคัญต่อความเชี่ยวชาญทางวิชาชีพมากเกินไป แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีมองว่าสถาบันหรือองค์กรของตนเองเป็นขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน ในระดับพื้นฐานอยู่

การให้การศึกษามูลนิธิทางการเมือง มูลนิธิทางการเมืองของเยอรมันที่เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ มูลนิธิ Friedrich Ebert Stiftung (FES) ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2495 เพื่อรำลึกถึงมรดกกรรมของ Friedrich Ebert สามัญชนของเยอรมัน ซึ่งได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีคนแรก

วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งมูลนิธิ เป็นไปตามที่ Friedrich Ebert ได้เคยเสนอไว้ ได้แก่

1. ส่งเสริมวัฒนธรรมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย ให้แก่ประชาชนโดยทั่วไป โดยไม่มีการกีดกันหรือเลือกปฏิบัติ

2. ส่งเสริมโอกาสด้านการศึกษาในระดับสูงให้แก่นักเรียน นักศึกษาผู้มีความสามารถ

3. ส่งเสริมความร่วมมือในระดับสากล เพื่อป้องกันความขัดแย้งและสงคราม

แนวคิดในการให้การศึกษามูลนิธิมีสาระสำคัญโดยสรุปว่า

รัฐในระบบประชาธิปไตย มีภาระหน้าที่ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ ในการส่งเสริมการศึกษาทางการเมือง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจริยธรรมและคุณค่าในทางสังคมและการเมืองของระบอบประชาธิปไตยทั้งหลายจะต้องดำรงอยู่โดยไม่ถูกล่วงละเมิดโดยผู้ถืออำนาจรัฐ การถกเถียงอภิปรายตลอดจนการตัดสินใจในทางการเมืองจะต้องอยู่ภายใต้กรอบของจริยธรรมและคุณค่าเหล่านี้ การให้การ

ศึกษาทางการเมืองโดยมูลนิธิทางการเมือง มีบทบาทในการส่งเสริมพฤติกรรมทางประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาและการอยู่รอดปลอดภัยของเสรีภาพทางการเมือง

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิในการให้การศึกษาทางการเมือง

1. ส่งเสริมการศึกษาทางด้านการเมือง ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองของประชาชน
2. ส่งเสริมงานวิจัยทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ เพื่อใช้ผลงานทางวิจัยเป็นฐานในการตัดสินใจทางการเมือง
3. ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างนักวิชาการ นักการเมือง ผู้แทนของภาคีภาค รัฐและภาคเอกชน
4. ส่งเสริมงานวิจัยประวัติศาสตร์ของพรรคการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกลุ่มต่าง ๆ
5. ให้ทุนการศึกษาแก่นักศึกษา
6. ส่งเสริมความร่วมมือในระดับสากลผ่านสื่อ และกิจกรรมด้านการศึกษา

3. ประเทศเกาหลี

เป้าหมายสูงสุดของระบบการศึกษายุคใหม่ของเกาหลี เป็นแนวคิดที่เรียกว่า Edutopia หรืออุดมรัฐทางการศึกษา (A Utopia of Education) ซึ่งหมายถึง ความเป็นรัฐสวัสดิการทางการศึกษา โดยระบบการศึกษาต้องเป็นระบบเปิดและเป็นการศึกษาตลอดชีวิตที่ชาวเกาหลีทุกคนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากการศึกษาได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่ (การปฏิรูปการศึกษาของประเทศสาธารณรัฐเกาหลี, ศักดิ์ชัย นิรัฐทวิ, 2540, หน้า 13)

หลักการสำคัญที่เป็นตัวกำหนดทิศทางของการปฏิรูปการศึกษาเพื่อตอบสนองสังคมเกาหลียุคใหม่ คือ

- 1) การศึกษาต้องให้ความสำคัญแก่ผู้เรียนมากกว่าการจัดตามความต้องการของครู และผู้บริหาร
- 2) มีความหลากหลายรูปแบบของการศึกษา คือ การให้มีโรงเรียนและการศึกษาเฉพาะทางหลายรูปแบบเพื่อให้ประชาชนทุกกลุ่มสามารถหาความรู้พัฒนาตนเองได้ตรงตามความสนใจ
- 3) มีความเป็นอิสระในการดำเนินการของโรงเรียน โดยโรงเรียนจะต้องมีอำนาจในการบริหารจัดการกิจการของโรงเรียนร่วมกับการที่มีส่วนร่วมกับชุมชนและผู้ปกครองมากยิ่งขึ้น
- 4) บุคคลทุกคนมีอิสรภาพและความเสมอภาคที่จะได้รับโอกาสในการพัฒนาตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งหลักการสำคัญดังกล่าว ประเทศเกาหลีเน้นความสำคัญในการเปิดโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนทุกกลุ่ม โดยมุ่งจัดการศึกษาที่มีลักษณะต่อเนื่องกันตลอดชีวิต และวิธีการสำคัญที่ใช้ในการจัดการ คือ

4.1) การออกกฎหมายรองรับการศึกษาตลอดชีวิต 2 ฉบับ คือ Pre-school Education Promotion Law และ The Social Education Promotion Law เพื่อให้เห็นว่ารัฐมีพันธกิจในการสนับสนุนการศึกษาตลอดชีวิต

4.2) ลักษณะการจัดการศึกษาต่อเนื่อง ซึ่งมีหลายรูปแบบและตอบสนองกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกันหลายกลุ่ม ได้แก่

4.2.1) จัดสมทบอยู่กับมหาวิทยาลัย เพื่อเปิดโอกาสให้นักศึกษาที่ทำงานแล้ว หรือนักศึกษาที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนหลักสูตรปกติ

4.2.2) จัดโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน โดยใช้อุปกรณ์และเครื่องอำนวยความสะดวกของโรงเรียน

4.2.3) จัดโดยสถาบันของภาคเอกชน โดยจัดในรูปการกวดวิชา ฝึกอาชีพ หรือวิชาทักษะที่เป็นหลักสูตรระยะสั้น เช่น โรงเรียนสอนภาษา โรงเรียนช่างโทรทัศน์/วิทยุ เป็นต้น

4.2.4) จัดโดยองค์กรเอกชน เป็นการจัดให้ความรู้แก่ประชาชนในลักษณะที่หลากหลาย กระจายไปสู่ประชาชนที่ทุกท้องถิ่น ความรู้ส่วนใหญ่จัดเพื่อแก้ปัญหาต่อกลุ่มเป้าหมายโดยตรง

สำหรับองค์กรเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ได้แก่ สมาคมอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนมัธยมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย และสภาการศึกษา มหาวิทยาลัยแห่งเกาหลี ซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างความเป็นอิสระของสถาบันอุดมศึกษา

4.2.5) จัดผ่านสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุและโทรทัศน์

4.2.6) จัดโดยสถาบันทางวัฒนธรรมและวิชาการ เช่น การบรรยาย การชุมนุม เพื่อพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น กิจกรรมทัศนศึกษา เป็นต้น

5) การศึกษาจะเป็นระบบที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน โดยนำเอาเทคโนโลยี สารสนเทศสมัยใหม่และอุปกรณ์ในระบบมัลติมีเดียมาช่วยในการจัดการศึกษา

6) เน้นความเป็นเลิศทางการศึกษา โดยมีเป้าหมายการพัฒนาคุณภาพการศึกษาเข้าสู่ระดับมาตรฐานโลก

ด้านระบบการบริหารการศึกษา ประเทศไทยแบ่งการบริหารการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับชาติ ซึ่งมีกระทรวงศึกษาธิการทำหน้าที่เป็นศูนย์กลาง รับผิดชอบงานในระดับนี้ ระดับท้องถิ่น มีสำนักงานการศึกษาในระดับท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นหน่วยงานหลักในการบริหารและระดับโรงเรียน มีการจัดตั้งสภาโรงเรียน (School Council) ขึ้นใน โรงเรียนทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยมีหน้าที่พิจารณางบประมาณของ โรงเรียน ปรับปรุงหลักสูตร จัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรและเสริมสร้างความร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

บทที่ 8

วิสัยทัศน์ สารบัญญัตินโยบายและมาตรการ/แนวทาง

1. ความนำ

การจัดการศึกษาในอนาคตต้องตระหนักถึงความเป็นจริงว่า การศึกษาเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย การศึกษาเรียนรู้ที่จะทำให้สังคมอยู่รอดได้ด้วยดี และสามารถดำรงฐานะในประชาคมโลกอย่างมีศักดิ์ศรีและมีเอกลักษณ์ของตน จะบรรลุผลได้จะต้องเกิดขึ้นจากการประสานความร่วมมือจากทุกสถาบัน เริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน ชุมชน ฯลฯ การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาทั้งหมด และเป็นไปไม่ได้ที่จะให้ทุกคนเข้ามาอยู่ในระบบโรงเรียน ดังนั้น การจัดการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต และการสร้างให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ จึงต้องดำเนินการในลักษณะของการบูรณาการการศึกษาทุกระบบ นอกจากนี้ยังต้องสร้างเอกภาพทางความคิดของประชาชนให้เห็นความสำคัญของการศึกษาตลอดชีวิตและเห็นประโยชน์ของการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ รวมทั้งต้องจัดระบบของการประสานการบริหารจัดการ การทุนบำรุงรักษาและการพัฒนาทรัพยากรด้านการศึกษาที่กระจุกกระจายอยู่ให้เกิดความเชื่อมต่อกันให้ได้

การที่จะให้บรรลุเป้าหมายดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะต้องกระตุ้นการประสานความคิดและการประสานความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ให้ทำงานร่วมกันด้วยแนวคิดและจิตใจของการเป็น “ผู้ร่วมงาน” “ผู้ร่วมพัฒนา” หรือภาคีความร่วมมือของระบบการศึกษาของสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Partnership for Lifelong Education) ภาคีทุกฝ่ายจะต้องประสานความร่วมมือบนพื้นฐานของการให้ความเคารพ การยอมรับ และการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญที่ต่างต้อมีภารกิจร่วมกันในการพัฒนาสังคม และควรปฏิบัติต่อกันบนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียมและความสมานฉันท์

เจตนารมณ์ของความร่วมมือดังกล่าวควรมีความชัดเจนในประเด็นของหน้าที่ (Function) ของการศึกษาซึ่งควรมองอย่างรอบด้าน คำนี้ถึงลำดับความสำคัญก่อนหลัง ประสานแนวคิดระหว่างความจำเป็นที่ระบบการศึกษาจะต้องเอื้อให้คนหนุ่มมากของสังคมไทยสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และสภาพการณ์ที่สังคมไทยเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลก ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ทั้งในเชิงของการแข่งขันและการพึ่งพาอาศัย เพราะถ้ามองแต่เรื่องการแข่งขันในประชาคมโลก โดยละเลยไม่เอาใจใส่ต่อ “ความอยู่รอดด้วยดี” ของคนทั้งชาติ ก็จะทำให้เกิดการ ทุบเททรัพยากรไปสนองตอบการศึกษาเพื่อการนั้นมากจนเกินไป และขาดทรัพยากรที่จะไปเกื้อหนุนการพัฒนาของคนส่วนใหญ่ อีกประการหนึ่งพึงตระหนักถึงความจริงว่า ประชาคมโลกปัจจุบันแข่งขันกันในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ซึ่งประเทศมหาอำนาจเป็นผู้วางกฎเกณฑ์กติกา เพื่อใช้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตนกับประเทศที่กำลังพัฒนา รวมทั้งประเทศไทยด้วย จริงอยู่แม้ปัจจุบันความสัมพันธ์ระดับนานาชาติจะอยู่ภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ซึ่งผู้แทนของประเทศที่กำลังพัฒนาเข้าร่วมเป็นภาคีด้วย แต่มีประเด็นที่ต้องพิจารณาว่า กฎเกณฑ์กติกา ตลอดจนพันธกรณีซึ่ง

ประเทศมหาอำนาจกำกับครอบงำอยู่เป็นธรรมชาติต่อประเทศในโลกที่กำลังพัฒนาอย่างไร ในเมื่อระดับและขั้นตอนการพัฒนาประเทศของประเทศที่เจริญแล้ว ประเทศที่กำลังพัฒนา และประเทศที่เพิ่งเกิดใหม่ มีความแตกต่างกันเป็นอันมาก ประเด็นที่สังคมไทยต้องตั้งคำถามคือ เราจะกำหนดทำอย่างไรไรต่อกระแส “โลกาภิวัตน์” เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับผูกติดกับกระแสนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวเพียงใด หรือเราควรจะมีปฏิสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไรเท่าที่ควร เพราะถ้าไม่เท่าทันหรือไม่ต้านกระแสนี้ไว้บ้าง กระแสนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยม ก็จะทำลายรากฐานของระบบเศรษฐกิจสังคมแบบพึ่งตนเองเหมือนกับที่เคยเป็นมาในอดีต ดังนั้น จึงต้องตั้งคำถามว่า ลำดับความสำคัญเบื้องต้นของการศึกษาของไทย ควรเป็นไปเพื่อการอยู่รอดปลอดภัยของสังคมเป็นเบื้องต้นแรก และเมื่อสังคมไทยเข้มแข็งแล้ว จึงค่อยคิดอ่านที่จะไปแข่งขันกับภายนอกหรือไม่ ซึ่งการจัดลำดับความสำคัญที่กล่าวมานี้ ก็หาใช่ว่าจะต้องกระทำตามลำดับแรกให้เสร็จก่อนแล้วค่อยไปคิดอ่านเรื่องการแข่งขันทีหลัง แต่เป็นการวางแผนรวมอย่างละเอียดแยกแยะ ทางเลือกดังกล่าวไม่ใช่เป็นการปิดประตูประเทศอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นแนวทางและนโยบายของการจัดสรรทรัพยากร ที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อความอยู่รอดของสังคมส่วนใหญ่ ในฐานะประเทศที่กำลังพัฒนา ทรัพยากรด้านการศึกษาและด้านอื่น ๆ มีอยู่อย่างจำกัด จึงควรใช้ทรัพยากรเหล่านี้ให้คุ้มค่า และให้เกิดความเป็นธรรมระหว่างประชาชนกลุ่มต่าง ๆ และควรใช้ทรัพยากรเพื่อสนองความต้องการที่เป็นพื้นฐานและมีความจำเป็นในอันดับต้น ๆ

2. วิสัยทัศน์

2.1 รัฐต้องตระหนักถึงบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ในฐานะเป็นทรัพยากรทางการศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการเรียนรู้ของสังคมไทย และตระหนักว่า อพช. เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประชาชนที่มีศักยภาพในการเรียนรู้และการพัฒนาตน โดยรัฐพึงให้การสนับสนุน

2.2 รัฐต้องให้การยอมรับต่อคุณค่าและคุณูปการขององค์กรพัฒนาเอกชน ในการส่งเสริมและสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ให้แก่สังคมไทยในประเด็นที่ อพช. ทำงานอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบท ซึ่งยังไม่มีสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานของรัฐใดมีอยู่อย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้ด้านอื่นซึ่งจำแนกได้เป็นหลายเครือข่าย โดยในแต่ละเครือข่ายจะมีรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นย่อย ๆ อีกหลากหลาย

องค์ความรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการสัมผัสสภาพปัญหาที่เป็นจริงของประชาชนกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ โดยผ่านการสังเคราะห์และการสรุปของ อพช. ซึ่งทำงานอย่างต่อเนื่องและเกาะติดสถานการณ์ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล นอกจากนี้ อพช. ยังได้ศึกษา ค้นคว้า รวบรวมและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของ “ปราชญ์ชาวบ้าน” ให้แพร่หลาย และนำเสนอภูมิปัญญาเหล่านี้ในฐานะที่เป็นทางเลือกหรือทางออกส่วนหนึ่งของการพัฒนา

องค์ความรู้เหล่านี้จะเป็นเนื้อหาที่จะนำไปปรับเปลี่ยนหรือบูรณาการหลักสูตรการศึกษาในทุกประเภท ทุกระดับเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย

2.3 ให้ความสำคัญอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมต่อนักพัฒนาอาวุโส ผู้ปฏิบัติงาน อพช. และปราชญ์ชาวบ้าน” ในฐานะทรัพยากรด้านการศึกษาที่พึงได้รับการยกย่อง ให้เกียรติ ทนุถนอมและบำรุง

รักษา เพื่อให้บุคลากรทางการศึกษาเหล่านี้สามารถทำหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่สังคม การให้ความสำคัญควรดำเนินการผ่านกิจกรรมรูปธรรมต่าง ๆ อย่างจริงจัง และต่อเนื่อง ตัวอย่างของกิจกรรมเหล่านี้ ได้แก่

- การรวบรวม เรียบเรียง จัดระบบ และการถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ของ อพช. และปราชญ์ชาวบ้าน โดยการบันทึกในสื่อต่าง ๆ อย่างเป็นระบบระเบียบ
- การสร้างกลไกในการ “ต่อวิชา” ระหว่างแหล่งความรู้ และนักการศึกษารุ่นใหม่
- จัดทำทำเนียบ “ปราชญ์ชาวบ้าน” และทำเนียบผู้ปฏิบัติงานองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเน้นรายละเอียดเกี่ยวกับประสบการณ์การทำงาน ความเชี่ยวชาญ เฉพาะทาง แนวคิด และเจตนารมณ์ที่จะเข้าร่วมเป็นทรัพยากรบุคคลในเครือข่ายการเรียนรู้

3. สารบัญญัตินี้ควรบัญญัติไว้ในร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

1. ระบุให้องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นภาคีหนึ่งของเครือข่ายการเรียนรู้ของประชาชน โดยรับรองสิทธิและความเป็นอิสระขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษาในประเภทและระดับต่าง ๆ ทั้งนี้ ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายรัฐธรรมนูญ
2. รับรองสถานภาพของความเป็นบุคลากรด้านการศึกษาของผู้ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งรัฐพึงบำรุงรักษาและพึงได้รับการยกย่อง เสมือนครู
3. ให้หน่วยงานด้านการศึกษาของรัฐ ราชการส่วนต่าง ๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกระดับประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายการเรียนรู้อื่น ๆ ในการจัดการศึกษาทุกประเภทและทุกระดับ
4. ให้องค์กรพัฒนาเอกชนได้รับการสนับสนุนทรัพยากรด้านการศึกษาทุกด้าน ทั้งในด้านงบประมาณ อุปกรณ์ วิชาการ สถานที่
5. ให้มีการบัญญัติกฎหมายเฉพาะ เพื่อจัดโครงสร้างในการรองรับการทำงานของ “ภาคีความร่วมมือการศึกษาตลอดชีวิต” ทั้งนี้เพื่อให้มีกฎหมายที่กำหนดรายละเอียดต่าง ๆ ที่จำเป็น

4. มาตรการ/แนวทาง

4.1 ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องจัดสรรงบประมาณเพื่อ

(1) สนับสนุนการจัดจ้างบุคลากรด้านการศึกษาของ อพช. ตลอดจงบประมาณด้านการบริหารและการจัดการเท่าที่จำเป็น ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรด้านการศึกษาของ อพช. สามารถทำงานภายใต้โครงสร้างของ อพช. ซึ่งอยู่นอกกระบวนการราชการ อันเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ อพช. มีความยืดหยุ่นและคล่องตัว เพื่อให้สามารถธำรงรักษา “จิตวิญญาณ” (spirit) ในการทำงานแบบ อพช. ที่สร้างสรรค์ เต็มเปี่ยมด้วยประสิทธิภาพและประสิทธิผล ไม่ติดยึดในระเบียบกฎเกณฑ์ที่ไม่จำเป็น

(2) การจัดสวัสดิการแก่ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. และครอบครัว เพื่อให้เกิดขวัญกำลังใจและความมั่นคงในการทำงาน การจัดสวัสดิการสามารถดำเนินการได้โดยผ่านระบบประกันสังคม โดยให้ผู้ปฏิบัติงาน อพช. จ่ายเงินสมทบกองทุนประกันสังคม 1 ส่วน และรัฐบาลจ่ายสมทบอีก 2 ส่วน

(3) การสนับสนุนด้านกิจกรรม ซึ่งขณะนี้หน่วยงานของรัฐหลายแห่งดำเนินการอยู่แล้ว แต่ไม่ต่อเนื่องและไม่เพียงพอ

(4) จัดสรรงบประมาณสนับสนุนการสร้างกลไกในการส่งเสริมและประสานงานระหว่างเครือข่ายของ อพช. ซึ่งทำงานด้านการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร องค์ความรู้ และวิธีการบูรณาการองค์ความรู้ในการศึกษาต่าง ๆ รวมทั้งปรึกษาหารือเกี่ยวกับกิจกรรมทางวิชาการ เช่น การวิจัย ที่จะสร้างให้ระบบการประสานความร่วมมือระหว่างรัฐและ อพช. ในการจัดการศึกษาตลอดจนการวิจัยในหัวข้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

(5) จัดสรรงบประมาณสนับสนุนกลไกการประสานงานระหว่าง อพช. ด้านการศึกษาและหน่วยงานด้านการศึกษาของรัฐ ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและเจตคติในการทำงานร่วมกัน รวมทั้งการจัดสรรบทบาท ภาระหน้าที่ การสร้างเกณฑ์การประเมินผล และการกำหนดทิศทางการทำงานร่วมกัน

การสนับสนุนด้านงบประมาณของรัฐต่อองค์กรพัฒนาเอกชน และการเสริมสร้างกลไกในการทำงานระหว่างเครือข่ายควรมีหลักเกณฑ์ต่อไปนี้

- ต้องมีความต่อเนื่องยาวนานพอสมควร โดยไม่ผันแปรไปตามนโยบายของตัวบุคคล หรืออยู่ภายใต้อิทธิพลใด ๆ อย่างไรก็ตาม ควรมีระบบการติดตามและประเมินสัมฤทธิ์ผลด้านการให้การศึกษาของ อพช. เพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์พิจารณาประกอบการให้การสนับสนุน

- ระมัดระวังไม่ให้เกิดสภาพที่ อพช. ขนาดกลางหรือขนาดใหญ่ ผูกขาดงบประมาณของรัฐ ควรวางหลักเกณฑ์และแนวทางที่สนับสนุนให้ อพช. ขนาดเล็กซึ่งไม่มีสถานภาพทางกฎหมาย สามารถเข้าถึงทรัพยากรของรัฐด้วย

4.2. จัดระบบการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐและเครือข่ายการเรียนรู้

ควรจัดสรรว่ากิจกรรมใดที่หน่วยงานของรัฐไม่จำเป็นต้องดำเนินการเอง แต่อาศัยประโยชน์จากเครือข่ายการเรียนรู้ โดยรัฐทำหน้าที่ในการติดตาม ประเมินผล และให้การสนับสนุนด้านวิชาการ อีกประการหนึ่งประสิทธิผลในการทำงานของ อพช. จะถูกตรวจสอบจากความนิยมของผู้มารับบริการอยู่แล้ว แนวทางการทำงานเช่นนี้จะทำให้รัฐสามารถแก้ปัญหาบุคลากรล้นงานและความต้อยประสิทธิภาพของบุคลากรได้

ในการจัดแบ่งงานดังกล่าวควรคำนึงถึงจุดอ่อน จุดแข็งของแต่ละส่วน ในส่วนของ อพช. นั้นสามารถเป็นผู้บุกเบิกงานเข้าถึงประชาชนในส่วนที่รัฐมีข้อจำกัด ทั้งในด้านนโยบายและระบบงานองค์กร เช่น การทำงานกับเด็กเร่ร่อน ซึ่งเป็นการทำงานทั้งจากกรอบความคิดใหม่ และต้องการการจัดองค์กรและกิจกรรมที่ไม่เหมือนหน่วยงานของรัฐบาล เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานอีกประเภทหนึ่งที่ อพช. ทำหน้าที่เป็นผู้สื่อสารข้อมูลและความคิดเห็นจากผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายรัฐ ความ

คิดเห็นดังกล่าวย่อมขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐบางหน่วย อย่างไรก็ดี เสียงเหล่านี้ย่อมเป็นเสียงที่มีความสำคัญในระบอบประชาธิปไตย รัฐจึงควรสนับสนุน อพช. ในฐานะเป็นผู้สร้างช่องทางให้เกิดการสะท้อนเสียงเหล่านี้จากทุก ๆ ส่วนของสังคม

4.3 การดำเนินงานด้านการศึกษาของหน่วยงานของรัฐและของ อพช. ควรเป็นระบบคู่ขนาน

โดยต่างฝ่ายต่างยังดำรงความเป็นอิสระและความเป็นเอกเทศจากกันและกัน บนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียม แต่ประสานความร่วมมือ ในลักษณะ “ภาคีความร่วมมือ” (Partnership) ทั้งนี้โดยควรมีคณะกรรมการร่วมของทั้งสองฝ่าย ในสัดส่วนที่เท่ากัน เพื่อให้ความคิดเห็นและเสียงของ อพช. มีน้ำหนัก และเพื่อให้เป็นการทำงานร่วมกันอย่างแท้จริง คณะกรรมการร่วมชุดนี้ อาจประกอบด้วยภาคีอื่น ๆ เช่น ผู้แทนจากสถาบันการศึกษา สื่อมวลชน ภาคธุรกิจ ฯลฯ ซึ่งตระหนักถึงความสำคัญของการประสานความร่วมมือ และอยู่ในเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดความร่วมมือได้อย่างแท้จริง

คณะกรรมการร่วมภาครัฐและ อพช. ด้านการศึกษา ควรมีบทบาท ดังนี้

- (1) ปรีกษาหารือร่วมกันเพื่อวางแนวทางในการประสานความร่วมมือระหว่างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ
- (2) สร้างเครือข่ายการบริหารและการจัดการทรัพยากรด้านการศึกษา เพื่อส่งเสริมกิจกรรมด้านการศึกษาของ อพช. และภาคีอื่น ๆ
- (3) ร่วมแลกเปลี่ยนและร่วมประเมินเนื้อหาองค์ความรู้ และกำหนดแนวทางร่วมกันในการบูรณาการองค์ความรู้ในระบบการศึกษาและการศึกษาระดับต่าง ๆ รวมถึงการส่งเสริมสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรประชาชน องค์กรปกครองท้องถิ่นจัดการศึกษาเพื่อปวงชน
- (4) การวางแผนเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมทางวิชาการรูปแบบต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรม การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างบุคลากรด้านการศึกษาของรัฐและ อพช.
- (5) จัดให้มีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานของเครือข่ายการศึกษา
- (6) วางระเบียบกฎเกณฑ์การสนับสนุนการทำงานด้านการศึกษาของ อพช.
- (7) ประเมินผลการทำงานเพื่อกำหนดทิศทางการทำงานในอนาคต

4.4 การยอมรับสถานภาพของ อพช.

หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาไม่ควรใช้สถานภาพทางกฎหมายของ อพช. มาเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นในการคัดเลือก อพช. ที่จะร่วมทำงานด้วย ทั้งนี้เนื่องจากปัจจุบัน ขั้นตอนการจดทะเบียนเป็นมูลนิธิหรือสมาคมมีความยุ่งยากซับซ้อนหลายขั้นตอน อีกทั้งการกำหนดทุนทรัพย์ในการตั้งมูลนิธิไว้สูง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อ อพช. ขนาดเล็ก ดังนั้น จึงควรใช้วิธีการทำงานโดยให้ อพช. ที่ยังไม่มีสถานภาพทางกฎหมายทำการขึ้นทะเบียนและแจ้งความจำนงค์ที่จะขอรับการสนับสนุนหรือให้ อพช. ที่เป็นสมาชิกในเครือข่ายเดียวกัน ซึ่งมีสถานภาพทางกฎหมายให้การรับรองต่อ อพช. นั้น ๆ หรืออาจอาศัยการรับรองจาก อพช. อื่น ๆ ที่ได้มีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการเรียบร้อยแล้ว

4.5 การจัดทำทำเนียบเจ้าหน้าที่งานพัฒนา

ควรทำการสำรวจระดับการศึกษา ประสบการณ์การทำงานของผู้ปฏิบัติงาน อพช. ภูมิหลังของการทำงานกิจกรรมในระหว่างที่ศึกษาอยู่ ส่วนใหญ่ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. จะมีภูมิหลังเป็น นักกิจกรรม หรือผู้สนใจต่อความเป็นไปของสังคม มีจิตใจรับใช้และเสียสละ อันเป็นจิตวิญญาณที่เป็น “ภูมิคุ้มกัน” ให้สามารถฝังตัวอยู่ในกระบวนการ อพช. ได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน แม้จะเกิดความรู้สึกขาดความมั่นคงและขาดความก้าวหน้าในชีวิต เมื่อเปรียบเทียบกับคนรุ่นเดียวกัน แต่ผู้ปฏิบัติงานของ อพช. ก็ยังมีความพอใจและภูมิใจในการทำงาน

ข้อมูลดังกล่าวมาจะเป็นประโยชน์โดยอาจใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกหรือโอนบุคคลเข้ารับราชการในหน่วยงานด้านการศึกษา ซึ่งต้องมีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างไปจากข้าราชการธุรการโดยทั่วไป โดยหน่วยงานรัฐอาจพิจารณารับโอนบุคลากรจาก อพช. มาทำงานในหน่วยงานด้านการศึกษาของรัฐก็ได้ โดยต้องปรับเปลี่ยนระเบียบราชการให้มีความยืดหยุ่นขึ้น กิจกรรมที่น่าจะเป็นประโยชน์อีกกิจกรรมหนึ่งได้แก่ การแลกเปลี่ยนบุคลากรของทั้งสองฝ่าย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. การศึกษาตลอดชีวิต : การศึกษาของคนไทยยุคโลกาภิวัตน์ เล่ม 1, 2538.

เกศริน เตียวสกุล. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชน : ศึกษาเฉพาะกรณี มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา. ทำเนียบ โทรศัพท์-โทรสาร องค์กรพัฒนาเอกชน 2539. กรุงเทพฯ : ไรท์ พรินต์ติ้ง จำกัด, 2539.

คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา. ทำเนียบนามองค์กรพัฒนาเอกชน 2540. กรุงเทพฯ 2540.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน, กรุงเทพฯ, 2538.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. ร่างโครงสร้างและสาระสำคัญของกฎหมายการศึกษาไทยและประเทศต่าง ๆ, 2540.

คณะกรรมการติดตามผลการสัมมนาองค์กรพัฒนาเอกชน, 2528.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. ร่างข้อเสนอ : การร่างพระราชบัญญัติเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2540.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนยุทธศาสตร์กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2541- 2545, 2541.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับสมาคมและมูลนิธิ, 2539.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. ทำเนียบองค์กรเอกชนทั่วประเทศ ปี พ.ศ. 2540, 2540.

ฉันทนา จันทร์บรรจง. รายงานการปฏิรูปการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2540.

ชาญณรงค์ เมฆินทรางกูร. ขบวนการพัฒนาของหน่วยงานเอกชน ระหว่างตุลาคม 2519 ถึง พ.ศ. 2523. ใน "พัฒนาสังคม", คมสัน หุตะแพทย์, บรรณาธิการ, 2527.

นนท์วัฒน์ บรรมานันท์. แนวทางในการส่งเสริมการดำเนินการขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา. ศูนย์เครือข่ายสิทธิเด็ก เอเชียเน็ท, มูลนิธิเอเชีย มูลนิธิวิเทศพัฒนา, 2539.

บัณฑิต อ่อนดำ และคณะ. การศึกษาความต้องการการฝึกอบรมขององค์กรพัฒนาเอกชน
ไทย, 2536.

ประเวศ วะสี. ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์ ครั้งที่ 6, 2541.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. รายงานการประเมินผลโครงการพัฒนาชนบทเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน 2531-2535. โครงการส่งเสริมและเผยแพร่งานวิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และบัณฑิต อ่อนดำ. รายงานการประเมินผลการดำเนินงานระยะที่ 1 (ต.ค. 2526 - ก.ย. 2528). ของโครงการประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ตุลาคม 2528.

พิภพ ธงไชย. ปฏิรูปการศึกษา : เพื่อความแข็งแกร่งของพลเมืองไทย, บทความในโครงการ “ยกเครื่องเมืองไทย : จินตภาพสู่ปี 2000”, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ, 2539.

พระไพศาล วิสาโล. งานพัฒนาเอกชนไทย จาก 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519. ใน “พัฒนาสังคม” คมสัน หุตะแพทย์, บรรณาธิการ, 2527.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). การศึกษาเครื่องมือการพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). อารยธรรมไทย : ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา, ปาฐกถา ปาจารย์สารประจำปี พ.ศ. 2531.

ฟิลิป เอช คும்บส์. ยุทธวิธีใหม่ในการปรับปรุงชีวิตครอบครัวชนบท, แปลโดย สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน และชูเกียรติ ลีสวรรณ์.

ภูมิธรรม เวชยชัย. องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย สถานภาพ บทบาท และปัญหา ใน “พัฒนาสังคม”. คมสัน หุตะแพทย์, บรรณาธิการ, 2527.

มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม. การศึกษากับโอกาสของคนจน. กรุงเทพฯ, 2530.

วิภาพันธ์ ก่อเกียรติขจร และสุนทรี เกียรติประจักษ์. สรุปสถานการณ์สังคมไทย 2539 มุมมองและข้อเสนอจากเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชน, คณะกรรมการเผยแพร่ และส่งเสริมงานพัฒนา, 2540.

วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ. พัฒนาการทางแนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชน การแสวงหาทางออกในการพัฒนาสังคม, ใน “พัฒนาสังคม”. คมสัน หุตะแพทย์, บรรณาธิการ, 2527.

ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. การปฏิรูปการศึกษาของประเทศสาธารณรัฐเกาหลี, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, กรุงเทพฯ, 2540.

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ทำเนียบนามองค์กรพัฒนาเอกชนไทย 2533. มปท., 2533.

เสนห์ จามริก. แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย : บทวิเคราะห์เบื้องต้น, สถาบันชุมชน
ท้องถิ่นพัฒนา. กรุงเทพฯ 2537.

เสนห์ จามริก. ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย, 2541, โครงการวิถึทรรศน์.

สุรพงษ์ กองจันทึก. ความพึงพอใจในงานของเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ปฏิบัติงาน
ทางด้านเด็ก พัฒนาชุมชนเมือง และพัฒนาชนบท. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2538.

เสรี พงศ์พิศ และคณะ. ปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชน : แล้วชาวบ้านจะเข้าสู่ศตวรรษที่ 21
ได้อย่างไร, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), กรุงเทพฯ, 2538.

เสรี พงศ์พิศ. บรรณาธิการ. ทิศทางหมู่บ้านไทย. สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน. 2531.

เอนก นาคะบุตร. จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย, สถาบันชุมชน
ท้องถิ่นพัฒนา, 2533.

โอวาท สุทธนารักษ์ บรรณาธิการ. แนวคิดและประสบการณ์การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตน
เอง, กลุ่มศึกษาปัญหาและทิศทางการศึกษาไทย (กปท.) 2530.

ภาษาต่างประเทศ

Ammara Pongsapich, **Thailand Non Profit Sector and Social Development.** 1997.

Ammara Pongsapich, **Defining the Nonprofit Sector** : Thailand, The Johns Hopkins
Comparative. Nonprofit Sector Project, Working Paper Number 11, August 1993.

Pia Bungarten, **Friedrich Ebert Foundation,** 14 May 1998.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540
ที่เกี่ยวกับการศึกษาของชาติ

มาตรา 40 คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์และวิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติ เพื่อประโยชน์สาธารณะ

ให้มืองค์กรของรัฐที่เป็นอิสระทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่ตามวรรคหนึ่ง และกำกับดูแลการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินการตามวรรคสองต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านการศึกษา วัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น รวมทั้งการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

มาตรา 42 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางวิชาการ การศึกษาอบรม การเรียนการสอน การวิจัย และการเผยแพร่งานวิจัยตามหลักวิชาการ ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

มาตรา 43 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย

การจัดการศึกษาอบรมของรัฐต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเอกชน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพและเอกชนภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษหรือฟื้นฟูจารีต ประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 53 เด็ก เยาวชน และบุคคลในครอบครัว มีสิทธิได้รับความคุ้มครองโดยรัฐจากการใช้ความรุนแรงและการปฏิบัติอันไม่เป็นธรรม

เด็กและเยาวชนซึ่งไม่มีผู้ดูแล มีสิทธิได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาอบรมจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 55 บุคคลซึ่งพิการหรือทุพพลภาพ มีสิทธิได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกอันเป็นสาธารณะและความช่วยเหลืออื่นจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ รับราชการทหาร เสียภาษีอากร ช่วยเหลือ ราชการ รับการศึกษาอบรม พิทักษ์ ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญา ท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 80 รัฐต้องคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว และความเข้มแข็งของชุมชน

รัฐต้องส่งเสริมคนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพและผู้ด้อยโอกาสให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัยในศิลปวิทยาการต่าง ๆ เร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาวิชาชีพครูและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ

มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมและการฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่นนั้น และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมของรัฐ แต่ต้องไม่ขัดต่อมาตรา 43 และมาตรา 81 ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การจัดการศึกษาอบรมภายในท้องถิ่นตามวรรคสอง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องคำนึงถึงการบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นด้วย

ภาคผนวก ข.
แบบสอบถาม
บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา

ข้อมูลองค์กร

ชื่อองค์กร

.....

ที่อยู่

.....

หมายเลขโทรศัพท์ โทรสาร

องค์กรของท่านก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.

องค์กรของท่านมีสถานภาพทางกฎหมายหรือไม่ ถ้ามี โปรดระบุสถานภาพ

ท่านคิดว่าการมี/ไม่มีสถานภาพทางกฎหมาย เป็นผลดี/ผลเสียแก่ท่านอย่างไร

โปรดอธิบาย

.....

ปัจจุบันองค์กรของท่านมีบุคลากร ดังนี้

ก. เจ้าหน้าที่ประจำเต็มเวลา คน

ข. อาสาสมัครที่ได้รับค่าตอบแทน คน

ค. อาสาสมัครที่ไม่ได้รับค่าตอบแทน คน

ง. บุคลากรประเภทอื่น ๆ โปรดระบุ

บทบาทด้านการศึกษาขององค์กร

1. เนื้อหา/ประเด็นของงานด้านการศึกษาของหน่วยงานของท่าน ได้แก่ ประเด็นอะไรบ้าง

.....

.....

2. รูปแบบกิจกรรมด้านการศึกษาขององค์กรของท่านมีดังต่อไปนี้

(โปรดทำเครื่องหมายและให้รายละเอียด)

การให้คำแนะนำปรึกษา กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

.....

การจัดกลุ่มศึกษา กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

.....

การอภิปราย การเสวนา การสัมมนา กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

.....

.....
2. โปรดระบุจำนวนเงินและระยะเวลาที่ได้รับการสนับสนุน

.....
3. ท่านได้รับเงินทุนสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐอย่างสม่ำเสมอหรือไม่

สม่ำเสมอ

ไม่สม่ำเสมอ

อื่น ๆ ระบุ

.....
4. เงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐเพียงพอต่อการทำงานด้านการศึกษาขององค์กรของท่านหรือไม่

เพียงพอ

ไม่เพียงพอ

ถ้าไม่เพียงพอ ต้องการเงินเพิ่มอีกมากน้อยเพียงใด

.....
5. นอกจากเงินทุนแล้วท่านได้รับการสนับสนุนด้านอื่น ๆ จากรัฐบาลไทยอีกหรือไม่ โปรดระบุ

.....
6. กรณีที่ท่านได้รับเงินสนับสนุน การติดต่อประสานงานกับรัฐมีความสะดวกคล่องตัวหรือไม่ เพียงใด

ในกรณีที่องค์กรของท่านไม่เคยได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลไทยมาก่อน

1. ท่านต้องการที่จะได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลไทยหรือไม่

ต้องการ เพราะ

ไม่ต้องการ เพราะ

.....
2. ท่านต้องการให้หน่วยงานของรัฐสนับสนุนด้านการศึกษาขององค์กรของท่านในเรื่องต่อไปนี้หรือไม่ โปรดทำเครื่องหมายในหัวข้อที่ต้องการ

ค่าตอบแทนเจ้าหน้าที่ด้านการศึกษาในรูปค่าจ้าง/เงินเดือน ประมาณปีละ บาท

ค่าใช้จ่ายในการบริหารกิจกรรมด้านการศึกษา ประมาณปีละ

ค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมด้านการศึกษา ประมาณปีละ

อื่น ๆ โปรดระบุ

.....
3. ถ้าท่านไม่ต้องการรับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล ท่านต้องการให้รัฐบาลสนับสนุนกิจกรรมด้านการศึกษาของหน่วยงานของท่านในรูปแบบอื่น ๆ หรือไม่

ไม่ต้องการ

ต้องการ โปรดระบุ

.....
4. กรณีที่ไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลท่านประสานงานกับหน่วยงานของรัฐในการจัดการศึกษาหรือไม่ ประสาน ไม่ประสาน

5. ถ้ามีการประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ องค์กรของท่านพบปัญหา/อุปสรรคในการ

ประสานงานดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

ความรู้เกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของรัฐ

ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต

1. ท่านทราบหรือไม่ว่ากรมการศึกษานอกโรงเรียนได้พยายามผลักดันร่างพระราชบัญญัติการศึกษาตลอดชีวิต เพื่อใช้เป็นกลไกของการจัดการศึกษาตลอดชีวิตแก่ประชาชน (โปรดดูความหมาย “การศึกษาตลอดชีวิต” ในภาคผนวก)

ไม่เคยทราบมาก่อน

ทราบ โปรดระบุรายละเอียด

2. ท่านทราบหรือไม่ว่า ร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวให้ความสำคัญต่อการประสานความร่วมมือกับฝ่ายต่าง ๆ ในการจัดการศึกษา ได้ให้ความสำคัญต่อบทบาทด้านการจัดการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) และต้องการให้ อพช. เข้าร่วมในเครือข่ายของการจัดการศึกษาด้วย

ไม่เคยทราบมาก่อน

ทราบ โปรดระบุรายละเอียด

3. องค์กรท่านเห็นด้วยกับหลักการและสาระสำคัญของร่างพระราชบัญญัติการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้ หรือไม่

หลักการที่ 1 ให้ประชาชนได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 2 ให้มีการบูรณาการระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 3 ให้มีการฟื้นฟูและพัฒนาความสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัย

(ดูความหมายในภาคผนวก)

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 4 ให้การศึกษาในโรงเรียนเป็นกระบวนการจัดการการศึกษาที่พัฒนาความรู้ ความคิด ความสามารถ คุณธรรม และจริยธรรม ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 5 ให้การศึกษานอกโรงเรียนเป็นกระบวนการจัดการศึกษาเพื่อมุ่งสนองความต้องการทางการศึกษาของประชาชนที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาและ

ประชาชนทั่วไป

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 6 ให้มีการระดมทรัพยากรภาครัฐ เอกชน และประชาชนมาใช้ในการศึกษา
ตลอดชีวิต

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 7 ให้เกิดบูรณาการระหว่างการศึกษากับการดำเนินชีวิต
(ดูขยายความในภาคผนวก)

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 8 ให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 9 ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นในสังคม
(ดูขยายความในภาคผนวก)

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

หลักการที่ 10 ให้มีการฟื้นฟูและพัฒนากระบวนการจัดการศึกษาแบบพื้นบ้าน
(ภูมิปัญญาท้องถิ่น)

เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย

เพราะ

4. นอกเหนือจากหลักการและสาระสำคัญทั้ง 10 ข้อนี้แล้ว ท่านมีข้อเสนอแนะในประเด็นอื่น ๆ
อีกหรือไม่

5. ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้จะให้การส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายในเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- งบประมาณ ● สื่อ ● อุปกรณ์การเรียนการสอน ● การพัฒนาบุคลากร
- การยกย่องและประกาศเกียรติคุณเครือข่าย
- การลดหย่อนภาษีและ/หรือการยกเว้นภาษีแก่เครือข่ายภาคเอกชนที่จัดการศึกษาหรือ
บริจาคเงินหรือทุนทรัพย์เพื่อการศึกษาตลอดชีวิต
- นำค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษามาใช้หัก ลดหย่อนภาษีรายได้บุคคลธรรมดาประจำปี

คำถาม นอกเหนือจากความช่วยเหลือในเรื่องข้างต้นแล้ว ท่านคิดว่ารัฐควรให้การช่วยเหลือ
ในเรื่องอื่น ๆ อีกหรือไม่

โปรดระบุ

6. ท่านคิดว่าองค์กรของท่านจะมีบทบาทในการร่วมมือ/ช่วยเหลือหน่วยงานของรัฐในการให้การศึกษายังไร โปรดระบุรูปธรรมของการร่วมมือ/ช่วยเหลือที่ท่านจะให้แก่หน่วยงานของรัฐได้

7. ถ้ามีการร่วมมือ/ช่วยเหลือกันตามข้อ 5 ท่านคิดว่าองค์กรของท่านควรได้รับการปฏิบัติจากหน่วยงานของรัฐอย่างไร

8. ท่านคิดว่าองค์กรหรือผู้ปฏิบัติงานในองค์กรของท่านซึ่งร่วมมือ/ช่วยเหลือหน่วยงานของรัฐ ควรได้รับการตอบแทนจากรัฐอย่างไรบ้าง

9. ท่านคิดว่า ถ้าองค์กรพัฒนาเอกชนรับการสนับสนุนจากรัฐ อพช. จะสามารถรักษาความเป็นอิสระอยู่ได้หรือไม่

10. ท่านคิดว่าภาพพจน์ของ อพช. ที่รับทุนสนับสนุนจากรัฐในสายตาของท่านหรือ อพช. อื่น เป็นอย่างไร

11. ท่านมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางในการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐและ อพช. ในการจัดการการศึกษาอย่างไรบ้าง

ร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

นอกเหนือจากร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตแล้ว สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.) ยังอยู่ในระหว่างการยกร่างกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ และให้ความสำคัญต่อบทบาททางด้านการจัดการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชนด้วย องค์กรของท่านมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับฐานะ บทบาท และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างไรบ้าง มีประเด็นเพิ่มเติมจากที่ตอบมาแล้วอย่างไร

ขอขอบคุณที่ตอบแบบสอบถาม กรุณาส่งแบบสอบถามกลับมาที่

ผศ. มาลี พฤษพงษ์สวัสดิ์

โครงการสถาบันกฎหมายเปรียบเทียบและนโยบายสาธารณะ

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2 ถนนท่านพระจันทร์

กรุงเทพมหานคร 10200
โทรศัพท์และโทรสาร (ชั่วคราว) 224-8100

ภาคผนวก ค

รายชื่อองค์กรที่ตอบแบบสอบถาม

1. มูลนิธิส่งเสริมโอกาสหญิง
2. มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม
3. มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย
4. มูลนิธิศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก
5. โครงการสตรีและเยาวชนลำพูน
6. คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา
7. มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
8. สหทัยมูลนิธิ
9. คณะกรรมการประสานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.)
10. มูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อการพัฒนาชุมชน
11. ชมรมถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร
12. มูลนิธิสถานแสงอรุณ
13. โครงการพัฒนาชนบทแควระบบ-สี่ยึด
14. โครงการพัฒนาและอนุรักษ์ลำน้ำพรม
15. กลุ่มฮักเมืองน่าน
16. โครงการพัฒนารัฐกิจย่อยเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน อำเภอพนมไพร
17. มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม : โครงการเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา

ชุมชน

18. หมอไร่พรมแดน-เบลเยี่ยม แห่งประเทศไทย
19. สมาคมสร้างสรรค์และพัฒนาในประเทศไทย (สมท.)
20. ชุมชนุสหกรณ์เค็ดิตยูเนียนแห่งประเทศไทย จำกัด
21. ชมรมเดินเพื่อสิ่งแวดล้อม
22. สื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม)
23. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทิวเขา
24. โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา
25. ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏนครราชสีมา
26. โครงการบริโภคเพื่อชีวิต
27. มูลนิธิสีบ นาอะเสถียร
28. คณะกรรมการเพื่อการพัฒนาชนเผ่าพื้นเมือง
29. ศูนย์ฝึกภาคเหนือ สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทย
30. โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่ลาว

31. สมาคมศูนย์พัฒนาเยาวชน
32. มูลนิธิพิพิธประชานาถ
33. มูลนิธิพัฒนาคุณภาพสังคม
34. สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน
35. คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนาสุรินทร์
36. มูลนิธิเพื่อพัฒนาแม่ฮ่องสอน
37. โครงการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของประชาชน
38. โครงการเกษตรกรรมทางเลือกน่าน
39. โครงการผักป่าพื้นบ้านเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม
40. สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน
41. มูลนิธิเพื่อนหญิง
42. กลุ่มเด็กกรักป่า
43. วาย. เอ็ม. ซี. เอ. ลำพูน
44. ศูนย์เพื่อนชีวิตใหม่
45. โครงการพัฒนาเกษตรกรรายย่อย
46. มูลนิธิป้องกันควั่นพิษและพิทักษ์สิ่งแวดล้อม
47. โครงการเข้าถึงเอตส์ (แอคเซส) เชียงราย
48. องค์การแอช ประเทศไทย
49. มูลนิธิครูทิม บุญอึ้ง
50. สภาองค์กรเด็กและเยาวชน
51. ชมรมตรังอนุรักษ์
52. มูลนิธิเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต
53. สมาคมคนพิการแห่งประเทศไทย
54. สมาคมมิตรชนบท
55. องค์การแตร้เดซอม
56. โครงการทางเลือกเพื่อเกษตรกรและผู้บริโภค (กรีนเนท)
57. โครงการร่วมพัฒนาชนบทลำพูน (มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน)
58. มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์
59. มูลนิธิหอมเสม พริ้งพวงแก้ว
60. นาคร-บวรรัตน์
61. โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน
62. องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ (Help Age International)
63. คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้ (กป.อพช. ภาคใต้)
64. มูลนิธิฟื้นฟูชนบท สำนักงานภาคสนาม จังหวัดพะเยา
65. องค์กรนานาชาติแพลนเพื่อร่วมกันพัฒนาประเทศไทย

66. มุลงนิตีศึกษาพัฒนาชนบท
67. สมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย
68. ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จังหวัดภูเก็ต
69. โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท จังหวัดลำพูน
(ภายใต้มูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน)
70. สมาคมชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย
71. ศูนย์ช่วยเหลือแรงงาน
72. โครงการโรงเรียนใต้ร่มไม้
73. มุลงนิตีฟื้นฟูชนบท สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
74. แอ็คชั่นเตอร์เวสต์คอนเซน
75. มุลงนิตีศูนย์ฮอทไลน์
76. โครงการน่านสันติสุข
77. โครงการส่งเสริมเทคนิคการเกษตรแบบผสมผสาน
78. สมาคมแคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา
79. สมาคมสร้างสรรค์ชีวิตและสิ่งแวดล้อม (ACED) จังหวัดเชียงราย
80. มุลงนิตีพัฒนาชีวิตภาคอีสาน
81. สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (กรุงเทพฯ)
82. โครงการเข้าถึงเอตส์
83. สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์
84. มุลงนิตีเพื่อเยาวชนชนบท (มยช.)
85. สถาบันแมคเคนเพื่อการพัฒนาฟื้นฟูสภาพ (เชียงใหม่)
86. องค์การกุศล เวิร์ล เอส บัค
87. มุลงนิตีจักราชพัฒนา (นครราชสีมา)
88. องค์การ อี เอส เอฟ (ขอนแก่น)
89. สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา
90. องค์การแคร์นานาชาติ-ประเทศไทย/มูลนิธิรักษ์ไทย
91. ภาคคีความร่วมมือเพื่อสนับสนุนการพัฒนา
92. ศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสาน มหาสารคาม
93. มุลงนิตีมิตรมวลเด็ก
94. มุลงนิตีพัฒนาคุณภาพชีวิต
95. องค์การนานาชาติแพลนเพื่อร่วมกันพัฒนา สำนักงานพื้นที่อุตรธานี
96. มุลงนิตีพุทธเกษตร เชียงใหม่
97. มุลงนิตีพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา
98. มุลงนิตีประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (ร้อยเอ็ด)

99. สมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรี ในพระอุปถัมภ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชธิดาตามาตุ

100. สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน เชียงราย

111. ศูนย์สังคมพัฒนาเชียงใหม่ เขตพระยา

112. สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม

113. โครงการนามชีวิต มูลนิธิเอ็มเพาเวอร์

114. สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศวท.)
(เชียงใหม่)

115. โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม (ลำปาง)

116. สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ

117. คณะกรรมการยุติธรรมและสันติแห่งประเทศไทย

ภาคผนวก ง

องค์การรัฐที่ให้การสนับสนุนเครือข่ายต่าง ๆ ขององค์กรพัฒนาเอกชน แยกตามเครือข่าย ดังนี้

เครือข่ายเกษตร

1. ศูนย์ฝึกอบรมพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐาน
2. ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน จังหวัดชุมพร
3. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
4. กระทรวงสาธารณสุข
5. กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม

เครือข่ายเด็ก

1. กรมการพัฒนาชุมชน
2. ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสัมพันธ์
3. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ
4. กระทรวงสาธารณสุข

เครือข่ายแรงงาน

เครือข่ายชาวเขาและชนกลุ่มน้อย

เครือข่ายประสานและสนับสนุนงานพัฒนา

1. กองควบคุมโรคเอดส์ กรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข
2. โรงพยาบาลพนมไพร
3. วิทยาลัยเกษตรกรรมยโสธร
4. กรมส่งเสริมสหกรณ์
5. สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย
6. สถาบันราชภัฏนครราชสีมา
7. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ
8. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
9. สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ
10. กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ
11. กองทุนสิ่งแวดล้อม
12. กระทรวงสาธารณสุข
13. กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม

14. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
15. สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ
16. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
17. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม
18. กระทรวงศึกษาธิการ
19. กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม
20. กระทรวงมหาดไทย

เครือข่ายผู้หญิง

1. กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม
2. กระทรวงศึกษาธิการ
3. คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.)
4. มูลนิธิวิเทศพัฒนา
5. กองควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข

เครือข่ายศาสนากับการพัฒนา

1. สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร
2. สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดสุรินทร์

เครือข่ายชุมชนแออัด

เครือข่ายสาธารณสุข

1. กองโรคเอดส์ กรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข
2. กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข
3. กระทรวงสาธารณสุข
4. กระทรวงอุตสาหกรรม
5. กรมประชาสัมพันธ์
6. กรมการศึกษานอกโรงเรียน
7. สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

เครือข่ายพัฒนาชุมชน

1. กองโรคเอดส์ กระทรวงสาธารณสุข

เครือข่ายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

1. โครงการอนุรักษ์และปฏิรูปการเมือง 2540

2. โครงการพัฒนาสนับสนุนสหกรณ์ขนาดเล็กจัดจ้างพนักงาน 2539-2540
3. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)
4. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม
5. กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ
6. กองโรคเอดส์ กรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข

เครือข่ายสิทธิมนุษยชน

เครือข่ายสื่อ

1. กรมประชาสัมพันธ์
 2. กองควบคุมโรคติดต่อ กองโรคเอดส์ กระทรวงสาธารณสุข
 3. มูลนิธิวิเทศพัฒนา
-